

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

**Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ
ΣΤΙΣ ΑΡΓΥΡΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ
ΧΡΟΝΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΛΑΜΠΡΙΝΗ Χ. ΜΠΟΥΖΑ

ΒΟΛΟΣ 2003

**Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ
ΣΤΙΣ ΑΡΓΥΡΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ
ΧΡΟΝΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΛΑΜΠΡΙΝΗ Χ. ΜΠΟΥΖΑ

ΒΟΛΟΣ 2003

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 2787/1
Ημερ. Εισ.: 21-04-2004
Δωρεά:
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ
2003
ΜΠΟ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000072371

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	3
Βραχυγραφίες –Συντομογραφίες-Βιβλιογραφία	4
Εισαγωγή	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄.	
Κατάλογος Αργυρών Νομισματικών Κοπών Κνωσού	11
Πίνακας 1: Κοπές, Χρονολόγηση, Υποδιαιρέσεις	24
Σταθμητικός Κανόνας	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄.	
Κνωσιακή Εικονογραφία	
Α. Μινώταυρος	26
Β. Λαβύρινθος	29
Γ. Νύμφη (Δήμητρα, Περσεφόνη, Αριάδνη)	30
Δ. Ήρα	36
Ε. Απόλλωνας	38
ΣΤ. Δίας ή Μίνωας	41
Ζ. Αθηνά	47
Η. Σύμβολα	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄.	
Απόλυτη Χρονολόγηση	
Α. Σχολιασμός προτεινόμενης χρονολόγησης από εικονογραφία	51
Β. Θησαυροί	51
Γ. Επικοπές	54
Δ. Χρονολόγηση	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄.	
Η Κνωσός κατά την Κλασική και Ελληνιστική Εποχή: Ένα Σχέδιο Ιστορίας	58
Κλασικοί Χρόνοι	58
Ελληνιστικοί Χρόνοι	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄	
Η Νομισματοκοπία της Κνωσού	
Κλασικοί Χρόνοι	70
Ελληνιστικοί Χρόνοι	72
Συμπεράσματα	76
Παράρτημα	
1. Επισημάνσεις	81
2. Επιγραφές	81
3. Σχεδιακοί τύποι	83
Πίνακες	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην πτυχιακή μου εργασία επέλεξα να ασχοληθώ με τη νομισματική παραγωγή της Κνωσού και ειδικότερα τις αργυρές εκδόσεις, κατά την κλασική και ελληνοιστική εποχή. Στην επιλογή του θέματος με ώθησε η παρατήρηση της ποικιλίας των εικονογραφικών τύπων που έχει να επιδείξει το νομισματοκοπείο της Κνωσού, της μεγαλύτερης και ισχυρότερης πόλης της κλασικής και ελληνοιστικής Κρήτης. Η παρούσα εργασία, που εκπονήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του έβδομου και όγδοου παν/μιακού εξαμήνου, υποβάλλεται στο τμήμα Ιστορίας- Αρχαιολογίας- Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παν/μίου του Βόλου Θεσσαλίας.

Απευθύνω τις θερμές μου ευχαριστίες στον κ. Α. Μαζαράκη-Αιινίαν για τη βοήθεια και την προθυμία του να συνεργαστεί μαζί μου. Εγκάρδια ευχαριστώ τον κ. Στεφανάκη για τη συμβολή του στην επιλογή του θέματος, τον προσωπικό χρόνο που αφιέρωσε για να με διευκολύνει στη συγκέντρωση σημαντικού μέρους του υλικού στο Νομισματικό Μουσείο, την πολύτιμη καθοδήγηση που μου πρόσφερε ως προς την οργάνωση και κατάταξή του, αλλά κυρίως για την αδιάκοπη ενθάρρυνση, υποστήριξη και υπομονή του στην υπόδειξη του τρόπου έρευνας στο χώρο της Νομισματικής.

Ευχαριστώ τους εργαζόμενους των βιβλιοθηκών του Νομισματικού Μουσείου, της Βρετανικής Αρχαιολογικής σχολής, της Γαλλικής Αρχαιολογικής σχολής, του τομέα Αρχαιολογίας του Παν/μίου της Αθήνας και του Παν/μίου του Βόλου για τις διευκολύνσεις που μου παρείχαν ως προς τη συλλογή του υλικού. Τέλος, νιώθω την ανάγκη και από αυτή τη θέση να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τους καθηγητές, τους φίλους και πάνω από όλους την οικογένειά μου για τη συμπαράσταση και το ενδιαφέρον τους απέναντι στο άγχος μου κατά την προσπάθεια αυτή.

Βόλος, Σεπτέμβριος 2003

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Αρ. κατ.: αριθμός καταλόγου

Αρ.: αριστερά

γρ.: γραμμάριο

Δ.: δεξιά

Ε.: εμπροσθότυπος

εικ.: εικόνα

κατ.: κατηγορία

Κεφ.: κεφαλή

κεφ.: κεφάλαιο

Ν.Τ: Νομισματικός Τύπος

Ό.π.: όπως παραπάνω.

Ο.: οπισθότυπος

πιν.: πίνακας

σχ. τ.: σχεδιακός τύπος

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ –ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ηώς 1964: Ηώς, Κρήτη, *Αφιέρωμα Επιθεωρήσεις*, 1964.

Κακριδής 1986: Ι. Θ. Κακριδής, *Ελληνική μυθολογία*, τ. 1-3, Αθήνα 1986.

Μαρκουλάκη- Νίνιου Κινδέλη 2000: Σ. Μαρκουλάκη-Β. Νίνιου Κινδέλη, *Η Κρήτη στην Ελληνιστική Εποχή, Κρήτη- Αίγυπτος, Πολιτικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο 2000, 420.

Μικρογιαννάκης 1967: Εμμ. Ι. Μικρογιαννάκης, *Η Κρήτη κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους, Αι Πολιτικά Ιδία Σχέσεις της Νήσου μετ' άλλων Πόλεων ή Κρατών*, Αθήνα 1967.

Μπακαλάκης 1990: Γ. Μπακαλάκης, *Από τον Φειδία ως τον Πραξιτέλη*, Θεσσαλονίκη 1990.

Ξανθουδίδης 1909: Σ.Α. Ξανθουδίδης, *Επίτομος Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1909.

Παπαδάκης 2000: Ν.Π. Παπαδάκης, *Κρήτη και Πτολεμαϊκή Αίγυπτος: Ιστορική Σύνοψη, Κρήτη- Αίγυπτος, Πολιτικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών*, Αθήνα 2000, 188- 194.

Παπαχατζής 1987: Νικ. Δ. Παπαχατζής, *Η Θρησκεία στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα 1987.

Σπανάκης 1967: Σ. Σπανάκης, *Κρήτη, Τουρισμός, Ιστορία Αρχαιολογία Α'*, Ηράκλειο 1967.

Σπυριδάκης 1985: Σ. Σπυριδάκης, *Οι Πτολεμαίοι και η Κρήτη, Αριάδνη*, Ρέθυμνο 1985, 5-49.

Στεφανάκης 2000: Μ.Ι. Στεφανάκης, *Η Νομισματοκοπία των Πτολεμαίων και η Ελληνιστική Κρήτη, Κρήτη- Αίγυπτος, Πολιτικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών*, Ηράκλειο 2000, 381-382.

Στεφανάκης 2002: Μ.Ι. Στεφανάκης, *Η Τέχνη και οι Καλλιτέχνες των Κρητικών Νομισμάτων. Τεχνοτροπίες και Επιρροές, Κρητική Εστία*, Χανιά 2002, 43-57.

Στεφανάκης 2002: Μ.Ι. Στεφανάκης, *Από το Λαβύρινθο του Μίνωα στη «Λαβύρινθο» της Μεσαράς, Corpus, Αρχαιολογία, Ιστορία των Πολιτισμών*, 2002, 48-54.

Στρατηγάκης 1967: Ι. Στρατηγάκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1967.

Τασούλας 1994: Γ. Τασούλας, *Μυθολογικές παραστάσεις στα κρητικά Νομίσματα των Κλασικών και Ελληνιστικών Χρόνων*, Ρέθυμνο 1994.

Τουράτσογλου 1995: Ι. Τουράτσογλου, "Creta Numismatica: Με αφορμή τον θησαυρό Κεντρική-Νότια Κρήτη 1991", *Disjecta Membra*, Αθήνα 1995, 17-25.

- Φαράκλας 1998:** Ν. Φαράκλας κ.α., *Οι επικράτειες των αρχαίων πόλεων της Κρήτης*, Ρίθυμνα 6, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1998.
- Φαράκλας 2000:** Ν. Φαράκλας, *Η Μεγάλη Πόλις της Κνωσού, Η Κνωσός στην Πρώτη Προχριστιανική Χιλιετία*, στον Σ. Κανάκη, *Ο Μίτος της Αριάδνης, Ξετυλίγοντας την Ιστορία της Πόλης του Ηρακλείου*, Ηράκλειο 2000, 37-53.
- Χανιώτης 1987:** Α. Χανιώτης, *Κλασική και Ελληνιστική Κρήτη*, στον Ν. Μ. Παναγιωτάκη, *Κρήτη, Ιστορία και πολιτισμός*, Κρήτη 1987.
- Χανιώτης 2000:** Α. Χανιώτης, *Έργα και Ημέρες στην Κρήτη από την Προϊστορία στο Μεσοπόλεμο*, Ηράκλειο 2000, 144-145.
- Ψιλάκης 1996:** Ψιλάκης Ν., *Κρητική Μυθολογία*, Ηράκλειο 1996.
- Babelon 1914:** E. Babelon, *Traite des monnaies Grecques et Romaines*, vol. III, *Comprenant les monnaies de la Grèce septentrionale aux Ve et IVeme siècles avant J.-C.*, Paris 1932.
- Bement Cab.:** *A descriptive catalogue of greek coins from the cabinet of C.S. Bement*, N. York 1921 (auction-sale catalogue)
- BM (acq. 1895):** *Greek Coins acquired by the British Museum*, London 1888-1900.
- BMC Crete 1886:** W. Wroth, *Catalogue of Greek Coins in the British Museum BMC 9, Crete and the Aegean islands*, London 1886.
- Boardman 1980:** J. Boardman, *Αθηναϊκά Μελανόμορφα Αγγεία*, Αθήνα 1980.
- Boardman 1985:** J. Boardman, *Αθηναϊκά Ερυθρόμορφα Αγγεία: Αρχαϊκή Περίοδος*, Αθήνα 1985.
- Boardman 1993:** J. Boardman, *Ελληνική Πλαστική: Κλασική Περίοδος*, Αθήνα 1993.
- Boardman 1995:** J. Boardman, *Αθηναϊκά Ερυθρόμορφα Αγγεία: Κλασική Περίοδος*, Αθήνα 1995.
- Boutin 1979:** S. Boutin, *Catalogue des Monnaies Grecques Antiques de l' Ancienne collection Pozzi. Monnaies, frappées en Europe*, Maasticht 1979.
- Brett 1955:** Brett B.A., *Museum of Fine Arts, Catalogue of the Greek Coins*, Boston 1955
- Burkert 1993:** W. Burkert, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία*, Αθήνα 1993.
- Burkert 1993:** W. Burkert, *Ελληνική μυθολογία και τελετουργία*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1993.
- Chaniotis 1996:** A. Chaniotis, *Die Verträgen zwischen Kretischen Poleis in der Hellenistischen Zeit*, Heidelberg 1996.
- Coldstream 1973:** J.N. Coldstream, *Knossos: The Sanctuary of Demeter*, London 1973.
- Davaras 1989:** C. Davaras, *Guide to Cretan Antiquities*, Athens 1989.
- Davis 1969:** H. A Troxell, *The Norman Davis Collection*, New York 1969.
- Evans 1964:** A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos. I. The neolithic and Early and Middle Minoan Ages*, New York 1964 (ανατύπ.).
- Faure 1959:** P. Faure, *La Crète aux Cent Villes*, Κρητικά Χρονικά 13, 1959, 171-217.
- Glasgow 1901:** G.C.B. Macdonald, *Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection*, II, Glasgow 1901.
- Graf 1996:** F. Graf, *Greek Mythology*, 1996.
- Grimal 1991:** P. Grimal, *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής μυθολογίας*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Guarducci 1936- 1950:** M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae, Opera et Consilio Fr. Halbherr Collectae*, Roma I 1935.
- Hackens 1968:** T. Hackens, "A propos de la circulation monétaire dans le Peloponnèse au IIIe siècle av. J.-C.", *Antidorum W.Peremans Sexagenario Ab Alumnis Obaltum*, Louvain 1968, 69-95.

- Hansen 1996:** M.H. Hansen, *Introduction to an Inventory of Poleis, Symposium August, 23-26 1995, Acts of the Copenhagen polis Centre vol.3*, Copenhagen 1996, 233-285.
- Hood 1981:** S. Hood and D. Smyth, *Archaeological Survey of Knossos Area*, Athens 1981.
- Huxley 1994:** G. Huxley, *On Knossos and her Neighbours (7th Century to Mid- 4th Century BC)-, Knossos: A Labyrinth of history, Papers in Honour of Sinclair Hood*, ed. D. Evely, H. Hughes- Brock, N. Momigliano 1994, 123-140.
- IGCH:** M. Thompson, O. Mørholm and C.M. Kraay (eds), *Inventory of Greek Coin Hoards*, New York 1973.
- Jameson 1913- 32:** Feuardent bros, *Collection R. Jameson. Monnaies Grecques et Romaines Impériales*, 1-4, Paris 1913-32 [reprint Chicago 1980].
- Kerényi 1984:** C. Kerényi, *Η Μυθολογία των Ελλήνων*, Αθήνα 1984.
- Kerényi 2001:** C. Kerényi, *Ελευσίς*, New Jersey, 2001.
- Le Rider 1966:** G. Le Rider, *Monnaies Crétoises du Ve ai Ier Siècle av J- C, Ecole Française d'Athènes, Études Crétoises 15*, Paris 1966.
- Le Rider 1968:** G. Le Rider, *Un Groupe de Monnaies Crétoises a Types Athéniens, στο Humanisme Actif, Mélanges d'art et de littérature offerts a Julien Coin*, 1968, 313- 335.
- Lewis 1962:** D.M. Lewis, "The chronology of the Athenian New Style coinage", *NC* 1962, 275-300
- LIMC:** *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, I-IV.
- Locker- Lampson 1923:** E.S.G. Robinson, *Catalogue of Ancient Greek Coins collected by Locker- Lampson*, London 1923.
- Metenidis 1998:** N. Metenidis, *Post-Minoan Crete, Proceedings of the First Colloquium*, The British School of Athens, London 1998, 15, 118-120.
- Moltheim 1895:** W. de Moltheim, *Catalogue de la collection des Médailles Grecques Leopold Walcher de Moltheim*, Paris- Vienna 1895.
- Naster 1959:** Naster P., *La collection Lucien de Hirsch*, Bruxelles 1959
- Nilsson 1971:** M.P. Nilsson, *The Minoan- Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, Biblo and Tannen 1971.
- Oeconomides 1981:** M. Oeconomides- Caramessini, *Trésor de Statères Crétois trouvés à Charakas (IGCH 109), NumAntClas 10*, 1981, 115-29.
- Pendlebury 1963:** J.D.S. Pendlebury, *The Archaeology of Crete*, New York 1963.
- Prince W. 1935:** Cabinet numismatique du Prince W. parties de la collection du Cte. C. de b. et d'autre provenances, Basel 1935 (auction-sale catalogue)
- Smith:** W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, vol. II, London.
- SNG Aberdeen, 1942:** *Sylloge Numorum Graecorum* (Great Britain series 1.2) *The Newnham Davis Coins in the Wilson Collection of Classical and Eastern antiquities, Marischal College, Aberdeen*, London 1942.
- SNG Copenhagen 1944:** *Sylloge Numorum Graecorum* (Danish series 1) *The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum. 17 Argolis- Aegean Islands*, Copenhagen 1944.
- SNG Delepierre 1983:** *Sylloge Numorum Graecorum* (France) *Bibliothèque nationale, Cabinet des Médailles: Collection Jean et Marie Delepierre*, Paris 1983.
- SNG Lewis coll.:** *Sylloge Numorum Graecorum* (Great Britain series 6). *The Lewis collection in Corpus Christi College, Cambridge, Part I*, London 1972
- SNG Lockett 1942:** *Sylloge Numorum Graecorum*. (Great Britain series 3). *The Lockett Collection, 4 Peloponnese- Aeolis*, London 1942.
- SNG Manchester Uni.:** *Sylloge Numorum Graecorum* (Great Britain series 7). *Manchester University Museum. The Raby and Quterbock collection*, London 1986.

- Stefanakis 1999:** M.I. Stefanakis, *The Introduction of Coinage in Crete and the Beginning of Local Minting*, στον A. Chaniotis, *From Minoan Farmers to Roman Traders, Sidelights on the Economy of Ancient Crete*, Stuttgart 1999, 247-268.
- Svoronos 1890:** J. Svoronos, *Numismatique de la Crète ancienne*, Macon, Paris 1890.
- Thompson 1973:** M. Thompson, *Monetary relations Between Crete and the Mediterranean World in the Greek Period*, Γ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, τ. 1, 1973, 350-353.
- Varoucha-Christodouloupoulou 1960:** I. Varoucha-Christodouloupoulou, "Aquisitions du musée numismatique d' Athènes", *BCH* 84, 1960, 485-503.
- Warren 1906:** G. Regling, *Die Griechischen Münzen der Sammlung Warren*, Berlin 1906.
- Waters, 1981:** K. H. Waters, *John R. Elliot Classics Museum, Greek Coins in the University of Tasmania: s descriptive catalogue with historical commentary*, Hobart 1981.
- Weber (H.) 1924:** L. Forrer, *Descriptive Catalogue of the Collection of Greek Coins formed by Sir Henry Weber, M.D. 1823-1918*, 1-3, London 1924.
- Willetts 1962:** R.F. Willetts, *Cretan Cults and Festivals*, London 1962.
- Willetts 1965:** R.F. Willetts, *Ancient Crete, A Social History*, London 1965.
- Winterthur 1987:** H. Bloesch, *Griechische Münzen in Winterthur, Münzen Kabinett*, Winterthur 1987.
- Wroth 1884:** W. Wroth, *Cretan Coins*, NC 1884, 1-58

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η βιβλιογραφία για τη νομισματική της Κρήτης είναι ανεπαρκής. Καμία μελέτη δεν έχει προηγηθεί για την κνωσιακή νομισματοκοπία πέρα από περίληψη των νομισμάτων της πόλης στη συλλογική τυπολογική εργασία του Ι. Σβορώνου, *Numismatique de la Crete Ancienne*, Macon 1890 και λίγες παρατηρήσεις του Le Rider, *Monnaies Cretoises du Ve au Ier Siècle av J-C*, Paris 1966.

Τα προβλήματα που προκύπτουν από την εξέταση του θέματος είναι αρκετά. Η χρονική στιγμή έναρξης της νομισματοκοπίας στην Κνωσό δεν είναι σαφής και οι απόψεις αλληλοσυγκρουόμενες.¹ Η έλλειψη θησαυρών για μια περίοδο 200 χρόνων μετά το 270-70, δεν μας επιτρέπει να αντλήσουμε πληροφορίες για τη νομισματική παραγωγή του μεγαλύτερου μέρους αυτού του διαστήματος. Οι γνώσεις μας λοιπόν επί του παρόντος για τις αργυρές εκδόσεις είναι λιγιστές. Υπάρχουν εικονογραφικοί τύποι που δύσκολα χρονολογούνται, εφόσον δεν συμπεριλαμβάνονται σε θησαυρούς. Προσπάθειες γίνονται συχνά για την χρονολόγησή τους, ωστόσο σε αρκετές περιπτώσεις είναι εντελώς αόριστες. Μορφές και σύμβολα δεν έχουν ταυτιστεί ή ερμηνευτεί, αλλά ακόμα και σε περιπτώσεις που έχει επιχειρηθεί κάτι ανάλογο, δεν παύουν σημαντικά λάθη. Κάποιες φορές η εφαρμογή ξένων προτύπων παραπέμπει σε μια εικονογραφία περισσότερο ελλαδική και δε βοηθά στην ερμηνεία των τύπων, διότι δεν καθιστά σαφή τη σχέση των μορφών με τους κνωσιακούς μύθους και τις παραδόσεις. Ένα πρόσθετο εμπόδιο σε αυτό το σημείο είναι ο πολλαπλασιασμός των μυθολογικών παραλλαγών². Ο σταθμητικός κανόνας προκύπτει ιδιαίτερος σε σχέση με αυτούς άλλων περιοχών, καθώς παρατηρείται μειωμένος με περίεργες υποδιαίρεσεις³. Τέλος η ιστορία της Κνωσού δεν έχει συγγραφεί, ούτε μελετηθεί διεξοδικά⁴. Τα σχετιζόμενα με αυτήν γεγονότα αναφέρονται διάσπαρτα σε ιστορίες του νησιού ή εξωκρητικές, με συνέπεια την ύπαρξη κενών στις γνώσεις μας, ενώ σοβαρές αμφιβολίες διατυπώνονται για την αλληλουχία πολλών σημαντικών γεγονότων κατά την ελληνιστική εποχή.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η συγκέντρωση και μελέτη των αργυρών νομισματικών κοπών κατά τους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους, κάτι που θα λειτουργήσει και ως συμπλήρωση του νομισματικού-τυπολογικού καταλόγου του

¹ Stefanakis 1999, 244

² Στεφανάκης 2002, 53. Stefanakis 2000, 86-88

³ Stefanakis 1999, 260-264, για κρητικό σταθμητικό κανόνα.

⁴ Χαρακτηριστική εξαίρεση αποτελεί η δουλειά της Quarducci και τα άρθρα των Φαράκλας 2000, Huxley 1994 και Hood 1981.

Σβορώνου. Για την επίτευξη αυτού του στόχου έχουν συλλεχθεί και μελετηθεί 312 δημοσιευμένα νομίσματα από θησαυρούς, καταλόγους ιδιωτικών συλλογών και μουσείων και καταλόγους δημοπρασιών διεθνών οίκων.

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελείται από τον κατάλογο των νομισματικών κοπών, οι οποίες ταξινομούνται σε τυπολογικές «ομάδες» σύμφωνα με την απεικονιζόμενη μορφή του εμπροσθότυπου και με χρονολογική σειρά, όπως αυτή προκύπτει από το τρίτο μέρος της εργασίας. Το πρώτο νόμισμα που ακολουθεί την περιγραφή του κάθε τύπου είναι εκείνο που απεικονίζεται στο παράρτημα εικόνων και το ακολουθούν άλλα γνωστά νομίσματα του ίδιου τύπου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, όπου δίδεται και ιδιαίτερη βαρύτητα, περιγράφονται αρχικά οι βασικοί εικονογραφικοί τύποι κάθε μορφής ή συμβόλου, που εμφανίζονται στα νομίσματα της πόλης, τους οποίους ακολουθούν παραλλαγές, που περιέχονται αναλυτικά στον κατάλογο. Γίνεται προσπάθεια στη συνέχεια να ερμηνευτεί η εικονογραφία τους μέσα από τη μυθολογία που συνδέει τις μορφές με την Κνωσό και πιθανώς αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για την εκδούσα αρχή και τους σφραγιδολύφους. Ταυτόχρονα αναζητούνται εικονογραφικά παράλληλα, σε νομίσματα άλλων περιοχών ή πόλεων, ή σε οποιαδήποτε άλλη μορφή τέχνης, τα οποία θα μπορούσαν να είχαν επηρεάσει εικονογραφικά τη νομισματική τέχνη της Κνωσού.

Ακολουθεί στο τρίτο κεφάλαιο χρονολόγηση των νομισματικών τύπων με βάση τους θησαυρούς και τις επικοπές και συγκριτική χρονολόγηση τύπων που δεν εμφανίζονται σε θησαυρούς και επικοπές. Στη χρονολόγηση λαμβάνονται επίσης υπόψη τα εικονογραφικά παράλληλα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια να προσδιοριστεί η αλληλουχία των ιστορικών γεγονότων της Κνωσού, να περιγραφεί η πολιτική της δράση και να καταδειχτούν οι σχέσεις της με τους γείτονές της, την υπόλοιπη Ελλάδα και το ευρύτερο μεσογειακό χώρο. Όλα αυτά θεωρούνται απαραίτητα προκειμένου να σχηματιστεί εικόνα των παραγόντων εκείνων που στάθηκαν η αιτία κοπών, αποκρύψεων θησαυρών, νομισματικών υπερπαραγωγών και παύσεων στη νομισματοκοπία ή που επέδρασαν στην ταυτότητα των εκδόσεων της Κνωσού (μέταλλο, σταθμητικός κανόνας).

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η εξέλιξη της νομισματικής παραγωγής της Κνωσού στα βασικά της σημεία: μέταλλο, υιοθέτηση σταθμητικού κανόνα, εικονογραφικών τύπων και επιχειρείται μια πρώτη χρονολόγηση των εκδόσεων. Η νομισματοκοπία της περιγράφεται σε συνάρτηση με τις πολιτικές αλλά κυρίως τις οικονομικές εξελίξεις, που αφορούν την εισαγωγή μετάλλου, τη μισθοφορική

δραστηριότητα των Κρητών, τις εμπορικές σχέσεις και τις μετακινήσεις καλλιτεχνών, που ως αποτέλεσμα είχαν την ανταλλαγή ιδεών και τη υιοθέτηση προτύπων.

Η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση των συμπερασμάτων στα οποία κατέληξε η έρευνα για την κνωσιακή νομισματοκοπία. Έπονται τα παραρτήματα των επισημάνσεων, των επικοπών, των σχεδιακών τύπων των λαβυρίνθων και των νομισματικών τύπων, που περιγράφονται στο πρώτο μέρος.

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΓΥΡΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΩΝ ΚΟΠΩΝ ΚΝΩΣΟΥ

425(?) - 360(?)

ΔΙΔΡΑΧΜΑ (ΣΤΑΤΗΡΕΣ)

«ΜΙΝΩΤΑΥΡΟΣ»

E.: Μινώταυρος «εν γούνασι» δρόμω, 3/4 προς αρ. Στο λυγισμένο αρ. χέρι κρατά πέτρα. Η παράσταση εντός κύκλου στιγμών.

O.: Λαβύρινθος σε σχήμα δεξιόστροφου αγκυλωτού σταυρού, που καταλήγει σε μαιάνδρους, εντός εγκοίλου τετραγώνου. Στο κέντρο αστέρι πέντε στιγμών. Στις τέσσερις γωνίες τέσσερις μικρές τετράγωνες βυθίνσεις.

1. 12,07 γρ. (Le Rider 1966, 99, αρ. 3, πιν. XXIV, 26. Babelon III 1914, 1517. Jameson 1913- 32, 1317) επικοπή σε Αιγινήτικο.

E.: ό.π.

O.: ό.π. αριστερόστροφος αγκυλωτός σταυρός.

2. 11,53 γρ., Φαιστός 1953+⁵ (S.N.G. Delapierre 1983, 2333, IGCH 152)

E.: ό.π. επιγραφή ΚΝΟΜ. Κρατά και στα δυο του χέρια πέτρες.

O.: ό.π. στο κέντρο αστέρι από τέσσερις μεγάλες ακτίνες και τέσσερις μικρές σε μορφή στιγμής.

3. 11,71 γρ. (Svoronos 1890, 65, αρ. 4, πιν. IV, 25. Weber 1924, 4409, πιν. 160. Bement Cab., 215)

E.: ό.π. χωρίς επιγραφή

O.: ό.π. κάθε μαιάνδρος από τους τέσσερις του αγκυλωτού σταυρού καταλήγει σε ένα αστέρι από πέντε κουκκίδες, που συμβολίζουν τις άκρες του λαβυρίνθου.

4. 11,40 γρ. (Svoronos 1890, 65, αρ. 3, πιν. IV, 24)

E.: ό.π.

O.: ό.π. κάθε μια από τις τέσσερις βυθίνσεις φέρει μια στιγμή στο κέντρο της.

5. 11,92 γρ. (Le Rider 1966, 99, αρ. 1, πιν. XXIV, 24) επικοπή σε Αιγινήτικο

E.: ό.π. δεν κρατά στα χέρια του τα σφαιρικά αντικείμενα. Επιγραφή ΚΝΟΜ.

O.: ό.π. ο σταυρός εγγράφεται σε τετράγωνο γραμμωτό πλαίσιο.

6. 11,76 γρ. (Le Rider 1966, 99, αρ. 4, πιν. XXIV, 27) επικοπή σε Αιγινήτικο

E.: ό.π. Κρατά τα σφαιρικά αντικείμενα και τρέχει προς δ.

O.: Αγκυλωτός σταυρός προς δ., οι ακτίνες του οποίου καταλήγουν σε μαιάνδρους. Στο κέντρο αστέρι πέντε στιγμών. Στις τέσσερις γωνίες εντυπώνονται τέσσερις τετράγωνες βυθίνσεις.

7. 10,49 γρ. (Boutin 1979, αρ. 4396)

⁵ Με + δηλώνονται τα νομίσματα από το θησαυρό της Φαιστού, 1953, που δεν περιέχονται στο Le Rider, αλλά στον S.N.G. Delapierre 1983.

E.: ό.π. αριστερόστροφος.

O.: ό.π.

8. 11,26 γρ. (Le Rider 1966, 62, αρ. 20f, πιν. XXIV, 25)

E.: ό.π.

O.: ό.π. καθεμιά από τις βυθίνσεις φέρει στο κέντρο της στιγμή.

9. 11,97 γρ. (Svoronos 1890, 65, αρ. 1, πιν. IV, 23. BMC 1886, αρ.1, πιν. IV, 7)

E.: ό.π. επιγραφή KNOM.

O.: ό.π. στο κέντρο οκτάκτινο αστέρι, από τέσσερις μεγάλες και τέσσερις μικρές, οι τελευταίες σε μορφή στιγμής. Οι τέσσερις μαϊάνδροι καταλήγουν σε τέσσερα αντίστοιχα αστέρια πέντε στιγμών. Οι βυθίνσεις είναι κενές.

10. 11,37 γρ. (Le Rider 1966, 99, αρ. 5, πιν. XXV, 1. Babelon III 1914, 1516, πιν. CCXLIX, 1. BM (acq 1895), αρ. 8, πιν. VII, 6) επικοπή σε Αιγινήτικο

E.: ό.π. KNO

O.: ό.π. αγκυλωτός σταυρός δεξιόστροφος. Κάθε κεραία του καταλήγει σε δύο μαϊάνδρους. Εντός των βυθίνσεων στιγμή.

11. 10,15 γρ. (S.N.G. Copenhagen 1944, αρ. 368)

E.: ό.π.

O.: Πολλοί μαϊάνδροι, που σχηματίζουν μεταξύ τους διαδρόμους και δωμάτια, εγγράφονται εντός τετράγωνης επιφάνειας.

12. 11,62 γρ. Ηράκλειο 1914 (Svoronos 1890, 67, αρ. 12, πιν. IV, 32. Babelon III 1914, 1523, πιν. CCXLIX, 8.) BMC 1886, αρ. 3, πιν. IV, 9. IGCH 104)

11,75 γρ. (Le Rider 1966, 99, αρ. 6α, πιν. XXV, 2) επικοπή σε Αιγινήτικο

11,50 γρ. (Le Rider 1966, 99, αρ. 6β, πιν. XXV, 3) επικοπή σε Αιγινήτικο

ΔΡΑΧΜΕΣ

E.: ό.π. κεφ. και άνω σώμα Μινώταυρου κατενώπιον.

O.: Αστέρι οκτάκτινο, αποτελούμενο από τέσσερις μεγάλες και τέσσερις μικρές σε μορφή στιγμής, εντός τετράγωνου πλαισίου, όπου υπάρχουν στιγμές.

13. 5,75 γρ. (Le Rider 1966, 100, αρ. 7, πιν. XXV, 4) επικοπή σε Αιγινήτικο

E.: ό.π. το αρ. χέρι του Μινώταυρου λυγισμένο κάτω και πίσω από την πλάτη.

O.: ό.π.

14. 5,80 γρ. (Svoronos 1890, 66, αρ. 6, πιν. IV, 26)

5,80 γρ. (Le Rider 1966, 100, αρ. 8, πιν. XXV, 5) επικοπή σε Αιγινήτικο

00,00 γρ. (Babelon III 1914, 1518, πιν. CCXLIX, 3)

ΗΜΙΔΡΑΧΜΑ (ΤΡΙΩΒΟΛΑ)

E.: ό.π. Μινώταυρος προς αρ.

O.: ό.π.

15. 2,82 γρ. (Svoronos 1890, 66, αρ. 8, πιν. IV, 28)

E.: ό.π. Μινώταυρος προς δ.

O.: ό.π.

16. 2,97 γρ. (Le Rider 1966, 100, αρ. 9, πιν. XXV, 6) επικοπή σε Αιγινήτικο
2,82 γρ. (Le Rider 1966, 100, αρ. 10, πιν. XXV, 7) επικοπή σε Αιγινήτικο
2,70 γρ. (Le Rider 1966, 100, αρ. 11, πιν. XXV, 8) επικοπή σε Αιγινήτικο

E.: ό.π.

O.: ό.π. εντός του τετράγωνου πλαισίου υπάρχουν, αντί στιγμών, γραμμές.

17. 2,35 γρ. (Svoronos 1890, 66, αρ.7, πιν. IV, 27 και Babelon III 1914, 1519, πιν. CCXLIX, 4)

ΟΒΟΛΟΙ

E.: ό.π. Μινώταυρος προς αρ. Πολύ γραμμικός.

O.: Τετράκτινο αστέρι εντός τετράγωνης επιφάνειας

18. 0,86 γρ. (Svoronos 1890, 66, αρ. 9, πιν. IV, 29)
0,75 γρ. (Weber 1924, 4410, πιν. 160)
0,54 γρ. (Weber 1924, 4411, πιν. 160)

E.: ό.π. Μινώταυρος προς δ. Δεν είναι γραμμικός.

O.: ό.π.

19. 0,80 γρ. (Svoronos 1890, 66, αρ.10, πιν. IV, 30)

E.: ό.π. Μινώταυρος προς αρ.

O.: Οκτάκτινο αστέρι εντός τετράγωνου πλαισίου, μέσα στο οποίο τρέχουν στιγμές σχηματίζοντας κάρδο.

20. 0,70 γρ. (Babelon III 1914, 1520, πιν. CCXLIX, 5)

|-350/320(?)

ΔΙΔΡΑΧΜΑ (ΣΤΑΤΗΡΕΣ)

«ΜΙΝΩΤΑΥΡΟΣ»

E.: ό.π. η κεφ. του Μινώταυρου δεν αποδίδεται κατενώπιον αλλά σε προφίλ, το σώμα συστρέφεται κατά τρία τέταρτα προς δ.

O.: Ανδρική κεφ. με διάδημα προς δ. (Θησέας; Απόλλων;) εντός τετράγωνου μαιανδρόσχημου πλαισίου.

21. 11,31 γρ. (Svoronos 1890, 66, αρ. 11, πιν. IV, 31. Babelon III 1914, 1522, πιν. CCXLIX, 7. BMC 1886, αρ. 2, πιν. IV, 8)

«ΝΥΜΦΗ»

E.: Κεφ. Νύμφης κατά τομή προς αρ., στολισμένη με στεφάνι από στάρια, περιδέραιο και ενώτιο με τρία κρεμαστά σκέλη.

O.: Κεφ. Μινώταυρου κατ' ενώπιον και επιγραφή ΚΝΩ | ΣΙΟΝ εντός μαιανδροειδούς πλαισίου.

22. 11,689 γρ. (Svoronos 1890, 67, αρ.16, πιν. V, 1. BMC 1886, 10, πιν. V, 1)
11,20 γρ., Κρήτη 1936 (Le Rider 1966, 16, αρ. 1, πιν. III, 1. IGCH 154)
11,32 γρ. (Babelon III 1914, 1527, πιν. CCXLIX, 12)

E.: ό.π.

O.: Ανδρική ένρונה μορφή $\frac{3}{4}$ προς αρ. εντός μαιανδροειδούς πλαισίου. Στο αρ. χέρι κρατά σκήπτρο και στο προτεταμένο προς τα εμπρός δ. φιάλη. Μπροστά του επιγραφή ΚΝΩΣΙΟΝ.

23. 00,00 γρ. (Svoronos 1890, 67, αρ.15, πιν. IV, 35. Babelon III 1914, 1526, πιν. CCXLIX, 11)
10,81 γρ. (Le Rider 1966, 29, αρ. 181, πιν. VI, 20. Weber 1924, 4415, πιν. 160)

E.: ό.π. κατά τομή προς δ., με επίδεσμο μετώπου, που δένεται εμπρός, ενώ τα μαλλιά δένονται κόμπο πίσω. Φορά ενώτιο, όπου εγκλείεται στρόγγυλος μαιάνδρος, υποδηλωτικός του λαβυρίνθου.

O.: ό.π. Απουσιάζει το μαιανδροειδές πλαίσιο, ενώ η επιγραφή ΚΝΩΣΙΟΝ αναγράφεται πίσω από τη μορφή.

24. 11,52 γρ. (Svoronos 1890, 67, αρ. 13, πιν. IV, 33. Babelon III 1914, 1524, πιν. CCXLIX, 9)

E.: Κεφ. Νύμφης κατά τομή προς δ., με τυλιγμένα μαλλιά, εντός μαιανδροειδούς πλαισίου. Πίσω της επιγραφή ΚΝΩΣΙ \ ΟΝ.

O.: Ένθρονος Μίνωας προς αρ., στον τύπο του ένθρονου Δία, με σκήπτρο στο δ. χέρι και το αρ. στηριγμένο στην πλάτη του θρόνου. Μπροστά του επιγραφή ΜΙΝΩΣ.

25. 11,51 γρ. (Svoronos 1890, 67, αρ.14, πιν. IV, 34. Babelon III 1914, 1525, πιν. CCXLIX, 10)

320(?) - 300

ΔΙΔΡΑΧΜΑ

«ΝΥΜΦΗ»

E.: Κεφ. Νύμφης με πλεκτό σκούφο και κατά τομή προς αρ. «Βαρβαρικής» τεχνοτροπίας. Φορά κρεμαστό ενώτιο. Τα μαλλιά υποδηλώνονται με στιγμές. Στην κορυφή της κεφαλής μεγάλη στιγμή.

O.: Λαβύρινθος εν είδει αγκυλωτού σταυρού αριστερόστροφου. Στο κέντρο Κ. Σε κάθε γωνία τετράγωνη βύθινση.

26. 11,05 γρ. (Svoronos 1890, 68, αρ. 41, πιν. V, 17)
10,47 γρ. (Le Rider 1966, 206, αρ. 1, πιν. XXXII, 22) 4ος τύπος επισήμανσης
11,04 γρ. (Coll.Pozzi, 4397)

E.: ό.π.

O.: ό.π. στο κέντρο αστέρι πέντε στιγμών. Γύρω από τις βυθίνσεις επιγραφή ΝΟΙ / ΣΟ / Ν / Κ

27. 11,52 γρ. (Svoronos 1890, 68, αρ.42, πιν. V, 8)

E.: ό.π.

O.: Αγκυλωτός σταυρός δεξιόστροφος εντός τετράγωνης επιφάνειας. Σε κάθε γωνία της τετράκτινο αστέρι.

28. 10,73 γρ. (Babelon III 1914, 1537, πιν. CCL, 3)

E.: Κεφ. Νύμφης με μαλλιά τυλιγμένα.

O.: Λαβύρινθος εν είδει αγκυλωτού σταυρού δ. φοράς. Στο κέντρο στιγμή. Σε κάθε γωνία τετράγωνη βύθινση.

29. 11,03 γρ. (Oeconomides 1981, 120, αρ.25, πιν. III, 25)

E.: ό.π. στα μαλλιά στεφάνι σταριού. Φορά ενώτιο με πέντε κρεμαστά εξαρτήματα.

O.: ό.π. αγκυλωτός σταυρός αριστερόστροφος. Στο κέντρο αστέρι πέντε στιγμών.

30. 11,27 γρ. (Svoronos 1890, 70, αρ. 39, πιν. V, 15)

11,78 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 184, πιν. IV, 23. IGCH 152)

9,10 γρ. (Le Rider 1966, 204, πιν. XXXI, 21. Babelon III 1914, 1534, πιν. CCL, 1) 2^{ος} τύπος επισήμανσης.

11,06 γρ. (Le Rider 1966, 207, αρ. 1, πιν. XXXIII, 4) 5^{ος} τύπος επισήμανσης

10,97 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 185, πιν. VI, 24, IGCH 152)

10,92 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 182, πιν. VI, 21. IGCH 152)

10,60 γρ. (Le Rider 1966, 100, αρ. 12, πιν. XXV, 9) επικοπή σε Εφesiaκό

10,68 γρ. (S.N.G. Lockett 1942, 2535)

11,27 γρ. (Weber 1924, 4414, πιν. 160)

11,00 γρ., Χάρακας 1963 (Oeconomides 1981, 120, αρ. 24, πιν. III, 24. IGCH 109)

11,02 γρ., Χάρακας 1963 (Oeconomides 1981, 120, 122, αρ. 26, πιν. III, 26. IGCH 109)

11,69 γρ., Χάρακας 1963 (Oeconomides 1981, 122, αρ. 27, πιν. III, 27. IGCH 109)

12,04 γρ., Χάρακας 1963 (Oeconomides 1981, 122, αρ. 28, πιν. III, 28. IGCH 109)

10,24 γρ., Χάρακας 1963 (Oeconomides 1981, 122, αρ. 31, πιν. III, 31. IGCH 109)

E. ό.π.

O.: ό.π. αγκυλωτός σταυρός δεξιόστροφος.

31. 10,65 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 187, πιν. VII, 1. IGCH 152)

E.: ό.π.

O.: ό.π. αγκυλωτός σταυρός αριστερόστροφος. Οι τετράγωνα βυθίνσεις είναι πιο μικρές.

32. 10,80 γρ. (Svoronos 1890, 70, αρ. 40, πιν. V, 16)

E.: ό.π.

O.: ό.π. Στις γωνίες επιγραφή $I\S \setminus \Omega \setminus N \setminus K$.

33. 00,00 γρ. (Glasgow 1901, αρ. 5, πιν. XL, 21).

E.: ό.π. Δε στεφανώνεται από σταρένιο στέμμα.

O.: ό.π. δεξιόστροφος. Απουσία βυθίνσεων.

34. 11,20 γρ. (Svoronos 1890, 70, αρ. 37, πιν. V, 14. Babelon III 1914, 1533, πιν. CCXLIX, 18)

E. Κεφ. δ. κατά τομή, διακοσμημένη με στεφάνι σταριού, μαλλιά τυλιγμένα και ενώτιο.

O.: ό.π.

35. 10,63 γρ. (S.N.G. Manchester UNI 1986, 1140)

E.: ό.π.

O.: ό.π. στο κέντρο αστέρι πέντε στιγμών.

36. 10,96 γρ. (Le Rider 1966, 30, αρ. 191, πιν. VII, 3)

10,87 γρ. (Le Rider 1966, 199, αρ. 4, πιν. XXX, 4) 1ος τύπος επισήμανσης
9,79 γρ. (Le Rider 1966, 209, αρ. 1, πιν. XXXIII, 20) 9ος τύπος επισήμανσης
10,74 γρ. (Babelon III 1914, 1529, πιν. CCXLIX, 14. Le Rider 1966, 199, αρ. 3, πιν. XXX, 3) 1ος τύπος
επισήμανσης
11,05 γρ. (Weber 1924, 4412, πιν. 160)
00,00 γρ. (S.N.G. Delepierre 1983, 2338)
11,16 γρ. (Davis 1969, 172)

E.: ό.π.

O.: ό.π. Στο κέντρο οκτάκτινο αστέρι αποτελούμενο από ισομερείς ακτίνες.

37. 10,82 γρ. (Svoronos 1890, 69, αρ. 28, πιν. V, 11)
11,27 γρ. (Svoronos 1890, 68, αρ. 25, πιν. V, 6)
11,25 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 190, πιν. VII, 2. S.N.G. Delepierre 1983, 2339. IGCH 152)
10,31 γρ. (Le Rider 1966, 204, αρ. 4, πιν. XXXII, 1) 3ος τύπος επισήμανσης
00,00 γρ. (Le Rider 1966, 199, αρ. 5, πιν. XXX, 5) 1ος τύπος επισήμανσης
10,33 γρ. (Le Rider 1966, 209, αρ. 1, πιν. XXXIII, 16) 8ος τύπος επισήμανσης
11,01 γρ. (S.N.G. Copenhagen 1944, 369)
10,82 γρ. (Boutin 1979, 4398)

E.: ό.π.

O.: ό.π. Στο κέντρο μηνίσκος.

38. 10,406 γρ. (Svoronos 1890, 68, αρ.19, πιν. V, 2. BMC 1886, 7, πιν. IV, 12)

E.: ό.π.

O.: ό.π. Στο κέντρο οκτάκτινο αστέρι, στη μια γωνία μηνίσκος στραμμένος προς το κέντρο.

39. 10,70 γρ. Κρήτη 1936 (Svoronos 1890, 68, αρ.22, πιν. V, 4. IGCH 154)
00,00 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 189, πιν. XXXI, 24. IGCH 152) 3ος τύπος επισήμανσης
10,73 γρ. (Babelon III 1914, 1537, πιν. CCL, 4)
10,69 γρ., Φαιστός 1953 + (S.N.G. Delepierre 1983, 2335. IGCH 152)

E.: ό.π.

O.: ό.π. Στο κέντρο κενό(;). Οι άκρες του μηνίσκου της γωνίας στρέφουν προς τα έξω.

40. 11,07 γρ., Φαιστός 1953 + (S.N.G. Delepierre 1983, 2336. IGCH 152)

E.: ό.π.

O.: ό.π. Στο κέντρο οκτάκτινο αστέρι. Στις τέσσερις γωνίες τέσσερα μισοφέγγαρα αντίστοιχα,
των οποίων οι άκρες κοιτούν προς τα έξω.

41. 10,165 γρ. (Svoronos 1890, 68, αρ. 20, πιν. V, 3. Le Rider 1966, 199, αρ. 1, πιν. XXX, 1) 1ος τύπος
επισήμανσης

E.: ό.π.

O.: ό.π. Αριστερόστροφος αγκυλωτός σταυρός. Στο κέντρο αστέρι από πέντε στιγμές.

42. 11,26 γρ., Φαιστός 1953 + (S.N.G. Delepierre 1983, 2337. IGCH 152)
11,35 γρ. (Babelon III 1914, 1528, πιν. CCXLIX, 13)

E.: ό.π.

O.: ό.π. Στο κέντρο οκτάκτινο αστέρι.

43. 11,10 γρ. (Svoronos 1890, 69, αρ. 27, πιν. V, 10)
10,82 γρ. (Svoronos 1890, 68, αρ. 26, πιν. V, 5)

10,82 γρ. (Le Rider 1966, 199, αρ. 2, πιν. XXX, 2) 1ος τύπος επισήμανσης
10,54 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 204, αρ. 1, πιν. XXXI, 22. IGCH 152) 3ος τύπος επισήμανσης
11,07 γρ. (Le Rider 1966, 204, αρ. 2, πιν. XXXI, 23) 3ος τύπος επισήμανσης
10,85 γρ. (Prince W. 1935, 764)
00,00 γρ. (Glasgow 1901, 1, πιν. XL 20)

E.: Κεφ. Νύμφης προς δ. με μακριά μαλλιά, που καλύπτουν τον αυχένα και τυλίγονται γύρω και πάνω από το μέτωπο. Στεφανώνεται με στάχνα. Φορά ενώτιο και περιδέραιο, που τυλίγεται τρεις φορές γύρω από το λαιμό της. Κάτω από την κεφαλή επιγραφή ΚΝ.

O.: ό.π. Στο κέντρο αστέρι πέντε στιγμών.

44. 11,15 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 195, πιν. VII, 6. IGCH 152)
12,01 γρ. (Oeconomides 1981, 122, αρ. 33, πιν. III, 33)
10,88 γρ. (Weber 1924, 4413, πιν. 160. S.N.G. Lockett 1942, 2536)

E.: ό.π.

O.: ό.π. Στο κέντρο εγγεγραμμένος σε τετράγωνο κύκλος. Γύρω επιγραφή ΙΣ \ Ω \ ΝΚ.

45. 00,00 γρ., Κρήτη 1936 (Svoronos 1890, 71, αρ. 43, πιν. V, 20. IGCH 154)

E.: ό.π.

O.: ό.π. δεξιόστροφος αγκυλωτός σταυρός. Στο κέντρο φέρει αστέρι από πέντε κουκκίδες. Στις τέσσερις γωνίες από μια τετράγωνη βύθιση.

46. 10,94 γρ. (Le Rider 1966, 199, αρ. 6, πιν. XXX, 6) 1ος τύπος επισήμανσης
10,84 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 193, πιν. VII, 5. IGCH 152)
9,36 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 192, πιν. VII, 4. S.N.G. Delepiere, 1983, αρ. 2340. IGCH 152)
11,00 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 196, πιν. VII, 7. IGCH 152)
12,02 γρ. (Oeconomides 1981, σ. 122, αρ. 34, πιν. III, 34)
10,82 γρ. (Babelon III 1914, 1535, πιν. CCL, 2. Jameson 1913-32, 1318)
10,35 γρ. (S.N.G. Copenhagen 1944, 370)

E.: ό.π.

O.: ό.π. κενό στο κέντρο και γύρω. Περιβάλλεται από στιγμές.

47. 13,15 γρ. (Oeconomides 1981, 122, αρ. 37, πιν. IV, 37)

E.: ό.π.

O.: ό.π. στο κέντρο στιγμή.

48. 10,70 γρ. (Svoronos 1890, 71, αρ. 44, πιν. V, 21)
11,45 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 197, πιν. VII, 8. S.N.G. Delepiere 1983, 2340. IGCH 152)
11,08 γρ. (Oeconomides 1981, 122, αρ. 36, πιν. IV, 36)
00,00 γρ. (Babelon III 1914, 1532, πιν. CCXLIX, 17)
11,16 γρ. (Tasmania Uni. 1981, αρ. B12)

ΔΡΑΧΜΕΣ

E. Κεφ. Νύμφης κατά τομή προς δ. Τα μαλλιά τυλίγονται πάνω και επιστέφονται με στάχνα.

O.: Αριστερόστροφος αγκυλωτός σταυρός.

49. 00,00 γρ. (Le Rider 1966, 204, αρ. 5, πιν. XXXII, 2) 3ος τύπος επισήμανσης

E.: ό.π.

Ο.: ό.π. δεξιόστροφος. Στο κέντρο ισομερές οκτάκτινο αστέρι.

50. 5,67 γρ. (Svoronos 1890, 70, αρ. 36, πιν. V, 8)
00,00 γρ. (BMC 1886, 5, πιν. IV, 11)

Ε.: ό.π.

Ο.: ό.π. μηνίσκος σε γωνία, του οποίου οι κεραίες στρέφουν στο κέντρο.

51. 4,65 γρ. (Svoronos 1890, 68, αρ. 24, πιν. V, 7)

Ε.: ό.π. μακριά μαλλιά που χύνονται στον αυχένα. Στεφανώνεται με στάχνα. Φορά ενώτιο και περιδέραιο, που τυλίγεται τρεις φορές γύρω από το λαιμό της. Κάτω από την κεφαλή επιγραφή ΚΝΩ.

Ο.: ό.π. αριστερόστροφος, κενός εσωτερικά.

52. 5,55 γρ. (Svoronos 1890, 71, αρ. 50, πιν. V, 9. Babelon III 1914, 1538, πιν. CCL, 5)
5,37 γρ. (Weber 1924, 4418, πιν. 160)

300-280/270

ΔΙΔΡΑΧΜΑ

«ΝΥΜΦΗ»

Ε. Κεφ. Νύμφης προς δ. με μακριά μαλλιά, που καλύπτουν τον αυχένα και τυλίγονται γύρω και πάνω από το μέτωπο. Στεφανώνεται με στάχνα. Φορά ενώτιο και περιδέραιο, που τυλίγεται τρεις φορές γύρω από το λαιμό της. Κάτω από την κεφαλή επιγραφή ΚΝ.

Ο.: ό.π. στο κέντρο του λαβυρίνθου οκτάκτινο αστέρι. Αρ. του ανοίγματος επιγραφή ΩΙΒ Ρ.

53. 10,74 γρ. (Svoronos, 1890, 71, αρ. 47, πιν. V, 19)
11,08 γρ. (Babelon III 1914, 1542, πιν. CCL, 9)

Ε.: ό.π.

Ο.: ό.π. στο πεδίο αρ. βέλος και δ. φαρέτρα. Στο κέντρο Κ. Γύρω στιγμωτό πλαίσιο.

54. 11,92 γρ. (Svoronos 1890, 48, πιν. V, 22. Babelon III 1914, 1543, πιν. CCL, 10)
10,77 γρ. (Le Rider 1966, 199, αρ. 7, πιν. XXX, 7) Ιος τύπος επισήμανσης
10,56 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 198, πιν. VII, 9. IGCH 152)

Ε.: ό.π.

Ο.: ό.π. στο κέντρο κεφ. Μινώταυρου κατά τομή προς αρ. Κάτω από το τετράγωνο βέλος προς δ.

55. 11,13 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 199, πιν. XXX, 8. IGCH 152) Ιος τύπος επισήμανσης
11,30 γρ., Φαιστός 1953 (S.N.G. Delapierre 1983, 2342. IGCH 152)

Ε.: ό.π..

Ο.: ό.π. στην πλευρά απέναντι από το άνοιγμα επιγραφή ΡΙΒ.

56. 11,10 γρ. (Svoronos 1890, 72, αρ.61, πιν. VI, 1. BMC 1886, 11, πιν. V, 2. Babelon III 1914, 1544, πιν. CCL, 11)
11,00 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 201, πιν. VII, 10. S.N.G. Delapierre 1983, 2343. IGCH 152)
00, 00 γρ. (Le Rider 1966, 199, αρ. 10 (:))
11,21 γρ.(Boutin 1979, 4399)
00,00 γρ. (Glasgow 1901, 6, πιν. XL, 22)

E.: ό.π.

O.: ό.π. στα δ. του ανοίγματος επιγραφή ΒΡΙ.

57. 10,94 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 203, πιν. VII, 12. IGCH 152)
12,00 γρ. (Oeconomides 1981, 122, αρ. 38, πιν. IV, 38)
10,95 γρ. (Winterthur 1987, 2279)

E.: ό.π.

O.: ό.π. πάνω από το άνοιγμα Β, αρ. Ι και δ. Ρ.

58. 10,80 γρ. (Svoronos 1890, 73, αρ. 63, πιν. VI, 2)
11,31 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 31, αρ. 202, πιν. VII, 11. IGCH 152)
11,12 γρ. (Prince W. 1935, 765)
00,00 γρ. (BMC 1886, 12, πιν. V, 3)

E. Κεφ. Νύμφης προς δ. με μαλλιά τυλιγμένα.

O.: ό.π. (σκέτος τετράγωνος λαβύρινθος)

59. 11,16 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 200, πιν. XXX, 9. IGCH 152) 1ος τύπος επισήμανσης
11,05 γρ. (Le Rider 1966, 204, αρ. 6, πιν. XXXII, 3) 3ος τύπος επισήμανσης

E.: ό.π.

O.: Τετράγωνος λαβύρινθος

60. 00,00 γρ. (Glasgow 1901, 8, πιν. XL, 23)

E.: ό.π.

O.: ό.π. απέναντι από το άνοιγμα επιγραφή ΩΙΡΒ.

61. 11,20 γρ. (Svoronos 1890, 73, αρ. 64, πιν. VI, 4. Babelon III 1914, 1546, πιν. CCL, 12)

E.: ό.π.

O.: ό.π. απέναντι από το άνοιγμα επιγραφή ΒΡΙΩΝ.

62. 10,32 γρ., Κρήτη 1936 (Svoronos 1890, 73, αρ. 65, πιν. VI, 3. IGCH 154)
10,32 γρ. (Svoronos 1890, 73, αρ. 65, πιν. VI, 5)
10,82 γρ. (Le Rider 1966, 200, αρ. 11, πιν. XXX, 10) 1ος τύπος επισήμανσης

E.: Όμοια με την προηγούμενη μορφή κεφαλής, αλλά με μακριά μαλλιά.

O.: ό.π.

63. 11,22 γρ. (Weber 1924, 4416, πιν. 160)

«ΗΡΑ»

E.: Κεφ. Ήρας, κατά τομή προς αρ.. Πόλος στολισμένος με ανθέμια επιστέφει τα μαλλιά της, που τυλίγονται γύρω και πάνω από το μέτωπο, ενώ πυκνοί πλόκαμοι χύνονται στον αυχένα. Φορά περιδέριο με πέρλες και ενώτιο με τρία κρεμαστά σκέλη.

O.: Τετράγωνος λαβύρινθος. Πάνω από το άνοιγμά του επιγραφή ΚΝΩΣΙΩΝ.

64. 9,93 γρ. (Le Rider 1966, 200, αρ. 13, πιν. XXX, 12) 1ος τύπος επισήμανσης
9,65 γρ. (S.N.G. Lockett 1942, 2537)

E.: ό.π.

O.: ό.π. στο πεδίο πάνω από το άνοιγμά του επιγραφή ΚΝΩ και κάτω ΣΙΩΝ.

65. 11,05 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 206, πιν. VII, 14. IGCH 152)

11,22 γρ., Φαιστός 1953 + (S.N.G. Delapierre 1983, 2346. IGCH 152)

E.: ό.π.

O.: ό.π. στο πεδίο αρ. του ανοίγματος βέλος πάνω από το οποίο Α και δ. κεραυνός πάνω από τον οποίο Ρ, ενώ απέναντι επιγραφή ΚΝΩΣΙΩΝ. Γύρω στιγμωτό πλαίσιο.

66. 11, 13 γρ., Κρήτη 1936 (Svoronos 1890, 73, αρ. 67, πιν. VI, 6. IGCH 154)

10,34 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 205, πιν. VII, 13. IGCH 152)

11,16 γρ., Φαιστός 1953 (Le Rider 1966, 30, αρ. 204, πιν. XXX, 11. IGCH 152) 1ος τύπος επισήμανσης

10,58 γρ. (Le Rider 1966, 207, αρ. 2, πιν. XXXIII, 5) 5ος τύπος επισήμανσης

10,58 γρ. (Le Rider 1966, 200, αρ. 14, πιν. XXX, 13) 1ος τύπος επισήμανσης

00,00 γρ. (Le Rider 1966, 211, πιν. XXXIV, 11) 15ος τύπος επισήμανσης

11,28 γρ. (Le Rider 1966, 204, αρ. 7, πιν. XXXII, 4. S.N.G. Lockett, 1942, αρ. 2538) 3ος τύπος επισήμανσης

11,16 γρ. (Le Rider 1966, 204, αρ. 8, πιν. XXXII, 5. Weber 1924, 4422, πιν. 160) 3ος τύπος επισήμανσης

11,28 γρ. (S.N.G. Aberdeen 1936, 219)

11,06 γρ. (S.N.G. Copenhagen 1944, 373, πιν. VI, 6)

11,47 γρ. (Babelon III 1914, 1547, πιν. CCL, 13)

10,81 γρ. (Boutin 1979, 4400)

00,00 γρ. (BMC 1886, 24, πιν. V, 11)

11,13 γρ. (Molthein 1895, 1689 και Bement Cab. 1921, 216)

10,96 γρ. (Locker Lampson 1923, 242)

11,06 γρ. (Brett 1955, 1279, πιν. 66. Warren 1906, 960, πιν. XXII)

11,06 γρ. (Jameson 1913-32, 1319)

«ΑΠΟΛΛΩΝΑΣ»

E.: Ανδρική κεφ. προς δ. Φέρει ταινία στα τυλιγμένα του μαλλιά.

O.: Τετράγωνος λαβύρινθος. Στην απέναντι του ανοίγματος πλευρά επιγραφή ΡΙΒ.

67. 10,88 γρ., Φαιστός 1953 + (S.N.G. Delapierre 1983, 2344. IGCH 152)

10,79 γρ. (S.N.G. Delapierre 1983, 2345)

ΔΡΑΧΜΕΣ

«ΗΡΑ»

E.: ό.π..

O.: ό.π. γύρω στιγμωτό πλαίσιο.

68. 5,45 γρ. (Svoronos 1890, 79, αρ. 107, πιν. VII, 2)

E.: ό.π.

O.: ό.π. στο απέναντι από το άνοιγμα πεδίο επιγραφή ΚΝΩ, ενώ δ. και αρ. Α και Ρ αντίστοιχα.

69. 4,02 γρ. (Babelon III 1914, 1549, πιν. CCL, 15)

4,35 γρ. (S.N.G. Lockett 1942, 2541)

E.: ό.π.

O.: ό.π. επιγραφή ΚΝΩΣΙ.

70. 5,10 γρ. Κρήτη 1936 (Svoronos 1890, 74, αρ. 70, πιν. VI, 7. IGCH 154)

00,00 γρ. (BMC 1886, 26, πιν. V, 12)

- 5,34 γρ. (S.N.G. Lewis Coll. 1972, 781)
 5,42 γρ. (S.N.G. Lockett 1942, 2540)
 5,15 γρ. (S.N.G. Copenhagen 1944, 374)
 5,42 γρ. (S.N.G. Lockett 1942, 2539)
 5,23 γρ. (Weber 1924, 4423, πιν. 160. Winterthur 1987, 2280)
 00,00 γρ. (Glasgow 1901, 16, πιν. XLI, 3)
 00,00 γρ. (Boutin 1979, 4401)
 5,38 γρ. (Naster 1959, 1380)
 5,54 γρ. (Babelon III 1914, 1548, πιν. CCL, 14)

«ΑΠΟΛΛΩΝΑΣ»

- E.*: Ανδρική κεφ. προς αρ. στεφανωμένη με φρούτα- καρπούς. Γύρω στιγματώ πλαίσιο.
O.: Ανδρική αγένειος μορφή με διάδημα, καθιστή σε τετράγωνο λαβύρινθο. Στο αρ. χέρι κρατά μακρύ σκήπτρο και στο δ. φτερωτή Νίκη. Πίσω του επιγραφή ΚΝΩΣΙΩΝ, μπροστά του ΚΑ και κάτω από το λαβύρινθο ΑΓΕΙ.

71. 5,40 γρ. (Svoronos 1890, 76, αρ. 88, πιν. VI, 15)
 00,00 γρ. (BMC 1886, 28, πιν. V, 14)

«ΔΙΑΣ ή ΜΙΝΩΑΣ»

- E.*: Δαφνοστεφής ανδρική κεφ. με μαλλιά μακριά.
O.: Τετράγωνος λαβύρινθος. Γύρω επιγραφή ΚΝΩ
 Σ Ι
 ΩΝ

72. 5,63 γρ. (BM (acq. 1920), 21, πιν. V)

ΗΜΙΔΡΑΧΜΑ (ΤΡΙΩΒΟΛΑ)

«ΑΠΟΛΛΩΝΑΣ»

- E.*: Ανδρική αγένειος κεφ. προς αρ. στεφανωμένη με φρούτα- καρπούς. Γύρω στιγματώ πλαίσιο.
O.: Τετράγωνος λαβύρινθος. Στο πεδίο απέναντι από το άνοιγμα επιγραφή ΚΝΩ, αρ. ΑΓΕΙ, δ. σχηματοποιημένος κεραυνός. Γύρω στιγματώ πλαίσιο.

73. 2,23 γρ. (Svoronos 1890, 76, αρ. 90, πιν. VI, 16)
 00,00 γρ. (BMC 1867, 29, πιν. V, 13)
 2,35 γρ. (S.N.G. Copenhagen 1944, 375)

- E.*: ό.π. Δαφνοστεφής, με μακριά μαλλιά.
O.: ό.π. Στο πεδίο απέναντι από το άνοιγμα επιγραφή ΚΝΩ, αρ. και δ. Α και Ρ αντίστοιχα.

74. 2,41 γρ. (Svoronos 1890, 74, αρ. 73, πιν. VI, 8. Babelon III 1914, 1550, πιν. CCL, 16)

ΟΒΟΛΟΙ

- E.*: ό.π.
O.: ό.π.

75. 0,65 γρ. (Svoronos 1890, 74, αρ. 74, πιν. VI, 9. Babelon III 1914, 1551, πιν. CCL, 17)

ΤΕΤΡΑΔΡΑΧΜΑ

«ΑΠΟΛΛΩΝΑΣ»

E.: Κεφ. αγένειου άνδρα δαφνοστεφούς κατά τομή προς αρ., με πλούσια μακριά μαλλιά να καλύπτουν τον αυχένα. Η επιφάνεια φέρει επιγραφή ΠΟΛ || ΧΟΣ.

O.: Κυκλικός λαβύρινθος με επιγραφή ΚΝΩ .

Σ—Ι

ΩΝ

76. 14,50 γρ. (Svoronos 1890, 77, αρ. 96, πιν. VI, 18)

14,61 γρ. (Naster 1959, 1381)

13,94 γρ. (S.N.G. Lockett 1942, 2542)

00,00 γρ. (BMC 1886, 41, πιν. VI, 5)

13,12 γρ. (Davis 1969, 173)

«ΔΙΑΣ ή ΜΙΝΩΑΣ»

E.: Ανδρική κεφ. κατά τομή προς δ. με κοντά γένια, μακριά μαλλιά και διάδημα. Πλαισιώνεται από στιγμές.

O.: Τετράγωνος λαβύρινθος. Γύρω επιγραφή ΚΝΩ

Σ Ι

ΩΝ

77. 16,20 γρ. (Svoronos 1890, 77, αρ. 30, πιν. VI, 21. S.N.G. Lewis 1972, 782)

16,32 γρ. (S.N.G. Copenhagen, 1944, 380)

15,70 γρ. (Svoronos 1890, 77, αρ. 98, πιν. VI, 20)

E.: ό.π. και επιγραφή Ν \ Ι

Κ \ Α

O.: ό.π.

78. 16,02 γρ. (S.N.G. Copenhagen 1944, 381)

E.: ό.π. Χωρίς στιγμωτό πλαίσιο. Ν \ Ι

Κ \ Α

O.: ό.π.

79. 00,00 γρ. (Svoronos 1890, 88, αρ. 178, πιν. VIII, 4)

16,45 γρ. (Boutin 1979, 4403. S.N.G. Lockett 1942, 2543)

E.: ό.π. Κάτω από την κεφαλή Α.

O.: ό.π.

80. 16,91 γρ. (Weber 1924, 4428, πιν. 161. Bement Cab, 217)

00,00 γρ. (Glasgow 1901, 19, πιν. XLI, 2)

00,00 γρ. (BMC 1886, 42, πιν. VI, 6)

16,40 γρ. (Naster 1959, 1382)

E.: ό.π. Χωρίς Α.

O.: ό.π.

81. 15,70 γρ. (Svoronos 1890, 78, αρ. 98, πιν. VI, 22)

00,00 γρ. (Le Rider 1966, πιν. XLII, 1)

00,00 γρ. (Le Rider 1966, πιν. XLII, 2)
00,00 γρ. (Le Rider 1966, πιν. XLII, 3)
00,00 γρ. (Le Rider 1966, πιν. XLII, 4)
00,00 γρ. (Le Rider 1966, πιν. XLII, 5)
15,30 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 1. IGCH 332)
16,32 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 2. IGCH 332)
16,17 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 3. IGCH 332)

Ε.: ό.π. πιο μικρές διαστάσεις.
Ο.: ό.π.

82. 13,90 γρ. (Svoronos 1890, 78, αρ. 101, πιν. VI, 23)
13,97 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 12. IGCH 332)
12,65 γρ. (Naster 1959, 1383)

Ε.: ό.π. προς αρ. Γύρω στιγμές.
Ο.: ό.π.

83. 16,25 γρ. (Svoronos 1890, 77, αρ. 97, πιν. V, 19)
16,06 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 4. IGCH 332)
16,03 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 5. IGCH 332)
16,30 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 6. IGCH 332)
16,28 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 7. IGCH 332)
16,36 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 8. IGCH 332)
16,30 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 9. IGCH 332)
16,19 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 10. IGCH 332)
16,00 γρ., Λιμάνι Χερσονήσου 1942 (Le Rider 1966, 271, πιν. XXXVI, 11. IGCH 332)
00,00 γρ. (Le Rider 1966, πιν. XLII, 6)
00,00 γρ. (Le Rider 1966, πιν. XLII, 7)

ΔΡΑΧΜΕΣ

Ε.: Κεφ. γενειοφόρου Δία Άμμωνα κερασφόρου κατά τομή προς αρ.
Ο.: ό.π.

84. 45,00 γρ. (Svoronos 1890, 78, αρ. 102, πιν. VI, 24)
00,00 γρ. (BMC 1886, 45, πιν. VI, 9)

88/4 π.Χ.

ΨΕΥΔΟΑΘΗΝΑΪΚΑ ΤΕΤΡΑΔΡΑΧΜΑ

«ΑΘΗΝΑ»

Ε.: Κεφ. Αθηνάς, κατά τομή προς δ. Φορά αττικό κράνος με τρία λοφία, όπου αποτυπώνεται γρύπας και τα εμπρόσθια μέρη τεσσάρων αλόγων. Γύρω στιγμωτό πλαίσιο.

Ο.: Κουκουβάγια στέκεται σε πεσμένο Αθηναϊκό αμφορέα. Στο πεδίο δ. τετράγωνος λαβύρινθος. Γύρω επιγραφή Κ | ΝΩ. Η παράσταση εντός στεφάνου δάφνης.

ΣΙ | ΩΝ

85. 16,44 γρ. (Svoronos 1890, 88, αρ. 174, πιν. VIII, 1. BMC 1886, αρ. 40, πιν. VI, 4)

ΗΜΙΔΡΑΧΜΑ (ΤΡΙΩΒΟΛΑ)

Ε.: ό.π. προς αρ. Φορά κορινθιακό κράνος με όμοια με το προηγούμενο χαρακτηριστικά.

Ο.: Τετράγωνος λαβύρινθος με επιγραφή ΚΝΩ .

86. 2,62 γρ. (Svoronos 1890, 88, αρ. 175, πιν. VIII, 2. S.N.G. Copenhagen 1944, 382, πιν. VIII, 2)
00,00 γρ. (BMC 1886, 30, πιν. V, 16)

1 ^η ΠΕΡΙΟΔΟΣ: 425(?) - 280/70						
ΤΥΠΟΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ				
		τετράδραχμο	δίδραχμο	δραχμή	τριώβολο	οβολός
Μινώταυρος	425(?) - 360(?)		*	*	*	*
Μινώταυρος	360/ 50 - 320(?)		*			
Νύμφη	320(?) - 300		*	*		
Νύμφη	300 - 280/70		*	*		
Ήρα			*			
Απόλλωνας			*	*	*	*
Δίας ή Μίνωας				*		
2 ^η ΠΕΡΙΟΔΟΣ: 280/70 - 68						
Απόλλωνας	110 - 67	*				
Δίας ή Μίνωας				*		
Αθηνά	88 - 84	*			*	

Πίνακας 1: Συνοπτικός πίνακας κοπών Κνωσού, σύμφωνα με τον κατάλογο

ΣΤΑΘΜΗΤΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ

ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ	425(?) - 280/270 π.Χ.	280/270 - 67 π.Χ.
	ΜΕΣΟ ΒΑΡΟΣ (σε γραμμάρια)	
Τετράδραχμα	-	15,55
Δίδραχμα (Στατήρες)	11,00	-
Δραχμές	5,30	4,50
Τριώβολα (Ημίδραχμα)	2,80	2,30
Οβολοί	0,75	0,65

Πίνακας 2: Σταθμητικοί κανόνες στο νομισματοκοπείο της Κνωσού

Παρατηρούμε ότι οι υποδιαίρεσεις των νομισμάτων της πρώτης περιόδου έχουν μεγαλύτερο βάρος από τις αντίστοιχες της δεύτερης. Στην πρώτη δεν κυκλοφορούν τετράδραχμα παρά μόνο δίδραχμα, ενώ αργότερα δεν κυκλοφορούν δίδραχμα, μα μόνο μεγάλες υποδιαίρεσεις σε μειωμένο κανόνα. Κατόπιν σύγκρισης του βάρους των αθηναϊκών τετράδραχμων και των ψευδοαθηναϊκών, βλέπουμε ότι αυτά κόβονται σε

ελαφρά ελαττωμένο αττικό μέτρο⁶. Από τον πίνακα προκύπτει ότι οι υποδιαίρέσεις συμφωνούν, με αμελητέες παρεκκλίσεις, με τον «κρητικό» σταθμητικό κανόνα⁷.

⁶ Le Rider 1968, 32.

⁷ Stefanakis 1999, 261.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β*

ΚΝΩΣΙΑΚΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι εικονογραφικοί τύποι των νομισμάτων κατά ομάδες σύμφωνα με τις απεικονίσεις των μορφών του εμπροσθότυπου. Εξετάζονται οι μυθολογικοί δεσμοί τους με την Κνωσό, που δικαιολογούν την επιλογή τους καθώς επίσης γίνονται και οι απαραίτητοι εικονογραφικοί συσχετισμοί με ανάλογες απεικονίσεις στη νομισματική τέχνη αλλά και σε άλλες μορφές τέχνης. Ιδιαίτερα ενδιαφέρει η χρονολόγηση των εικονογραφικών παραλλήλων και η διερεύνηση αλληλοασκούμενων επιρροών.

A. ΜΙΝΩΤΑΥΡΟΣ

Τύποι

Κατηγορία 1: Όρθια, γυμνή, μειζογενής μορφή σε μοτίβο *en gounasi dromw*, με σώμα κατά τρία τέταρτα προς αριστερά και κεφαλή κατενώπιον. Το δεξί χέρι υψώνεται λυγισμένο στον αγκώνα ενώ το αριστερό φέρεται πίσω. Και στα δύο χέρια του κρατά πέτρα. (αρ. κατ. 4)

Κατηγορία 2: Η ανάλογου τύπου μορφή δεν κρατά σφαιρικά αντικείμενα. (αρ. κατ. 6)

Κατηγορία 3: Η μορφή που αποδίδεται προς δεξιά, έχει κεφαλή σε προφίλ και σώμα στραμμένο κατά τρία τέταρτα προς την ίδια πλευρά. Στα χέρια εξακολουθεί να κρατά σφαιρικά αντικείμενα. (αρ. κατ. 21)

Κατηγορία 4: Ταυροκεφαλή κατ' ενώπιον. (αρ. κατ. 22)

Η μορφή που αποτυπώθηκε στην εμπρόσθια όψη των πρώτων κνωσιακών νομισμάτων ήταν ο Μινώταυρος. Υπάρχουν πολλές παραδόσεις και μια μακραίωνη πορεία στο μύθο του, που ίσως αποτέλεσαν έμπνευση για τις αρχές της Κνωσού και τους χαρακτες, με σκοπό να συνδέσουν το παρελθόν της πόλης τους, που αιωρούνταν ανάμεσα στο μυθικό και το πραγματικό, με το παρόν.

Στην προμυθική σύλληψή του ο μινωικός ταύρος, ο Μινώταυρος, είναι ο βουκέφαλος προελληνικός θεός, οδηγητής στην ίδρυση των πόλεων, που ανήκε στη μυθοπλασία του Ήλιου ως ενσάρκωσή του, όπως συνέβαινε και στην Αίγυπτο όπου τον ίδιο ρόλο είχε ο βασιλιάς της. Αργότερα εξελίχθηκε στον ολύμπιο θεό Δία, επίσης συνδεδεμένο με τον Ήλιο. Προφανώς για τη σύλληψη της μυθικής μορφής του ταύρου έπαιξε ρόλο κάποιος τελετουργικός χορός με θέμα τον ιερό γάμο, όπου ο πρώτος χορευτής εμφανίζεται με προσωπίο ταύρου ενσαρκώνοντας αρχικά τον Ήλιο, οπότε αναπαριστούσε

την κίνησή του, και μεταγενέστερα το Δία⁸. Ίσως στο νόμισμα αρ. κατ. 6 μνημονεύεται αυτός ο χορός και αυτό που εικονίζεται σαν πρόσωπο ταύρου είναι το προσωπίο του χορευτή⁹. Παράλληλα ίσως η μορφή του εμπνεύστηκε μέσα από παραστάσεις ταύρων σε τοιχογραφίες και ανάγλυφα του ανακτόρου¹⁰.

Ο μύθος που στιγματίζει την Κνωσό διατηρώντας την ανάμνηση της λατρείας του ταύρου και των τεράστιων και πολύπλοκων παλατιών του μινωικού πολιτισμού, είναι αυτός που αναφέρεται στο Μινώταυρο. Σύμφωνα με αυτόν, ο βασιλιάς Μίνωας, επικαλέστηκε τον Ποσειδώνα να του εμφανίσει ένα σημάδι προκειμένου να αναγνωριστεί η βασιλεία του ως θέλημα των θεών. Ο Ποσειδώνας του έστειλε ένα ταύρο από τη θάλασσα να τον θυσιάσει προς τιμήν του, υποχρέωση που ο Μίνωας δεν εκτέλεσε προκαλώντας την οργή του θεού. Για να τον τιμωρήσει, ο Ποσειδώνας προκάλεσε έρωτα στη βασίλισσα Πασιφάη, γυναίκα του Μίνωα, για τον ταύρο. Με τη βοήθεια του Δαιδάλου ενώθηκε μαζί του και από την επαφή προέκυψε ο Μινώταυρος, πλάσμα με σώμα ανθρώπου και κεφάλι ταύρου. Ο Μίνωας τον έκλεισε στο Λαβύρινθο, έργο του Δαιδάλου με εύκολη είσοδο και σχεδόν ακατόρθωτη έξοδο. Τροφή του υπήρξε το ανθρώπινο αίμα, εικόνα που ανάγεται σε λατρευτικές παραστάσεις από την περιοχή καταγωγής του κρητικού μυθόκοσμου, του Μολόχ και του Δαγών¹¹. Ο Θησέας, γιος του Αιγέα από την Αθήνα, κατάφερε να τον σκοτώσει και να λυτρώσει την πατρίδα του από το φόρο.¹²

Διάφορες παραλλαγές του μύθου μιλούν για τις κρυφές σχέσεις της Πασιφάης με έναν κρητικό στρατηγό με το όνομα Ταύρος, που θα βοηθούσε το Μίνωα να πάρει το θρόνο. Καρπός της σχέσης τους ήταν ο Αστέριος, ένα φυσιολογικό παιδί, ή Μινώταυρος, γιατί ήταν φυσικός γιος του Ταύρου αλλά αναγνωρισμένος από τον Μίνωα. Ο Θησέας σκότωσε τον Ταύρο σε μια συμπλοκή στο γιαλό της Κνωσού, όταν ο τελευταίος τον καταδίωξε καθώς έφευγε με την Αριάδνη. Ίσως ήταν συνεννοημένος με το Μίνωα που

⁸ Willetts 1962, 103, 110, 111. Kerényi 1984, 112. Davaras 1989, 200. Ο ιερός γάμος, για τον οποίο έχει γίνει λόγος, ως βασιλική ιερουργία είναι μέρος των τελετών της στέψης, που η περιοδική επανάληψή του συμβολίζει την ανανέωση της βασιλείας και της φύσης. Στο χορό της ιερής ιεροτελεστίας του γάμου, πρωταγωνιστές είναι ο βασιλιάς και η βασίλισσα. Εκεί συμβολίζεται ο θάνατος του θνητού βασιλιά που ξαναζεί σα θεός και μεταπλάθεται το θείο δράμα της παράστασης του θανάτου και της ανάστασης του θεού. Μετά το θάνατο και την ανάστασή τους, ενώνονται. Ο δρόμος που γυρνούν στον πάνω κόσμο είναι ο λαβυρινθικός, που συνδέει τους δύο κόσμους, η αναπαράσταση του οποίου γίνεται με χορευτικές κινήσεις στα χνάρια του σχεδιακού λαβυρίνθου. Εδώ οι χορευτές φορούν προσωπία, ταύρου ο άνδρας και αγελάδας η γυναίκα. Κατ' επέκταση ο ιερός γάμος του Δία και της Ήρας στην περιοχή της Κνωσού είναι ιερουργικό παράλληλο ή ποιητικό έκτυπο του κρητικού ιερού γάμου. Σημειώνεται το ομηρικό επίθετό της *βοώπις*, βοϊδομάτα, που ενισχύει το σκεπτικό.

⁹ Τασούλας 1994, 115, υποσ. 534 και 116, υποσ. 536.

¹⁰ Ξανθουδίδης 1909, 71.

¹¹ Κακριδής 1986, τ. 3, 270.

¹² Για μύθο, παραλλαγές και ερμηνείες βλ. Κακριδής 1986, τ. 3, 269, Davaras 1989, 200, Grimal 1991, 459, Kerényi 1984, 112, Willetts 1962, 50, 95, 110, Smith, 1091 και LIMC, VI, 1, 574.

προσπαθούσε να απαλλαγεί από το στρατηγό του και ως αντάλλαγμα παραχώρησε στην Αθήνα απαλλαγή από το φόρο¹³.

Σύμφωνα με άλλη εκδοχή ο Ταύρος, με τον οποίο συνδέθηκε η Πασιφάη, ήταν βασιλικός ακόλουθος. Ο Μινώταυρος έζησε σαν αγριάνθρωπος στα βουνά ή έγινε στρατηγός του Μίνωα, όταν εκείνος σκοτώθηκε σε μια εκστρατεία στους Μασσαγέτες. Προς τιμήν του ονόμασαν Ταυρίδα ένα μέρος της Κολχίδος¹⁴. Ο Μινώταυρος λεγόταν και Αστέριος, όνομα που υποδηλώνει τη φύση και τις ιδιότητές του, είτε ως γιος του Δία, δηλαδή της προσωποποίησης του Ήλιου, είτε του Αστερίωνα ή Αστερίου, του βασιλιά των άστρων, και της Ευρώπης¹⁵. Το όνομα Αστέριος συναντάται επίσης στο μύθο του Μίνωα και της Πασιφάης, το σεληνιακό χαρακτήρα της οποίας έχει κληρονομήσει. Ενδεικτική είναι η απόδοση στην τέχνη του κατάστικτου σώματός του, που συμβολίζει τον έναστρο ουρανό¹⁶.

Η μορφή του Μινώταυρου που κρατά πέτρες στα χέρια είναι συνήθης στην αγγειογραφία, ιδίως την αττική. Στο δεύτερο μισό του 6^{ου} αι. τον βρίσκουμε μόνο του σε παραστάσεις αγγείων¹⁷, στον τύπο των κνωσιακών νομισμάτων. Πιο συχνή είναι η αναπαράσταση της μονομαχίας ανάμεσα στο Μινώταυρο και το Θησέα, που συνήθως παρακολουθείται από το συγγενές περιβάλλον, στην αθηναϊκή εκδοχή, όπου ο Μινώταυρος απεικονίζεται στο μοτίβο του *εν γούνασι δρόμω* με πέτρες στα χέρια τη στιγμή που προσπαθεί να ξεφύγει από το Θησέα, ο οποίος άλλοτε παριστάνεται έτοιμος να τον σκοτώνει και άλλοτε να το επιχειρεί. Η αθηναϊκή εικονογραφία με το θέμα του Μινωταύρου εκτείνεται από το 650 έως το 330 περίπου, με ιδιαίτερη συχνότητα παραγωγής τέτοιων θεμάτων γύρω στο 550-450¹⁸. Πιθανές εμπορικές και καλλιτεχνικές επαφές της Κνωσού με την Αττική και κυρίως η διάδοση της Αττικής κεραμικής κατά τον 5^ο αι.¹⁹, όταν κόβονται τα πρώτα κνωσιακά νομίσματα με τη μορφή του Μινώταυρου, δικαιολογούν την ομοιότητα της εικονογραφικής απόδοσης του τελευταίου.

¹³ Κακριδής 1986, τ. 3, 270, 280. Willetts 1962, 167. Kerényi 1984, 112. Grimal 1991, 459.

¹⁴ Κακριδής 1986, τ. 3, 270.

¹⁵ Kerényi 1984, 112, 254.

¹⁶ Κακριδής 1986, τ. 3, 270.

¹⁷ LIMC, VI, 1, 574-575.

¹⁸ LIMC, VI, 574 κ. εξ.

¹⁹ Αρκετά χρονολογημένα παραδείγματα με πάλι ανάμεσα στο Θησέα και το Μυθικό Μινώταυρο βρίσκουμε σε μελανόμορφα αγγεία που παραδίδει ο Boardman 1980, εικ. 116,2. Στα ερυθρόμορφα της αρχαϊκής περιόδου δεν βρίσκεται ακριβώς στο μοτίβο *εν γούνασι δρόμω* αλλά περισσότερο να κλίνει να πέσει στο έδαφος. Βλ. Boardman 1985, 263, εικ. 70, 118. Ο δυναμισμός της πάλης χάνεται στα ερυθρόμορφα της κλασικής περιόδου αλλά σκηνοθετείται σε ένα ενδιαφέρον αρχιτεκτονικά σκηνικό, υποδηλωτικό του Λαβυρίνθου. Η παράσταση απεικονίζεται στην κύλικα του ζωγράφου του Μελεάγρου, στην κύλικα του

Β. ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ

Τύποι²⁰

Κατηγορία 1α: Αγκυλωτός σταυρός δεξιάς ή αριστερής φοράς. (αρ. κατ. 4, σχ. τ. Ια, Ιβ)

Κατηγορία 2: Τετράγωνη απόδοση με διαδρόμους. (αρ. κατ. 66, σχ. τ. ΙΙ)

Κατηγορία 3: Κυκλική απόδοση. (αρ. κατ. 69, σχ. τ. ΙΙΙ)

Κατηγορία 4: Μαιανδροειδές πλαίσιο εντός του οποίου εγγράφεται μορφή ή σύμβολο. (αρ. κατ. 21, σχ. τ. ΙV)

Το θέμα του Λαβυρίνθου, παρά την πληθώρα των διατυπωμένων σχετικά θεωριών, παραμένει ένα άλυτο πρόβλημα. Δεν έχει διαλευκανθεί αν τελικά ήταν δημιούργημα της φαντασίας ή πραγματικότητα. Οι υποστηρικτές του φαντασιακού Λαβυρίνθου μιλούν για αντανάκλαση και «συνοψιστικό συμβολισμό φιλοσοφικών, μυθικών ή παραφυσικών αναζητήσεων»²¹. Όσοι πιστεύουν την ύπαρξή του, εστιάζουν στη μορφή και τον εντοπισμό του. Η πιο συχνή αναπαράστασή του βρίσκεται στους οπισθότυπους των κλασικών και ελληνιστικών νομισμάτων της Κνωσού αλλά οι κατά καιρούς παραλλαγές του τύπου του δεν βοηθούν στην κατανόηση της πραγματικής δομής του. Θεωρείται ότι η έμπνευση του σχεδίου του προήλθε από αιγυπτιακές απεικονίσεις λαβυρινθοειδών κτισμάτων σε σφραγιδολίθους, που κυκλοφορούσαν στην περιοχή της Κνωσού²². Πολλές τοποθεσίες προτάθηκαν ως λαβυρινθικοί χώροι, με επικρατέστερους την Κνωσό και τη Γόρτυνα.

Η πλειοψηφία των παλιών και νεότερων ερμηνειών ταυτίζει το Λαβύρινθο με το ανάκτορο της Κνωσού, λόγω της τοπογραφικής θέσης, της πολυπλοκότητας της κατασκευής του και μιας σχεδιαστικής απεικόνισης μαιανδροειδούς Λαβυρίνθου σε μια τοιχογραφία του²³. Την άποψη αυτή ενισχύει η ερμηνεία του Λαβυρίνθου ως ιερό του λάβρεως, από το καρικό ή λυδικό *λάβρυς*, που σημαίνει το διπλό πέλεκυ, κατεξοχήν σύμβολο του μινωικού πολιτισμού²⁴. Μάλιστα ένας κάπως «τραβηγμένος» στυλιστικός συσχετισμός ανάμεσα στον τετράγωνο Λαβύρινθο και το σχήμα του *λάβρεως* συνηγορεί ότι ο πρώτος προκύπτει και ενέχει στη μορφή του και τον δεύτερο²⁵. Το οικοδόμημα θεωρείται ότι εμπνεύστηκε από ένα ανάλογο πολύπλοκο στην Αίγυπτο, διάσημη πατρίδα

ζωγράφου της Πενθεσίλειας και στον καλυκόσχημο κρατήρα της ομάδας L.C. Βλ. Boardman 1995, 249, εικ. 338, 81, 421.

²⁰ Κάθε μια από αυτές τις κατηγορίες συναντάται σε επιμέρους παραλλαγές, που φαίνονται στους σχ. τ.

²¹ Στεφανάκης 2002, 48.

²² Evans 1964, I, 358, 359. Στεφανάκης 2002, 50.

²³ Ηώς 1964, 47-48. Ξανθουδίδης 1909, 71. Στεφανάκης 2002, 50.

²⁴ Nilsson 1971, 224, 225. υποσ. 39. Davaras 1989, 171. Ξανθουδίδης 1909, 70. Στεφανάκης 2002, 50.

²⁵ Davaras 1989, 172, 173. Στεφανάκης 2002, 50, 51, 54.

των ταφικών και κατωκοσμικών λαβυρίνθων²⁶. Παράλληλα διατυπώθηκε και η πρόταση ότι πρόκειται για μια φυλακή από διαδρόμους που καταλήγουν σε αδιάκοπο αδιέξοδο²⁷.

Μία λέξη του Σοφοκλή για το λαβύρινθο, *αχανές*, που για τους αρχαίους λεξικογράφους σημαίνει αστέγαστο, οδηγεί στη σκέψη ότι ίσως πρόκειται για σχέδιο πάνω στα χνάρια του οποίου χόρευαν το λαβυρινθικό χορό, μνητικής καταγωγής²⁸. Οι μελετητές που την ασπάστηκαν προτείνουν ως Λαβύρινθο το θεατρικό χώρο, τη ΒΔ γωνία του ανακτόρου της Κνωσού²⁹. Μια ετυμολογία του ονόματός του, *lab* (πέτρα), που μαρτυρά τις λειτουργίες των σπηλαίων, ωθεί τον Faure να τον ταυτίσει με την ιερή σπηλιά Σκοτεινό κοντά στην Κνωσό³⁰ και μάλλον φαίνεται να σχετίζεται και με τις πέτρες που κρατά ο Μινώταυρος. Πολλοί πιστεύουν ότι ο Λαβύρινθος είναι το σπήλαιο ανάμεσα στα χωριά Ρουφάς και Πλατύ, στην περιοχή της Γόρτυνας, λόγω της επιμελούς λάξευσης, που παραπέμπει περισσότερο σε ανθρώπινο μνημειακό έργο παρά σε φυσικό σπήλαιο. Για το ίδιο σπήλαιο, «τη Λαβύρινθο», διατυπώθηκε ότι ήταν αρχαίο λατομείο. Ωστόσο, η ίδια του η μορφολογία επιτρέπει την αμφισβήτηση αυτής της λειτουργίας ως πρωταρχικής³¹.

Όσον αφορά την καταγωγή του τύπου του αγκυλωτού σταυρού, τον οποίο αποκτά πρώτο ο Λαβύρινθος, πρέπει να αναφερθεί ότι είναι ιερό μινωικό σύμβολο, αστρικό ή ηλιακό. Το σύμβολο αυτό θυμίζει τη σχηματοποιημένη σε σβάστικα κίνηση του *εν γούνασι δρόμω* του Μινώταυρου. Ίσως ο σκοπός είναι να παραλληλισθεί το σώμα του με το σύμβολο και να τονιστεί ο ουράνιος χαρακτήρας του ή να γίνει έμμεση αναφορά μέσω του συμβόλου στις χορευτικές κινήσεις της μειξογενούς μορφής³². Γενικά, έχει προταθεί ότι η εικονογραφία των σχηματοποιημένων λαβυρίνθων πάνω στα κνωσιακά νομίσματα εξυπηρετεί συμφέροντα «τουριστικής» προβολής αλλά και πολιτικής προπαγάνδας³³.

Γ. ΝΥΜΦΗ

Τύποι

Κατηγορία 1: Κεφαλή κατά τομή προς αριστερά, με κόμμωση «βαρβαρικής» τεχνοτροπίας. Τα μαλλιά της υποδηλώνονται με στιγμές και στολίζεται με κρεμαστό ενώτιο. Στην κορυφή της κεφαλής υπάρχει μια μεγάλη στιγμή. (αρ. κατ. 26)

²⁶ Βλ. Τασούλας 1994, 115 υποσ. 531. Davaras 1989, 171.

²⁷ Ηώς 1964, 47-48. Ξανθουδίδης 1909, 71.

²⁸ Αναλυτικά βλ. Ηώς 1964, 47, 48. Davaras 1989, 172.

²⁹ Στεφανάκης 2002, 51.

³⁰ Davaras 1989, 172. Στεφανάκης 2002, 51.

³¹ Στεφανάκης 2002, 52.

³² Τασούλας 1994, 116, 117. LIMC, VI, 175-176, όπου αναφέρεται ότι σύμφωνα με τις φιλολογικές πηγές δεν αναφέρθηκε ποτέ προσωποποίηση. Πολυάριθμα κείμενα αναφέρουν το λαβύρινθο μόνο ως κτήριο ή σπηλιά.

³³ Στεφανάκης 2002, 52-53. Τασούλας 1994, 143.

- Κατηγορία 2: Κεφαλή προς αριστερά με μαλλιά τυλιγμένα γύρω και πάνω από το μέτωπο. Στολίζεται με ενώτιο που καταλήγει σε πέντε απολήξεις. (αρ. κατ. 30)
- Κατηγορία 3: Κεφαλή δεξιάς κατά τομής με μαλλιά τυλιγμένα γύρω και πάνω από το μέτωπο, που στεφανώνονται με στάχια, ενώ στολίζεται με ενώτιο. (αρ. κατ. 36)
- Κατηγορία 4: Κεφαλή προς δεξιά με μακριά μαλλιά να πέφτουν στον αυχένα, ενώ τμήμα τους τυλίγεται γύρω και πάνω από το μέτωπο. Στεφανώνεται με στάχια, φορά ενώτιο και περιδέραιο, που τυλίγεται τρεις φορές γύρω από το λαιμό της. (αρ. κατ. 53)
- Κατηγορία 5: Κεφαλή προς δεξιά με τμήμα μαλλιών τυλιγμένων γύρω και πάνω από το μέτωπο, ενώ πλόκαμοι σκεπάζουν τον αυχένα. Φορά ενώτιο και περιδέραιο. (αρ. κατ. 56)
- Κατηγορία 6α: Κεφαλή προς δεξιά με μαλλιά τυλιγμένα γύρω και πάνω από το μέτωπο. (αρ. κατ. 62)
- Κατηγορία 6β: ό.π. αλλά και πλόκαμοι που πέφτουν στον αυχένα. (αρ. κατ. 63)
- Κατηγορία 7: Κεφαλή κατά τομή προς δεξιά, στολισμένη με στεφάνι σταχυών. Στολίζεται με περιδέραιο και ενώτιο, που καταλήγει σε τρία απολήξεις. (αρ. κατ. 23)
- Κατηγορία 8: Κεφαλή κατά τομή προς δεξιά με επίδεσμο μετώπου μπροστά και πίσω τα μαλλιά να πλέκονται ψηλά. Στο λαιμό φορά περιδέραιο και ενώτιο, το οποίο εγκλείει ένα στρόγγυλο μαιάνδρο, υποδηλωτικό του λαβυρίνθου. (αρ. κατ. 24)
- Κατηγορία 9: Κεφαλή κατά τομή προς δεξιά με μαλλιά τυλιγμένα, εντός μαιανδροειδούς πλαισίου. (αρ. κατ. 25)

Οι παραπάνω τύποι κεφαλών δεν μπορούν να ταυτιστούν με ακρίβεια. Έχουν γίνει προτάσεις για το πρόσωπο της θεάς Δήμητρας, της κόρης της Περσεφόνης και της Αριάδνης, που όλες στηρίζονται σε βασίμα επιχειρήματα εφόσον συνδέονται μέσω μύθων με την Κνωσό. Βοηθητικά ως προς την ταύτιση θα μπορούσαν να θεωρηθούν κάποια σύμβολα, όμως η σχέση των μορφών και του παραπλήσιου ρόλου που διαδραμάτισαν σε διαφορετικές παραδόσεις, στην ίδια ωστόσο αλληγορία, την καθιστούν δύσκολη. Λόγω της έκτασης του θέματος των μυθολογικών δεσμών των παραπάνω προσώπων με την Κνωσό η παρουσίασή τους επιμερίζεται ακολούθως:

ΔΗΜΗΤΡΑ-ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ

Η απόδοση των κεφαλών στη θεά Δήμητρα μπορεί να δικαιολογηθεί από τους μύθους, που τη θέλουν να σχετίζεται με την Κνωσό. Στο λόφο Γυψάδες βρέθηκε ένα ιερό που είναι αναμφίβολα της Δήμητρας, λόγω των ομοιοτήτων των αναθημάτων του των

κλασικών και ελληνοιστικών χρόνων με άλλα που σώθηκαν σε ιερά γνωστά ως δικά της³⁴. Θεωρείται ότι οι τελετές στο ιερό της ξεκίνησαν στους χρόνους της Δωρικής αποίκησης και συνεχίστηκαν ως την ανοικοδόμηση του κλασικού ναού του 5^{ου} αι. Από τότε και έπειτα η λατρεία της θεάς διήρκεσε τουλάχιστον έξι αιώνες³⁵. Πριν την κατασκευή του πρέπει να υποθέσουμε ότι η λατρεία της θεάς ήταν υπαίθρια³⁶. Μπορεί να διαδέχτηκε τη λατρεία της Μητέρας των θεών που κατάγονταν από τη Φρυγία, αλλά αφομοιώθηκε από την ντόπια παράδοση της Μητέρας θεάς³⁷. Λεπτομερείς εξετάσεις του χώρου και των αναθημάτων μπορούν να δείξουν ότι κάποια μεγάλη Μινωική λατρεία λάβαινε χώρα στην εγγύτατη γύρω περιοχή, ο βλαστικός χαρακτήρας της οποίας ήταν επόμενο με την κάθοδο των Δωριέων να τροποποιηθεί. Μοιάζει πως η λατρεία τα Δήμητρας ήταν τελικά ο σχηματισμός μιας συγχώνευσης Μινωικών και Δωρικών στοιχείων³⁸. Ο τίτλος Δήμητρα και Τροφός θυμίζει την άποψη της Μινωικής μητέρας θεάς ως Μητέρα και Τροφού³⁹. Παρότι το όνομά της είναι ελληνικό, στη λατρεία της έχουν προστεθεί προ-ελληνικά στοιχεία, έχει συσχετισμούς με το προϊστορικό πλαίσιο και πρέπει να διαχωριστεί από το ολυμπιακό πάνθεο, αν και από εκεί πολλές θεότητες έχουν κρητικές ρίζες⁴⁰.

Μυθολογείται ότι στην Κρήτη η Δήμητρα ενώθηκε με έναν Κρήτα κυνηγό, τον Ιασίωνα, σε ένα χωράφι οργωμένο τρεις φορές. Από πηγές είναι γνωστός ένας σπουδαίος Κρήτας επίσης κυνηγός, ο Ζαγρεύς, που δεν ήταν άλλος από τον εξουσιαστή του Κάτω Κόσμου, με τον οποίο η θεά συνενρέθηκε με τη θέλησή της. Προφανώς πρόκειται για τον ίδιο κυνηγό σε άλλη παράδοση. Από την ένωσή τους προέκυψε ο Πλούτος, που έμοιαζε με το χθόνιο θεό Πλούτωνα και είχε τα χαρακτηριστικά της ευφορίας⁴¹.

Από την Κρήτη λέγεται ότι έφυγε η θεά για να κρύψει την κόρη της Περσεφόνη σε μια σπηλιά της Σικελίας⁴². Αυτήν άρπαξε ο Άδης με άρμα στο ρεύμα του Ωκεανού, στο Νύσιο πεδίο, που διεκδικούσε και η Κρήτη⁴³. Οι μύθοι με το Ζαγρέα και τον Άδη σχετίζονται, εφόσον μιλούν για την ένωση του καρπού με τη γη. Η Κρήτη, σύμφωνα με ενδείξεις αλλά και μια αναφορά του Διόδωρου, διεκδικούσε τα Ελευσίνια Μυστήρια⁴⁴. Οι λατρείες που τελούνταν είχαν κοινά με τη λατρεία στην Ελευσίνα, ενώ ένας ορφικός ύμνος

³⁴ Coldstream 1973, 180.

³⁵ Huxley 1994, 132.

³⁶ Coldstream 1973, 182.

³⁷ Davaras 1989, 67.

³⁸ Coldstream 1973, 181, 182.

³⁹ Davaras 1989, 67.

⁴⁰ Κακριδής 1986, τ. 2, 130.

⁴¹ Kerényi 2001, 72, 73.

⁴² Kerényi 1984, 237. Nilsson 1971, 252.

⁴³ Κακριδής 1986, τ. 2, 137.

⁴⁴ Ο Davaras 1989, 67, αποδίδει την προέλευση των μυστηρίων αναμφισβήτητα στην Κνωσό.

υποδεικνύει το νότο και τη θάλασσα ως τόπο προέλευσης, η οποία αναπαριστανόταν στο χώρο γύρω από την πομπή, όπου χόρευαν οι μινωίκοι. Προφανώς υπάρχει υπαινιγμός ότι τα μυστήρια ήρθαν δια θαλάσσης, όταν τα δέχτηκαν στην Ελευσίνα, οπότε εδώ μπορεί να βρίσκεται μια πιθανή απάντηση στο θέμα της επιλογής της μορφής της⁴⁵.

Αν αυτό ισχύει τότε η λατρεία της Περσεφόνης στο νησί θα ήταν σημαντική και η απεικόνισή της πάνω στα κνωσιακά νομίσματα πολύ πιθανή. Το όνομά της κατάγεται από τους προελληνικούς χρόνους και ίσως χαρακτήριζε τη χθόνια θεά του Κάτω Κόσμου⁴⁶. Άλλωστε στην Κρήτη ίσως τελέστηκε ο γάμος της με τον Δία, καρπός του οποίου υπήρξε ο Ζαγρεύς⁴⁷. Αλλού λέγεται ότι η Περσεφόνη είναι η χθόνια θεά του λαβυρίνθου που πήρε ο Θησέας και όχι η θνητή Αριάδνη⁴⁸, οπότε ίσως αποτυπώνεται αυτή η πλευρά του μύθου σε αυτόν τον τύπο.

Ο τύπος της Δήμητρας με στεφάνι σταχυών εμφανίζεται σε νομίσματα της Κυζίκου του 400-350 (αρ. 163), του Μεταπόντιου την ίδια εποχή (αρ. 181) αλλά και στα 330-300 (αρ. 186), και με ίδια φύλλα ακριβώς (κατ. 4) σε νομίσματα της Μεσσήνης του 368-338 (αρ. 183)⁴⁹. Καλλιτέχνες από τη Μεσσήνη επισκέπτονταν το νησί⁵⁰ και σε συνδυασμό με πιθανές εμπορικές σχέσεις, μπορεί να διέδωσαν το νόμισμα τους. Την Περσεφόνη στον ίδιο τύπο βρίσκουμε επίσης στην Κύζικο τον 3^ο αι. (αρ. 37)⁵¹.

ΑΡΙΑΔΝΗ⁵²

Το μυθικό υπόβαθρο της Κνωσού δεν αποκλείει το ενδεχόμενο η Νύμφη να είναι η Αριάδνη. Το όνομα Αριάδνη - αρχικά Αριάγνη - σήμαινε στα αρχαία κρητικά «ιερή» και «αγνή», προσωνύμια της θεάς του Κάτω κόσμου⁵³. Το όνομά της αναφέρεται στη σελήνη, γιατί προέρχεται από τον λατρευτικό κύκλο της Άρτεμης⁵⁴ ενώ η λατρεία της στην Κρήτη είναι πανάρχαια. Είναι πολύ πιθανό ότι ήταν γνήσια Μινωική θεότητα, διότι ενσαρκώνει ιδέες που δεν είναι ελληνικές ούτε απαντώνται στην Ασία⁵⁵. Η πιο συνηθισμένη άποψη είναι ότι ήταν μια αρχαία θεά της φύσης και της βλάστησης που λατρευόταν ιδιαίτερα στα νησιά του Αιγαίου και την Κνωσό, αν και η μνημόνευση της λατρείας της γίνεται μόνο

⁴⁵ Kerényi 2001, 66, 67.

⁴⁶ Kerényi 1984, 219.

⁴⁷ Kerényi 1984, 237. Τασούλας 1994, 78, υποσ. 373.

⁴⁸ Kerényi 1984, 253.

⁴⁹ LIMC, τ. IV, 861.

⁵⁰ Χανιώτης 1987, 269.

⁵¹ LIMC, VIII, 959.

⁵² Βλ. τύπους Νύμφης.

⁵³ Κακριδής 1986, τ. 3, 280. Willetts 1962, 193.

⁵⁴ Κακριδής 1986, τ. 3, 261.

⁵⁵ Willetts 1962, 194. Davaras 1989, 21.

από μυθογράφους. Η σχέση της με τη γονιμότητα της γης επιβεβαιώνεται από τους δεσμούς της –που εξηγεί η καταγωγή της μητέρας της Πασιφάης– με τη σελήνη, η οποία μπορεί να επηρεάσει τα καιρικά φαινόμενα από τα οποία εξαρτάται η βλάστηση⁵⁶. Τη βλάστηση και τη γονιμότητα θεολογούν ο ετήσιος θάνατος και η γέννηση της Αριάδνης, κατά το πρότυπο του αντίστοιχου αρσενικού θεού, αλλά και μαγικές πράξεις με μιμικές κινήσεις, λατρευτικούς χορούς με προσωπεία ταύρου⁵⁷ κτλ. Έτσι ο Μινώταυρος και ο Λαβύρινθος πρέπει να συνδεθούν με τη λατρεία της Αριάδνης πριν ο μύθος της συναρθρωθεί με τους άθλους του Θησέα⁵⁸ και τις ιστορικές σχέσεις της Μινωικής Κρήτης και της Αθήνας⁵⁹.

Η πανάρχαια θεά που ενσάρκωνε την ιδέα του θανάτου, σκεπάστηκε από άλλες ομοειδής θεότητες και ξέπεσε σε ηρωίδα, όταν ο μύθος της προσαρμόστηκε στο μύθο της βασιλοπούλας που βοηθά το παλικάρι να πετύχει το σκοπό του⁶⁰. Ο ρόλος της στον πασιγνωστο μύθο⁶¹ της Κνωσού, όπου βοήθησε τον Θησέα στη δολοφονία του αδερφού της Μινώταυρου ή Αστέριου, την καθιστά Κυρία του Λαβυρίνθου και αυτομάτως αναφέρεται στη σχέση της με τον Κάτω Κόσμο σύμφωνα με την παλιά παράδοση⁶². Στην περιοχή της Κνωσού διαδραματίστηκαν και άλλα γεγονότα όπου συμμετέχει η Αριάδνη. Σύμφωνα με την πιο αποδεκτή εκδοχή, μετά την εγκατάληψή της από το Θησέα στο νησί Δία⁶³, που πολλοί τοποθετούν μπροστά από το γιαλό της Κνωσού, δίπλα στο Ηράκλειο και το ταυτίζουν με το σημερινό Στανδία⁶⁴, ενώθηκε με το Διόνυσο. Από εκεί ο θεός την ανέβασε στον Όλυμπο και της πρόσφερε ως γαμήλιο δώρο ένα χρυσό διάδημα, που αργότερα έγινε αστερισμός⁶⁵. Κατά μια άποψη η Αριάδνη είχε από πριν το στεφάνι και μάλιστα το είχε δώσει στο Θησέα για να φέγγει μέσα στο Λαβύρινθο και όταν αυτός γύρισε νικητής έγινε αστέρι στον ουρανό⁶⁶.

⁵⁶ Willetts 1962, 193, υποσ. 391.

⁵⁷ Βλ. την περίπτωση του νομίσματος με αρ. κατ. 4. και Davaras 1989, 21.

⁵⁸ Grimal 1991, 287-295.

⁵⁹ Κακριδής 1986, τ. 3, 280, 281.

⁶⁰ Κακριδής 1986, τ. 3, 280.

⁶¹ Για μύθο και εκδοχές βλ. Κακριδής 1986, τ. 3, 278, 279. Grimal 1991, 106, 107. Davaras 1989, 21. LIMC, III, 1, 1050.

⁶² Kerényi 1984, 255.

⁶³ Δεν είναι βέβαιη η ταύτιση της περιοχής του νησιού Δία. Τοποθετείται ή στο νησί που αργότερα ονομάστηκε Νάξος, ή στο γιαλό της Κνωσού. Για τις απόψεις βλ. Κακριδής 1986, τ. 3, 279, Φαράκλας 2000, 46, Kerényi 1984, 255. Nilsson 1971, 527. Grimal 1991, 107. LIMC, III, 1, 1050.

⁶⁴ Willetts 1962, 195, υποσ. 398.

⁶⁵ Κακριδής 1986, 279. Burkert 1993, 273. Grimal 1991, 106, 107.

⁶⁶ Kerényi 1984, 250.

Έχει διατυπωθεί άποψη περί πιθανών επιδράσεων που δέχτηκε ο τύπος της Αριάδνης από την Αρέθουσα των Συρακουσών⁶⁷. Σχετικά με το μύθο του Μινώταυρου και του Θησέα υπάρχουν παραστάσεις με τη μορφή της Αριάδνης στην αγγειογραφία, σε ψηφιδωτά και πολύτιμους λίθους⁶⁸. Η πλειοψηφία των παραστάσεων προέρχεται από αττικά αγγεία του 6^{ου} και 5^{ου} αι., που πραγματεύονται το θέμα από την οπτική των Αθηνών, με τρόπο μειωτικό για το μινωικό θεό-ήρωα⁶⁹.

Δεν είναι εύκολο να ερμηνευτεί με ασφάλεια η γυναικεία κεφαλή που στεφανώνεται με στάχυα. Προφανώς δεν πρόκειται για την Αριάδνη, παρότι ήταν στη μινωική θρησκεία χθόνια θεότητα, καθώς στην ίδια απεικόνιση συναντούμε στην τέχνη τη Δήμητρα και την Περσεφόνη. Και πάλι όμως δεν μπορεί να βγει κάποιο συμπέρασμα σε ποια από τις δύο αναφέρεται ο τύπος εφόσον οι θεές, αν και διαφορετικής προέλευσης, στην πορεία έγιναν αδιαχώριστη μονάδα. Άλλωστε ήταν χθόνιες, οπότε η σχέση τους με το σιτάρι δικαιολογείται. Συγκεκριμένα, το σιτάρι θεωρείται το δώρο της θεάς και της κόρης της στα Ελευσίνα Μυστήρια, ακόμα και στο αρχαιότερο στρώμα της ελευσίνας μυθολογίας⁷⁰. Στην αγγειογραφία βρίσκουμε να το κρατούν και οι δύο. Ο μύθος με τον Άδη ίσως ήταν φυσική αλληγορία για το σιτάρι που μπαίνει στη γη για να γονιμοποιηθεί και να ξαναγεννηθεί⁷¹. Εκτός από τους μύθους που αναλύθηκαν και δικαιολογούν την απεικόνιση των κεφαλών με σταχυνίο στεφάνι, υπάρχουν και άλλοι παράλληλοι που αφορούν μια δημητριακή-μητέρα και ένα δημητριακό-κορίτσι⁷². Με γνώμονα τις ερμηνείες που εκτέθηκαν και βασιζόμενοι στην εικονογραφία που θέλει σε πολλές περιοχές σύμβολό της το σιτάρι, θα προτείναμε ότι στη Δήμητρα ή την Περσεφόνη πρέπει να αποδοθούν οι τύποι των κατηγοριών 3, 4, 7.

Μερικές από τις μορφές των υπόλοιπων κατηγοριών έχουν αποδοθεί κάποτε στη Δήμητρα ή την Περσεφόνη. Ωστόσο, η γενική εικονογράφηση του δημοφιλούς μύθου του Μινώταυρου και του Λαβυρίνθου και η ταυτόχρονη απουσία από τους τύπους του σταχυνίου στεφανιού, συμβόλου της Δήμητρας και της Περσεφόνης, που δείξαμε παραπάνω, καθιστά πιο πιθανή και σωστή την ταύτιση με την Αριάδνη. Η άποψη ενισχύεται από τη χάραξη παραπλήσιων συνυποδηλωτικών του μύθου στοιχείων, όπως μαιανδροειδές πλαίσιο, έντονες ραβδώσεις στα μαλλιά που πλέκονται μεταξύ τους, ή

⁶⁷ Για το θέμα βλ. Στεφανάκης 2002, 46, υποσ. 13.

⁶⁸ LIMC, III, 1, 1050.

⁶⁹ Βλ. εικονογραφικά κεφ. Μινώταυρος.

⁷⁰ Kerényi 2001, 165.

⁷¹ Burkert 1993, 217.

⁷² Burkert 1993, 330.

ενώτιο με διακοσμητικό μαϊάνδρο, που υποδεικνύουν σαφώς το λαβύρινθο. Όλες οι αφηγήσεις για την Αριάδνη, όπως φάνηκε, υπονοούν τη σχέση της θεότητας και ηρωίδας με τη σελήνη. Στα νομίσματα αυτή η σχέση ίσως συνυποδηλώνεται με την αποτύπωση του Λαβυρίνθου σε μορφή αγκυλωτού σταυρού στη δεύτερη πλευρά, που ερμηνεύεται ως αστρικό ή ηλιακό σύμβολο, οπότε επιτυγχάνεται η αναγωγή της πόλης της Κνωσού στη σφαίρα του ουράνιου⁷³ και ενισχύεται με την παράσταση διαφόρων συμπληρωματικών αστρικών συμβόλων, όπως του μηνίσκου. Αν δεν είναι παρακινδυνευμένη η απόπειρα, θα προτείναμε ότι σε συνδυασμό με το Λαβύρινθο ταυτόχρονα κάνει αναφορά στο μύθο με το στεφάνι που ο Διώνυσος της χάρισε ως γαμήλιο δώρο και που αργότερα έγινε αστερισμός, καθώς το μηνίσκος⁷⁴ ως σύμβολο εμφανίζεται μόνο στους οπισθότυπους των νομισμάτων τα οποία έχουν ως εμπροσθότυπο τη συγκεκριμένη γυναικεία μορφή. Βάση αυτού του σκεπτικού μπορούμε να υποθέσουμε ότι στην Αριάδνη επιτρέπεται η απόδοση των τύπων των κατηγοριών 1, 2, 5, 6, 8, 9.

Δ. ΗΡΑ

Τύποι

Μορφή γυναικείας κεφαλής κατά τομή προς αριστερά με πόλο στολισμένο με ανθέμια, περιδέραιο με μια σειρά από πέρλες και ενώτιο που καταλήγει σε τρία κρεμαστά σκέλη. Τα μαλλιά φέρονται γύρω και πάνω από το μέτωπο, ενώ πυκνοί πλόκαμοι χύνονται στον αυχένα. (αρ. κατ. 66)

Για τον τύπο της Ήρας⁷⁵ πολλές ερμηνείες μπορούν να δοθούν εξετάζοντας το μυθολογικό υπόβαθρο της Κνωσού που σχετίζεται με τη θεά καθώς και τις σχέσεις της πόλης με περιοχές εκτός της Κρήτης.

Η θεά Ήρα, που ανήκει στο ολυμπιακό πάνθεο, θεωρείται ότι αντικατέστησε τη Μινωική Μητέρα θεά, η οποία ανάμεσα στις πολλές ιδιότητές της ενσάρκωνε τη βλάστηση και τη γονιμότητα και συνδεόταν με το φεγγάρι, που χαρακτηρίζεται ως εκτιμητής της γονιμότητας στα φυτά και τη βλάστηση⁷⁶, καθώς και η ίδια εμφανίζεται από τα αφηγηματικά και μυθολογικά στοιχεία ως θεά της σελήνης, άρα της μετεωρολογικής

⁷³ Willetts 1962, 250, 251.

⁷⁴ Βλ. κεφ. Σύμβολα.

⁷⁵ Η λατρεία της θεάς είναι πανάρχαια και κατάγεται από τον ελλαδικό και ιταλιώτικο χώρο (Grimal 1991, 245). Οι περισσότερες ετυμολογίες που δέχεται το όνομά της είναι αβέβαιες και αλληλοαποκλείονται. Έχει ετυμολογηθεί ως θηλυκό του *ήρω*s (Nilsson 1971, 489, υποσ. 9), σημαίνοντας κυρία, οικοδέσποινα, πιθανολογείται πως η ρίζα του είναι ο *αήρ*, οπότε συνδέεται με τη φύση του αέρα και άλλοτε το λατινικό *servare*, υπονοώντας προφανώς τη σωτηρία των γυναικών (Κακριδής 1986, τ. 2, 93). Έχει γίνει επίσης σύνδεση με την ώρα, την εποχή του έτους, ενώ έχει ερμηνευτεί και ως ώριμη για γάμο (Burkert 1993, 284).

⁷⁶ Willetts 1962, 75, 79. Smith, 386.

μαγείας⁷⁷, ενώ ταυτόχρονα αναφέρεται ως χθόνια θεότητα από τους μυθοπλάστες των μυκηναϊκών και μεταγενέστερων χρόνων⁷⁸.

Ο συσχετισμός του Δία και της Ήρας με τον ήλιο και τη σελήνη αντίστοιχα δημιουργεί πρόσφορο έδαφος για την καλλιέργεια και αποδοχή της άποψης ότι στην Κνωσό τελέστηκε ιερός γάμος⁷⁹ ενός θεού ήλιου και μιας θεότητας της σελήνης⁸⁰, που αντανακλάται στα ιστορικά χρόνια στο γάμο του Δία και της Ήρας, τον οποίο η κρητική μυθολογική παράδοση θέλει να τελείται σε μία περιοχή της Κνωσού κοντά στον ποταμό Θήρηνα, όπου κτίστηκε ιερό για ετήσιες θυσίες σε παραδοσιακές γαμήλιες τελετές⁸¹. Ο γάμος παραπέμπει στην είσοδο ενός ελληνικού πατριαρχικού θεού, με σύντροφο αρχικά τη Διώνη, στο βασίλειο της Μινωικής Μητέρας θεάς, της οποίας ο σύντροφος, ο πάρεδρός της, αντικαταστάθηκε από το Δία, οπότε με τη σειρά της ονομάστηκε Ήρα. Δίπλα από την Κνωσό επίσης, στην Αμνισό, τοποθετήθηκε η γέννηση της κόρης τους Ειλείθυιας⁸². Σύμφωνα με παράδοση το θεϊκό ζεύγος έφτασε στην ηπειρωτική Ελλάδα από Κρήτη.

Οι κρητικοί συσχετισμοί αποσκοπούν στην εξαγωγή συμπερασμάτων ότι παρά την υπεροχή της Αργείας Ήρας στην ηπειρωτική Ελλάδα, η Ήρα έφτασε στην Ελλάδα από την Κρήτη, τονίζοντας σε μια περίπτωση ότι η αρχαιότερη εικόνα της Ήρας στο Ηραίο του Άργους μπορεί να προήρθε από την Τίρυνθα, λιμάνι οικείο στους Μινωίτες εμπόρους⁸³. Όπως προαναφέρθηκε στην ανάλυση του Δία, ενδέχεται να υπήρχε ιερό αφιερωμένο στην Ήρα και το Δία στο βόρειο άκρο του λόφου της Ακρόπολης ή διαφορετικό ιερό στο βόρειο ή νότιο άκρο όπου λατρευόταν μόνη της⁸⁴.

Πέρα από τη μυθολογική ερμηνεία, ο τύπος της Ήρας πρέπει να ειπωθεί και μέσα στο πλαίσιο των σχέσεων της Κρήτης και ειδικότερα της Κνωσού με το Άργος⁸⁵, όπου υπήρχε το άγαλμα της θεάς (στο Ηραίο του Άργους)⁸⁶. Λόγω της έλλειψης των πληροφοριών που αφορούν τις σχέσεις των δύο πόλεων κατά τον 4^ο αι., η υπόθεση για τον επηρεασμό των χαρακτών είναι ότι εμπνεύστηκαν από τα αργείτικα που κυκλοφορούσαν

⁷⁷ Κακριδής 1986, τ. 2, 94, 97.

⁷⁸ Παπαχατζής 1987, 125-127.

⁷⁹ Για ιερό γάμο βλ. κεφ. Μινώταυρος.

⁸⁰ Willetts 1962, 110, 111, 252. Smith, 386.

⁸¹ Τασούλας 1994, 26, υποσ. 120. Willetts, 1962, 253, υποσ. 8. Σύμφωνα με τον Smith, 385, τα ομηρικά έπη δε γνωρίζουν τίποτε για τον ιερό γάμο και το μόνο που ξέρουμε είναι ότι κατόπιν μεταφέρθηκαν στον Όλυμπο. Το γάμο μας παραδίδει ο Διόδωρος, V 72.

⁸² Willetts 1962, 252, υποσ. 4. Smith, 385. Για την Ειλείθυια βλ. Davaras 1989, 86.

⁸³ Willetts 1962, 253, υποσ. 10.

⁸⁴ Hood 1981, 20.

⁸⁵ Βλ. Τασούλας 1994, 25, υποσ. 119. Για το ιστορικό πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ των δύο πόλεων βλ. παρακάτω σ. 60, 70.

⁸⁶ Τασούλας 1994, 26, υποσ. 121

στο νησί και παραλλάχθηκαν ελαφρά με απλούστευση της διακόσμησης του πόλου διακοσμημένου με Χάριτες και Ώρες σε ανθέμια⁸⁷.

Η Ήρα με πόλο εμφανίζεται στην αγγειογραφία, σε ανάγλυφα, ειδώλια, πλακίδια και μικροπλαστική από τα αρχαϊκά χρόνια και εξής. Η μορφή της με πόλο και ανθέμια εντυπώνεται στα νομίσματα του Άργους του 421-343 (αρ. 182), της Ήλιδας, 420-400, της Τυλίσου στα 330-270 (αρ. 195), της Σάμου από το 460/50 έως το 129/20, της Βοιωτίας, 387-372 και της Εύβοιας, 170-146⁸⁸. Ίσως όλες αυτές οι πόλεις να ακολούθησαν το ρεύμα της καλλιτεχνικής αποτύπωσης του Άργους. Είναι βέβαιο πάντως ότι οι δύο συμμαχικές πόλεις Τύλισος και Κνωσός χάραξαν τη μορφή της Ήρας την ίδια περίοδο πάνω στα νομίσματά τους, λόγω της συνθήκης συμμαχίας με το Άργος το 450, που είναι φυσικό να ενέτεινε τις επαφές τους με την πελοποννησιακή μητρόπολη. Ο τύπος της Ήρας ανήκει σ' αυτούς που έχουν επηρεαστεί πολύ έντονα από ελλαδικά πρότυπα και δε δηλώνουν τόσο την τοπική ιδιομορφία του μύθου⁸⁹.

Ε. ΑΠΟΛΛΩΝΑΣ

Τύποι

Κατηγορία 1: Αγένειος ανδρική κεφαλή κατά τομή προς δεξιά, που φέρει ταινία με την οποία συγκρατείται η κόμμωση. Τα μαλλιά είναι μαζεμένα εν είδη στεφάνης. (αρ. κατ. 67)

Κατηγορία 2: Δαφνοστεφής ανδρική αγένειος κεφαλή κατά τομή προς αριστερά με μακριά και πυκνά μαλλιά που καλύπτουν τον αυχένα. (αρ. κατ. 76)

Κατηγορία 3: Ανδρική αγένειος κεφαλή κατά τομή προς αριστερά στεφανωμένη με καρπούς και φρούτα. Μακριά μαλλιά χύνονται στον αυχένα, ενώ τούφες πέφτουν και στο μέτωπο. (αρ. κατ. 71)

Η Κνωσός ήταν ανάμεσα στις πόλεις της Κεντρικής Κρήτης⁹⁰ που διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο στην εδραίωση της λατρείας του Απόλλωνα, η οποία υπογραμμίζεται από επιγραφές και νομίσματα της ιστορικής περιόδου, που προωθούν το μεγαλύτερο φορτίο αποδείξεων και μαρτυριών. Ο Απόλλωνας πιθανολογείται να λατρευόταν από τα μινωικά χρόνια. Ο μινωικός θεός του κυνηγιού, που παρουσιαζόταν οπλισμένος, μπορεί να αναγνωρίστηκε ως Απόλλωνας, όμως μετά πρέπει να

⁸⁷ Τασούλας 1994, 26.

⁸⁸ LIMC, IV, 1, 681.

⁸⁹ Ο Στεφανάκης 2002, 52-53, παρατηρεί το φαινόμενο για τις κρητικές πόλεις.

⁹⁰ Για τους νομισματικούς τύπους των Κρητικών πόλεων με τη μορφή του Απόλλωνα βλ. Τασούλας 1994, 28-42.

εξαφανίστηκε, καθώς ήταν παράλληλος με τη δίδυμη, λογικά και όχι μυθολογικά, αδερφή του Άρτεμη, η οποία προστάτευε τις λειτουργίες του⁹¹.

Η ιστορία της σύνδεσης του ολύμπιου Απόλλωνα με την Κρήτη ξεκινά από την εποχή που τον κουβαλούσε στην κοιλιά της η μητέρα του Λητώ, η οποία ψάχνοντας για το μέρος που θα γεννούσε τον Απόλλωνα ασφαλώς ζήτησε αρχικά άσυλο στην Κρήτη⁹². Στην Κρήτη ο Απόλλωνας έσμιξε με την Αρεία και από την ένωσή τους προέκυψε ο Μίλητος, νεαρός που ερωτεύτηκε ο Μίνωας ή σύμφωνα με άλλη εκδοχή ενώθηκε με μια από τις κόρες του Μίνωα, την Ακάλλη⁹³, που του πρόσφερε ακόμα το Νάξο και τον Κύδωνα. Η τελευταία από φόβο προς τον πατέρα της άφησε τον Μίλητο στο δάσος την ανατροφή του οποίου ανέθεσε ο Απόλλωνας σε λύκους και μια λύκαινα⁹⁴.

Ο Απόλλωνας σχετίζεται επίσης με την Κρήτη μέσα από μια κρητική θεογονία στην οποία γίνεται λόγος για την προέλευση και τη γέννηση των Κουρητών⁹⁵, αρμονικά φτιαγμένων νεαρών πολεμιστών που προστάτευαν το νεογέννητο Δία, οι οποίοι αποτελούν τον καρπό της ένωσης του Απόλλωνα με τις Μούσες⁹⁶. Ο μύθος περιγράφει τη σχέση του Απόλλωνα, θεού της αρμονίας και του φωτός⁹⁷, με την τάξη και το ρυθμό που προσωποποιούν οι Μούσες, οπότε εξαίρει την καταγωγή των Κουρητών, προγόνων των Κρητών, που είναι φυσικό να διακρίνονται για τις παραπάνω αρετές.

Στην Κνωσό τον τιμούσαν ιδιαίτερα ως Δελφίνιο- ενδεχομένως το επίθετο να προέρχεται από τη ρίζα *δελφίς*, δελφίνι- καθώς υπάρχει παράδοση που συνδέει τον Δελφίνιο με την Κρήτη. Οι Κνώσιοι πίστευαν ότι προστάτευε τους ναυτικούς και τους εμφανιζόταν ως δελφίνι που τους συνόδευε, ιδίως όταν ξεκινούσαν να αποικίσουν κάποια νέα περιοχή. Ο Ομηρικός Ύμνος λέει ότι ο θεός επέλεξε οι πρώτοι ιερείς του ναού του στους Δελφούς να είναι Κνώσιοι έμποροι που ταξίδευαν προς την Πύλο της Τριφυλίας, στους οποίους παρουσιάστηκε με τη μορφή δελφινιού και παρέσυρε το καράβι τους στην Κρίσα, λιμάνι των Δελφών. Εκεί πήρε τη μορφή εκτυφλωτικού άστρου και έπειτα του Απόλλωνα, που έπαιζε κιθάρα και τον ακολουθούσαν οι Κνώσιοι χτυπώντας ρυθμικά τα πόδια τους και τραγουδώντας τον παιάνα όπως τον ήξεραν από τον τόπο τους⁹⁸. Ήδη οι αρχαίοι απέδιδαν σαφώς την ίδρυση του μαντείου που γνώρισε μεγάλη απήχηση στον 8^ο

⁹¹ Αυτή η άποψη είναι πολύ προβληματική και υποθετική και χρίζει περαιτέρω έρευνας. Βλ. σχετικά Nilsson 1971, 516-518.

⁹² Βλ. σχετικά με το μύθο Κακριδής 1986, τ. 2, 139. Kerényi 1984, 131-133. Grimal 1991, 92. Smith, 230-232.

⁹³ Ακαλλίς ή Διώνη βλ. Κακριδής 1986, τ. 3, 289.

⁹⁴ Κακριδής 1986, τ. 2, 154, 155.

⁹⁵ Βλ. σχετικά με μύθο Κακριδής 1986, τ. 2, 299-302.

⁹⁶ Κακριδής 1986, τ. 2, 156. Grimal 1991, 94.

⁹⁷ Παπαχατζής 1987, 135.

⁹⁸ Willetts 1962, 262, 263. Για το μύθο βλ αναλυτικά Κακριδής 1986, τ. 2, 147-149, Kerényi 1984, 135.

αι. σε Κνώσιους. Μια παράσταση της Κνωσού με τον Απόλλωνα και τον Ομφαλό στους Δελφούς, που χρονολογείται ούτε μια γενιά μετά την εξύψωση της σημασίας των Δελφών, συνηγορεί στην άποψη ότι τα μυθοποιημένα γεγονότα άπτονται της αλήθειας. Άλλωστε η μελέτη του τρόπου λατρείας του στους Δελφούς υποδεικνύει κρητική καταγωγή⁹⁹.

Στη Μινωική τέχνη εμφανίζονταν τα δελφίνια, αν και χωρίς τον Απόλλωνα. Μολονότι δεν έχει καθοριστεί η καταγωγή του Δελφίνιου Απόλλωνα, υπάρχει σχετική συμφωνία ότι πατρίδα του είναι ένα μεγάλο νησί, το οποίο μπορεί να είναι η Κρήτη¹⁰⁰. Η Κνωσός ήταν ανάμεσα στις πόλεις της Κεντρικής Κρήτης¹⁰¹, που διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο στην εδραίωση της λατρείας του, η οποία υπογραμμίζεται από επιγραφές και νομίσματα της ιστορικής περιόδου, καθώς προωθούν το μεγαλύτερο φορτίο αποδείξεων και μαρτυριών. Ο Evans με επιφύλαξη συνδέει την Κνωσό με κάποιο ναό του Απόλλωνα Δελφίνιου, που ελπίζει να ανακαλύψει κάποια στιγμή η βρετανική σχολή¹⁰².¹⁰³

Για τη λατρεία του Απόλλωνα Λυκείου στην Κνωσό η χειροπιαστή ένδειξη που υπάρχει, χωρίς να μπορούμε να εξάγουμε βέβαια συμπεράσματα, είναι μια επιγραφή του 2^{ου} αι. που τον αναφέρει. Το επίθετο έχει σχέσεις με την Πελοπόννησο, με την οποία γνωρίζουμε από την ιστορία ότι είχαν δεσμούς οι Κνώσιοι, ιδίως με τους Αργείους, αλλά και με τη Λυκία¹⁰⁴, με την οποία επίσης είχαν σχέσεις σύμφωνα με παλιές παραδόσεις, οπότε δεν μπορεί να προσδιοριστεί η καταγωγή του¹⁰⁵.

Η μορφή του θεού εμφανίζεται από τα αρχαϊκά χρόνια, στη γλυπτική, την αγγειογραφία, τη μικροτεχνία, σε ειδώλια και στη νομισματική. Δαφνοστεφής με μακριά και μισόμακρα μαλλιά εμφανίζεται σε νομίσματα της Κολοφώνας, 490-400 (αρ. 529), της Ξάνθου (Λυκία), 425-360 (αρ. 530), της Ζακύνθου, 394-357 (αρ. 524), των Συρακουσών, στο διάστημα 375-212 (αρ. 521) και του Ρηγίου, 356-203 (αρ. 520). Στον τύπο της Κατηγορίας 3 συναντιέται στην Όλυνθο το διάστημα 420-358 (αρ. 559)¹⁰⁶. Οι ενδεχόμενες εμπορικές σχέσεις της Κνωσού με τις παραπάνω πόλεις κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, εφόσον γνωρίζουμε γενικά ότι οι εμπορικοί δρόμοι ήταν ανοιχτοί προς Αίγυπτο, Μικρά

⁹⁹ Φαράκλας 2000, 50-51.

¹⁰⁰ Willetts 1962, 262, 263. Κακριδής 1986, τ. 2, 147-149. Kerényi 1984, 135.

¹⁰¹ Για τους νομισματικούς τύπους των Κρητικών πόλεων με τη μορφή του Απόλλωνα βλ. Τασούλας 1994, 28-42.

¹⁰² Hood 1981, 20.

¹⁰³ Στην Κρήτη λατρευόταν ο Απόλλωνας με το προσωνύμιο Αγυιεύς (Παπαχατζής 1971, 135, υποσ. 2), το οποίο σχετίζεται με ένα μήνα με το όνομα Αγυιάς του κρητικού ημερολογίου που πιθανώς να ίσχυε και στην Κνωσό τους αυτοκρατορικούς όμως χρόνους. Στις Αχάρνες δίπλα από την Κνωσό ο Απόλλων έχει δουλευτεί ως Αγιάς (Willetts 1962, 260, υποσ. 41).

¹⁰⁴ Nilsson 1971, 516-518.

¹⁰⁵ Willetts 1962, 267, υποσ. 108, 109. Smith, 397-399.

¹⁰⁶ LIMC, II, 1, 249-253.

Ασία και Μακεδονία, σε συνδυασμό με την επιστροφή μισθοφόρων της, που συμμετείχαν κατά καιρούς στους μεγάλους ελληνιστικούς στρατούς, είχαν ως αποτέλεσμα τον εμπλουτισμό της πόλης με ξένα νομίσματα, οι παραστάσεις των οποίων μπορεί να έγιναν πηγές έμπνευσης¹⁰⁷. Η πιο πιθανή επίδραση ίσως ασκήθηκε από τα νομίσματα της Κάτω Ιταλίας (Συρακούσες, Ρήγιο), γιατί συγκριτικά ταιριάζει η χρονολόγησή τους περισσότερο μ' αυτήν των κνωσιακών τύπων¹⁰⁸.

ΣΤ΄. ΔΙΑΣ ή ΜΙΝΩΑΣ

Τύποι

A. Κεφαλές.

Κατηγορία 1α: Κεφαλή με μακριά μαλλιά, που συγκρατούνται από ταινία- διάδημα και κοντή γενειάδα κατά τομή προς δεξιά. (αρ. κατ. 81)

Κατηγορία 1β: ό.π. αλλά κατά τομή προς αριστερά. (αρ. κατ. 83)

Κατηγορία 2: Δαφνοστεφής κεφαλή με μακριά μαλλιά και κοντά γένια προς δεξιά. (αρ. κατ. 72)

Κατηγορία 3: Γενειοφόρος κεφαλή με κέρατα κριού, με κοντή γενειάδα κατά τομή προς αριστερά. (αρ. κατ. 85)

B. Ένθρονος

Κατηγορία 1: Ανδρική γενειοφόρος μορφή καθιστή σε θρόνο με πλάτη, κατά τομή προς αριστερά, με ελαφρά διάσταση των σκελών. Το λυγισμένο και υψωμένο αριστερό χέρι στηρίζεται σε σκήπτρο, ενώ το προτεταμένο δεξί κρατά φιάλη. (αρ. κατ. 23)

Κατηγορία 2: Ένθρονη γενειοφόρος ανδρική μορφή κατά τομή προς αριστερά, με το δεξί χέρι να κρατά σκήπτρο και το αριστερό να στηρίζεται λυγισμένο στην πλάτη του θρόνου. (αρ. κατ. 25)

Κατηγορία 3: Ανδρική αγένειος μορφή καθιστή σε τετράγωνο λαβυρινθοειδή θρόνο, με κορμί στραμμένο προς αριστερά. Το αριστερό χέρι υψωμένο και λυγισμένο στηρίζεται σε σκήπτρο και το δεξί προτεταμένο κρατά φτερωτή Νίκη. (αρ. κατ. 71)

Γενικά στην εικονογραφία οι κεφαλές των παραπάνω τύπων και οι ένθρονες μορφές αναφέρονται στο Δία. Ωστόσο, οι κατηγορίες A 1α, A 1β, B 2 και B 3 δεν αποδίδονται με βεβαιότητα στο Δία, αλλά έχουν διατυπωθεί απόψεις ότι μπορεί να

¹⁰⁷ Χανιώτης 1987, 271. Για οικονομικές σχέσεις βλ. παρακάτω σ. 71.

¹⁰⁸ Οι Κνωσιακοί τύποι του Απόλλωνα χρονολογούνται γύρω στο 300-280/70. Βλ. κεφ. Θησαυροί, πιν. 3 και συμπεράσματα χρονολόγησης σ. 53, 60.

πρόκειται για το βασιλιά Μίνωα¹⁰⁹, ενώ η Β 3 έχει θεωρηθεί και ως μέγιστος κούρος¹¹⁰. Ακολουθεί ανάλυση των παραδόσεων που δικαιολογούν πρώτα την απόδοση των μορφών στο Δία και έπειτα στο Μίνωα.

ΔΙΑΣ

Υπάρχουν πολλοί μύθοι γύρω από το Δία¹¹¹ και την Κνωσό. Ο Δίας ήταν μια Μινωική αρσενική θεότητα, πάρεδρος της Μεγάλης Μητέρας θεάς¹¹², που πέθαινε και ξαναγεννιόταν ετησίως και συνδεόταν με το μαρασμό και την αναγέννηση της φύσης και της βλάστησης¹¹³. Ο Μινωικός θεός, παρότι είναι δευτερεύουσα θεότητα, στο τέλος της Μινωικής εποχής αναδεικνύεται σε ανώτερο στρώμα. Προφανώς η άνοδος του θεού αντανακλά την πίεση που υφίσταται το σύστημα αλλάζοντας το κοινωνικό στρώμα των ανδρών¹¹⁴.

Οι Αχαιοί πρέπει να έδωσαν το όνομα του δικού τους θεού του Ουρανού στο Μινωικό θεό. Ο κρητικός μύθος που σχετίζεται με τη γέννηση του Δία και του εξασφάλισε το επίθετο Κρηταγενής, μιλά για ένα νεογέννητο βρέφος που μεγάλωσε σε μια σπηλιά του νησιού, αν και δεν υπάρχει παράδοση που να διευκρινίζει ακριβώς το μέρος, ίσως γιατί είναι εξέλιξη της προσωποποίησης της βλάστησης που εμφανίζεται παντού¹¹⁵. Αυτόν προστατεύουν οι Κουρήτες, σε σχέση με τους οποίους λατρεύεται στα κρητικά σπήλαια, αγόρια ή νεαροί άνδρες, την ηλικία των οποίων σημαίνει το όνομά τους που προέρχεται από τη λέξη κούρος. Ανάμεσά τους ο Δίας είναι ο μέγιστος κούρος¹¹⁶, η φύση του οποίου εξακολουθεί να υπάρχει πολύ αργότερα από την εδραίωση της φύσης του Ολύμπιου μονάρχη, ο οποίος αναφέρεται με πληθώρα επιθέτων, διαφορετικών για κάθε πόλη που

¹⁰⁹ Σχετικά με τις απόψεις, κάτω από κάθε αρ. κατ. κάθε Ν. τ. που ενδιαφέρει, υπάρχουν οι βιβλιογραφίες, όπου μπορεί κανείς να ανατρέξει. Για συσχετισμό του Μίνωα και των συμβόλων του λαβυρίνθου, της Νίκης και του σκήπτρου, καθώς και για τη σχέση του με την ιστορία και τη μυθολογία της Κνωσού, που μπορεί να δικαιολογήσει την απόδοση της μορφής στο πρόσωπό του, βλ. αναλυτικά Μίνωας.

¹¹⁰ Τασούλας 1994, 12, 13.

¹¹¹ Το όνομα Ζeus είναι Ινδο-Ευρωπαϊκής προέλευσης. Στα ελληνικά η ρίζα του υπάρχει στη λέξη ευδία, καλός καιρός, όπου είναι ο θεός του φωτός και του καθαρού ουρανού, αλλά δεν ταυτίζεται με τον Ουρανό (Κακριδής 1986, τ. 2, 79. Grimal 1991, 173).

¹¹² Έχει το ρόλο του γιου ή εραστή της θεάς. Βλ. σχετικά Willetts 1962, 80.

¹¹³ Ο Frazer μιλά για σχέση με αγροτική μαγεία. Θεωρεί ότι ο βλαστικός θεός προσωποποιεί το σπόρο που γονιμοποιεί τη γη, οπότε ο θεός πρέπει να πεθαίνει και να κατέβει στη γη, για να ολοκληρωθεί ο ετήσιος κύκλος της ζωής των προϊόντων της φύσης (Willetts 1962, 80).

¹¹⁴ Willetts 1962, 79.

¹¹⁵ Η τοποθέτηση της γέννησης έξω από την Κρήτη είναι μεταγενέστερη, βλ. σχετικά Nilsson 1971, 535, υποσ. 5.

¹¹⁶ Για Κουρήτες και τη σχέση τους με το Δία βλ. Κακριδής 1986, τ. 2, 299-302. Willetts 1962, 214. Burkert 1993, 276.

αποκαλύπτουν συχνά μια προ-ολύμπια βάση. Όταν πεθαίνει, ένα μέρος που τον θέλει θαμμένο εκεί είναι η Κνωσός¹¹⁷. Αυτή την πλευρά του Δία αποτυπώνει ίσως η Κατ. Β 3¹¹⁸.

Σύμφωνα με την κρητική παράδοση ο ιερός γάμος¹¹⁹ του Δία και της Ήρας τελέστηκε στον ποταμό Θήρηνα, δίπλα στην Κνωσό¹²⁰. Επιπλέον, ο Δίας συνδέεται με την Κρήτη μέσα από το μύθο με την Ίδα¹²¹, αφού εκεί έγινε η ένωσή τους μέσα από την οποία προέκυψε ο Κρήτας, πρόγονος όλων των Κρητικών, ενώ από τη διασπορά του Δία η Ίδα γέννησε ακόμα τους Κουρήτες, που αναφέρθηκαν παραπάνω. Η Κρήτη, επίσης, ήταν η επιλογή του Δία μεταμορφωμένου σε ταύρο να μεταφέρει την Ευρώπη¹²² και να αποκτήσει από αυτήν τρεις γιους, ανάμεσα στους οποίους ο Μίνωας, που κυβέρνησε τις πόλεις του νησιού με κέντρο την Κνωσό. Εκεί έσμιξε και με την Κάρμη αποκτώντας τη Βριτόμαρτη, ή αλλού Άρτεμη¹²³, που απεικονίζεται σε κνωσιακά χάλκινα νομίσματα (βλ. Svoronos 1890, 87, αρ. 167, πιν. VII, 24).

Οι σχέσεις του με διάφορες συντρόφους στην ίδια περιοχή μυθολογούν ή θεολογούν την ίδια σχέση του θεού με τη σύζυγό του σε πολλές τοπικές εκδοχές και λατρευτικά τυπικά. Σύμφωνα με μια εκδοχή, μπορεί ο Δίας να ήταν ο ταύρος που ο Ποσειδάνας έστειλε στο Μίνωα μέσα από τη θάλασσα, με τον οποίο ενώθηκε η γυναίκα του τελευταίου, Πασιφάη¹²⁴. Ίσως οι σχέσεις του θεού με θνητές έχουν τη διάθεση να προβάλλουν τον εθνικό θεό των Ελλήνων ως νομιμοποιητή της βασιλείας κατά τόπους, όπου παίρνει τη μορφή ενός ανύπαρκτου θεσμικά συζύγου βασιλιά¹²⁵. Τέλος, στην Κνωσό υπάρχουν επιγραφές που αναφέρουν ένα μήνα με το όνομα Βελκάνιος Δίας και μια ανοιξιάτικη γιορτή προς τιμή του, τα Βελκάνια. Προφανώς ο νεαρός αγένειος θεός είναι μια επιβίωση του μινωικού θεού της γονιμότητας¹²⁶. Τα ευρήματα μιας περιοχής του βόρειου άκρου του λόφου της Ακρόπολης υποδεικνύουν την ύπαρξη ενός ιερού του Δία και της Ήρας. Είναι επίσης πιθανό να πρόκειται για δύο ξεχωριστά ιερά, το ένα στο βόρειο και το άλλο στο νότιο άκρο¹²⁷.

¹¹⁷ Χανιώτης 1987, 230.

¹¹⁸ Τασούλας 1994, 12, 13.

¹¹⁹ Για τον ιερό γάμο της Κνωσού βλ. κεφ. Μινώταυρος.

¹²⁰ Τασούλας 1994, 26, υποσ. 120. Willetts 1962, 253, υποσ. 8. Smith, 385.

¹²¹ Για Ίδα βλ. Davaras 1989, 148.

¹²² Για τα σχετικά με την Ευρώπη βλ. Κακριδής 1986, τ. 3, 259-262 και Davaras 1989, 88, 89.

¹²³ Για τις σχέσεις του Δία και της Κρήτης βλ. Κακριδής 1986, τ. 2, 83. Για Βριτόμαρτη και Άρτεμη βλ. Κακριδής 1986, τ. 2, 160-165 και Davaras 1989, 31.

¹²⁴ Για Πασιφάη βλ. Κακριδής 1986, τ. 3, 269-271 και Davaras 1989, 244.

¹²⁵ Κακριδής 1986, τ. 2, 85.

¹²⁶ Willetts 1962, 250, 251.

¹²⁷ Hood 1981, 20.

Στη νομισματοκοπία εμφανίζεται και ο Άμμωνας Δίας¹²⁸. Αν και δεν είναι επιβεβαιωμένη η ύπαρξη λατρείας του στην Κνωσό και την Κρήτη γενικότερα, η παρουσία του προφανώς αντανάκλα την αναμφισβήτητη σχέση ανάμεσα στον Ολύμπιο Δία και τον Αιγύπτιο Άμμωνα Ρα, το θηβαϊκό θεό Ήλιο, που απεικονιζόταν με κέρατα κριού. Η εικονογραφική επίδραση προέρχεται μάλλον από τις σχέσεις της Κρήτης με την Κυρήνη, όπως δείχνουν τα κυρηναϊκά νομίσματα που εισέρχονταν στο νησί σε τεράστιες ποσότητες. Ο θησαυρός του Ηρακλείου, 1914, εμπεριέχει εικοσιέξι κυρηναϊκά κομμάτια στα σαρανταεννιά του συνόλου του και της Φαιστού, 1953, εξηνταέξι στα επτακόσια περίπου¹²⁹. Άλλωστε εξακριβωμένες είναι οι σχέσεις της Κρήτης με τη Συρία και την Ανατολή¹³⁰.

ΜΙΝΩΑΣ

Μέσα από τη μυθολογία ωστόσο, παίρνουμε τις βάσεις να ερμηνεύσουμε την ταινιοφόρο ανδρική κεφαλή και την ένθρονη ανδρική μορφή ως Μίνωα. Ο Μίνωας, βασιλιάς της Κνωσού, είναι μια μορφή που αιωρείται ανάμεσα στο μύθο και την ιστορία¹³¹. Το όνομά του δεν έχει ετυμολογηθεί, αλλά θεωρείται αυτονόητη η προελληνική του καταγωγή. Η υπόθεση ότι μπορεί να αποτελεί βασιλικό τίτλο ανάλογο με αυτόν του Φαραώ στην Αίγυπτο δεν μπορεί να υποστηριχθεί με βεβαιότητα¹³².

Υπάρχουν δύο διαφορετικές παραδόσεις γι' αυτόν. Η μία τον περιγράφει ως υπερβολικά τυραννικό δυνάστη, ιερέα-βασιλιά, υιοθετημένο γιο της Μεγάλης Κρητικής Μητέρας θεάς και τον συγκρίνει με θεοποιημένους ιερείς - βασιλιάδες της Αιγύπτου¹³³. Η δεύτερη εξαίρει τη θέληση, τη δύναμη και την ικανότητά του να ενώσει και να εκπολιτίσει τις εκατό πόλεις της Κρήτης με κέντρο την Κνωσό, να ιδρύσει νέες αποικίες, να κατασταθεί με ένα λόγο προσωποποίηση της κρητικής θαλασσοκρατίας και να κυβερνήσει αναρίθμητους υπηκόους με πραότητα και νόμους που του δίδαξε ο Δίας, τον οποίο, σύμφωνα με το μύθο, συμβουλευόταν κάθε εννέα χρόνια στο σπήλαιο της Ίδης στην Κρήτη, όπου μεγάλωσε. Αυτή η αξεπέραστη δικαιοσύνη του τον αξίωσε να αποφασίζει στον Άδη ως αρχιδικαστής των νεκρών. Η θέση αυτή συμφωνεί με την ιδιότητα του

¹²⁸ Για το νόμισμα βλ. αρ. κατ. 85.

¹²⁹ Για τα νομίσματα του θησαυρού του Ηρακλείου, 1914, με τον Παράμμωνα Ερμή βλ. Le Rider 1966, 10, 11 και γι' αυτά του της Φαιστού, 1953, 39, 40.

¹³⁰ Willetts 1962, 235. Παπαδάκης 2000, 194. Τασούλας 1994, 17, υποσ. 76.

¹³¹ Davaras 1989, 198.

¹³² Willetts 1962, 82 κ.εξ. Davaras 1989, 198.

¹³³ Willetts 1962, 83.

πατέρα του, Δία, που στον κρητικό μύθο της Ευρώπης ενεργεί σαν θεός του κάτω κόσμου¹³⁴.

Σύμφωνα με το μύθο ο Μίνωας ήταν γιος του Δία και της Ευρώπης, που ανατράφηκε από κάποιο βασιλιά Αστερίωνα ή Αστέριο, βασιλιά των άστρων, τον οποίο αυτή παντρεύτηκε. Γυναίκα του Μίνωα σύμφωνα με κάποιους ήταν η Κρήτη, η οποία ή ταυτιζόταν με την Πασιφάη ή με την ίδια την Κρήτη, κόρη του Αστερίου. Μια λιγότερο γνωστή εκδοχή του μύθου θέλει το Μίνωα, άνδρα της Πασιφάης, να μην είναι αυτός που ανέλαβε μετά το θάνατο του Αστερίου, αλλά αυτός που γεννήθηκε από τον Λύκαστο, γιο του Μίνωα και της Ιτώνης, και την Ίδη¹³⁵. Το ίδιο όνομα είχε ο θεός ταύρος των Κρητών. Η παραλλαγή με τους δύο Μίνωες είναι ενδεικτική της τάσης να ενταχθούν στη γενιά του μεγάλου βασιλιά πρόσωπα ηρώων και γεναρχών τοπικών παραδόσεων¹³⁶. Η γενεαλογία του Διόδωρου επισημαίνει έναν ηλικιωμένο και έναν νεότερο Μίνωα¹³⁷.

Εικονογραφικά παράλληλα

Η δαφνοστεφής κεφαλή (κατ. Α 2) εμφανίζεται σε νομίσματα της Θεσσαλίας, της Λαμψάκου, της Πέλλας, της Παφλαγονίας και του Πόντου του 4^{ου} αι., σ' αυτά του Ακράγαντα, του Τάραντα και των Επιζεφύριων Λοκρών του 3^{ου}, ενώ στην Πελοπόννησο απαντάται σε νομίσματα της Ήλιδας σε όλο το διάστημα από τον 4^ο έως τον 1^ο αι.¹³⁸. Ανάμεσα στην Κνωσό και την Πελοπόννησο είχαν αναπτυχθεί πολιτικές και εμπορικές σχέσεις¹³⁹. Τα νομίσματα που ανταλλάσσονταν έφταναν σε μεγάλες ποσότητες¹⁴⁰ στην κρητική πόλη, οπότε δεν είναι απίθανο οι σφραγιδογλύφοι να επηρεάστηκαν από την τεχνοτροπία τους και να αποτύπωσαν ανάλογη μορφή στα νομίσματά τους.

Η μορφή του ένθρονου άνδρα (κατ. Β 1) με φιάλη και σκήπτρο συναντάται σε νομίσματα των Επιζεφύριων Λοκρών του 300-268 αλλά και σε ανάγλυφα και μικροτεχνίες¹⁴¹. Στον τύπο του ένθρονου, αλλά με αετό στο αριστερό χέρι (κατ. Β 3) έχουμε όλο το διάστημα από το 365 έως τα μέσα του 1^{ου} αι. στη Μακεδονία¹⁴². Γνωρίζοντας τις επαφές με τη Μακεδονία, ειδικά μετά την προμήθεια με σιτάρι από την

¹³⁴ Για μύθο, παραλλαγές και ερμηνείες βλ. Κακριδής 1986, τ. 3, 262, Kerényi 1984, 112, Grimal 1991, 457, 458, Willetts 1962, 88 και Smith, 1091.

¹³⁵ Κακριδής 1986, τ. 3, 262, 263. Grimal 1991, 458.

¹³⁶ Κακριδής 1986, 262, 263. LIMC, VI, 1, 570.

¹³⁷ Davaras 1989, 198.

¹³⁸ LIMC, VIII, 1, 368.

¹³⁹ Οι σχέσεις της Κνωσού με την Πελοπόννησο είναι έντονες, όπως θα φανεί αρκετές φορές στο κεφ. Ιστορικό πλαίσιο και Νομισματοκοπία.

¹⁴⁰ Χανιώτης 1987, 217.

¹⁴¹ LIMC, VIII, 1, 366, 361.

¹⁴² LIMC, VIII, 1, 340, 341.

Κυρήνη (330-326), σύμμαχό της, ίσως επηρεάστηκε από τους νομισματικούς τύπους της που εισέρχονταν στο νησί και αντικατέστησε τον αετό με φιάλη. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι επέδρασε στη χάραξη του τύπου της ένθρονης μορφής το χρυσελεφάντινο άγαλμα του ένθρονου Δία του Φειδία στην Ολυμπία. Παρότι δεν έχει σωθεί μπορούμε να το αναπαραστήσουμε βασισμένοι σε περιγραφές του Πausανία και άλλων αρχαίων συγγραφέων και από απεικονίσεις του στα ρωμαϊκά νομίσματα της Ήλιδας¹⁴³. Ο Ολύμπιος Δίας κρατούσε σκήπτρο στο δεξί χέρι, όπως και η ένθρονη ανδρική μορφή των κρητικών νομισμάτων, αλλά Νίκη στο αριστερό. Αν δεχτούμε ότι τον μιμείται, τότε υποψιαζόμαστε ότι πρόκειται για αντικατάσταση της Νίκης με τον φιάλη. Όσον αφορά τον τύπο της κατ. Β.3 με την καθισμένη σε λαβύρινθο ανδρική μορφή, πρόκειται για δημιουργική αφομοίωση του τύπου της καθισμένης σε θρόνο μορφής, που εμπλουτίζεται με το σήμα κατατεθέν της πόλης.

Ο ανατολίζων τύπος (κατ. Α 3) απεικονίζεται σε νομίσματα της Μεσοποταμίας στο διάστημα 300-221/20¹⁴⁴. Οι ανοιχτοί εμπορικοί δρόμοι προς την Ανατολή, η Αιγυπτιακή παρουσία¹⁴⁵ στην Κρήτη αυτή την περίοδο και τα νομίσματα που εισέρχονταν από τους μισθοφόρους, που προσλαμβάνονταν στους Αιγυπτιακούς στρατούς, άσκησαν σημαντική επιρροή όπως φαίνεται στη θρησκεία, αν και ανάλογη λατρεία δεν μαρτυρείται, με αποτέλεσμα η πόλη να αποτυπώσει αυτή την πτυχή της λατρείας στα νομίσματά της.

Ερμηνεία

Η μυθολογία λοιπόν υποδεικνύει λόγους που θα επέτρεπαν την απόδοση των κεφαλών στο Δία ή τον Μίνωα, αφήνοντας άλυτο το θέμα. Είναι εξίσου πιθανή η πρόταση απόδοσης της ένθρονης μορφής με το σκήπτρο στο Δία και στον Μίνωα. Στην δεύτερη περίπτωση μπορεί να υποτεθεί ότι πρόκειται για το χρυσό σκήπτρο που του δώρισε ο ίδιος ο Δίας¹⁴⁶. Το γεγονός ότι σε άλλο τύπο (κατ. Β 3) κάθεται σε λαβύρινθο, μπορεί να δικαιολογήσει το συσχετισμό του με το Μίνωα, αν ληφθούν υπόψη οι θεωρίες περί αναφοράς του στον Άδη, οπότε ίσως παραπέμπει στο αξιωμα του ως αρχιδικαστή στον Κάτω Κόσμο, το οποίο όπως έχει προαναφερθεί είχε και ο Δίας στον κρητικό μύθο της Ευρώπης¹⁴⁷. Αν δεχτούμε ότι απεικονίζεται ο Μίνωας στο σύνθητες για το Δία μοτίβο της ένθρονης μορφής αλλά και στις κεφαλές που κάποτε αποδίδονται και στους δύο, υποθέτουμε ότι αυτό συμβαίνει για να επιτευχθεί απευθείας αναφορά στη σύνδεση του

¹⁴³ Boardman 1993, 231, εικ. 181, 182. Μπακαλάκης 1990, 98-99, 229, εικ. 51 α, 51 β.

¹⁴⁴ LIMC, VIII, 1, 376.

¹⁴⁵ Για την Αιγυπτιακή παρουσία βλ. παρακάτω, σ. 67-70, 73.

¹⁴⁶ Κακριδής 1986, τ. 3, 262.

¹⁴⁷ Κακριδής 1986, τ. 3, 263.

βασιλιά της Κνωσού με το θεό. Μιλάμε επομένως για προπαγάνδα υπέρ της δύναμης και θείας προστασίας της πόλης, τόσο προς τους κατοίκους της με σκοπό την αναπέρωση του ηθικού τους όσο και προς τις συμμάχους ή ξένες πόλεις, όπου κυκλοφορούσε το νόμισμα για ένδειξη υπεροχής. Άλλωστε, ειδικά ο τύπος του ένθρονου Δία στον οποίο αποτυπώνεται, παραλληλίζει τα δύο πρόσωπα παρουσιάζοντας την εξουσία του Μίνωα ως θεόσταλη και ανάγοντάς τη στη σφαίρα του θεϊκού.

Ο μόνος τύπος που θα μπορούσαμε με βεβαιότητα να ταυτίσουμε με το πρόσωπο του Μίνωα είναι η μορφή της κατ. Β 2 λόγω της επιγραφής ΜΙΝΩΣ πλάι της, ίσως και της Β 3 αν απορρίψουμε τη θεωρία περί απεικόνισης Κρηταγενούς Δία, που όμως φαντάζει πιο πιθανή. Οι κεφαλές εξακολουθούν να μη μπορούν να αποδοθούν σε κάποιον από τους δύο.

Z'. ΑΘΗΝΑ

Τύποι

Κατηγορία 1: Γυναικεία κεφαλή δεξιάς κατά τομή, που φορά αττικό κράνος με τρία λοφία. Πάνω στο κράνος είναι αποτυπωμένος γρύπας και τα εμπρόσθια μέρη τεσσάρων αλόγων. (αρ. κατ. 85)

Κατηγορία 2: Γυναικεία κεφαλή αριστερής κατά τομή, με κορινθιακό κράνος με τρία επίσης λοφία και όμοια με την προηγούμενη παράσταση. (αρ. κατ. 86)

Η θεά Αθηνά, κόρη του Δία και της Μήτιδας¹⁴⁸, φαίνεται να έχει προ-ελληνικό όνομα¹⁴⁹. Οι ισχυρισμοί ότι μπορεί να προέρχεται από Ινδο-Ευρωπαϊκές γλώσσες απέτυχαν¹⁵⁰. Τα ιερά σύμβολα της θεάς, το φίδι¹⁵¹, η ελιά και η κουκουβάγια¹⁵², παραπέμπουν στα σύμβολα της Μινωικής Μητέρας θεότητας που υπάρχουν στη λατρεία της Μινωικής θρησκείας. Η Αθηνά, λοιπόν, ίσως ήταν στη Μινωική Κνωσό θεότητα του σπιτιού με ιερό ζώο το φίδι ως φύλακα του σπιτιού¹⁵³. Συμφωνούσε επίσης και με τη θεότητα της βλάστησης, γιατί ο ρόλος αυτός ταίριαζε στο χθόνιο χαρακτήρα της. Το πουλί ήταν άλλη μια μορφή της θεϊκής της εμφάνισης, που αργότερα θα εξελιχθεί στην κουκουβάγια. Από προστάτιδα της οικίας η θεά εξελίσσεται σε προστάτιδα της πόλης, της

¹⁴⁸ Κακριδής 1986, τ. 2, 92. Grimal 1991, 44. Για μύθο και ερμηνείες βλ. Smith, 397-399.

¹⁴⁹ Κακριδής 1986, τ. 2, 100. Willetts 1962, 278.

¹⁵⁰ Nilsson 1971, 489, υποσ. 10.

¹⁵¹ Για παράσταση της θεάς με το σύμβολό της, φίδι, βλ. Παπαχατζής 1987, 118, εικ. 115, 116, με τη γλαύκα βλ. σ. 119, εικ. 118. Στη σ. 119, εικ. 119 βλέπουμε παράσταση οπισθότυπου αθηναϊκού νομίσματος του πρώιμου 5^{ου} αι., στον τύπο του κνωσιακού νομίσματος με αρ. κατ. 86.

¹⁵² Σύμφωνα με τον Κακριδή 1986, τ. 1, 229 ο Nilsson αρνείται τις σχέσεις της θεάς με προϊστορικές θεότητες, εξαιτίας της έλλειψης μινωικών απεικονίσεων της κουκουβάγιας.

¹⁵³ Για τη σχέση της θεάς με τα σύμβολά της βλ. αναλυτικά Nilsson 1971, 491-493, Grimal 1991, 46 και Παπαχατζής 1987, 115, 117, 118.

δημόσιας ζωής και τέλος της δημοκρατίας, ιδίως όταν η βασιλεία παραμερίστηκε, οπότε η λειτουργία της γενικεύτηκε¹⁵⁴. Είχε υποστηριχθεί από γνώστες της αρχαιότητας σε συνδυασμό προφανώς με το χθόνιο χαρακτήρα της, ότι σχετιζόταν με τη σελήνη, καθώς της έχει αποδοθεί το επίθετο Ελλωτίς¹⁵⁵. Ενώ ξεκίνησε από τα μυκηναϊκά χρόνια ως χθόνια θεότητα, απέβαλε τα αρχικά άγρια χαρακτηριστικά της και εξελίχθηκε στα ιστορικά χρόνια σε ουράνια¹⁵⁶.

Μυθολογικά η Αθηνά συνδέεται με την Κνωσό από μια ερμηνεία του επιθέτου της, Τριτ(τ)ογένεια¹⁵⁷, ως αυτή που γεννήθηκε μέσα, όχι πλάι, στον ποταμό Τρίτωνα, ποτάμι που ανάμεσα σε άλλες τοποθεσίες αναφέρεται και στην Κρήτη και προφανώς τοποθετείται δίπλα από τη Κνωσό. Η πόλη Τρίτ(τ)α ερμηνεύεται και ως εναλλακτική ονομασία της πόλης. Η πιθανότητα αυτή ενισχύεται και από την εξέταση της τοπογραφίας από τον Faure¹⁵⁸. Μάλιστα, πληροφορούμαστε ότι σε κάποιο σημείο της περιοχής της Κνωσού, προφανώς στην αρχαία Τρίτ(τ)α, υπήρξε ο ναός της Αθηνάς Τριτ(τ)ογένειας¹⁵⁹. Ο Πausανίας αποδίδει στο Δαίδαλο ένα άγαλμα της θεάς στημένο στην πόλη της Κνωσού, το οποίο μπορεί να αποτυπώνεται πάνω στις αργυρές δραχμές της¹⁶⁰.

Η πρωιμότερη εικόνα της Αθηνάς με κράνος εντοπίζεται στα αρχαϊκά χρόνια (αρ. 20)¹⁶¹. Ανάλογες απεικονίσεις έχουμε επίσης και σε όλες τις μορφές της τέχνης, γλυπτική, αγγειογραφία, ειδώλια, μικροτεχνία και ανάγλυφα. Χαρακτηριστική είναι η αποτύπωση της παράστασης με τον πήγασο στο κράνος μπρούτζινου αγάλματος του β' τετάρτου του 4^{ου} αι. (αρ. 980)¹⁶². Στα νομίσματα η κρανοφόρος Αθηνά εμφανίζεται στην Αθήνα από τα αρχαϊκά χρόνια ως τα ελληνιστικά, στην Κόρινθο στα αρχαϊκά επίσης και στα κλασικά, στους Θούριους και την Κιλικία τον 4^ο αι. ενώ στη Γέλα το 280-260. Το νόμισμα (αρ. κατ. 85) που μιμείται η Κνωσός από τα παραπάνω είναι της Αθήνας των ελληνιστικών χρόνων

¹⁵⁴ Willetts 1962, 278. Παπαχατζής 1987, 120.

¹⁵⁵ Kerényi 1984, 126, 127.

¹⁵⁶ Παπαχατζής 1987, 115.

¹⁵⁷ Σύμφωνα με άλλες απόψεις το επίθετο Τριτ(τ)ογένεια ανήκει ετυμολογικά σε κοινή ρίζα με τα ονόματα του Τρίτωνα και της Τριτωνίδας, της Αμφιρίτης, γυναίκας του Ποσειδώνα, ακόμα και με την τρίαίνά του και με άλλα ομόηχα βλ. σχετικά Κακριδής, 1986, τ. 2, 105. Ο Grimal 1991, 44, αναφέρει ως τόπο γέννησής της, γενικά αποδεκτό, τη λίμνη Τριτωνίδα στη Λιβύη. Η Αθηνά αναφέρεται και με ένα συντομότερο τύπο, Τριταία, όνομα που έπαιρναν οι ιερείς της, (βλ. Kerényi 1984, 128).

¹⁵⁸ Willetts 1962, 282, υποσ. 48, 49. Faure 1959, 197. Σύμφωνα με τον τελευταίο μπορεί να πρόκειται και για το Αστρίτσι πεδιάδος.

¹⁵⁹ Hood 1981, 20, 22.

¹⁶⁰ Τασούλας 1994, 55, υποσ. 267.

¹⁶¹ LIMC, II, 1, 959.

¹⁶² LIMC, II, 1, 980.

(αρ. 329)¹⁶³. Οι αδιάκοπες σχέσεις της Κνωσού με την Αττική, εμπορικές και καλλιτεχνικές, δε χωρούν αμφισβήτηση, όπως και η ακολούθηση από Κνώσιους καλλιτέχνες των αττικών ρευμάτων καθ' όλη τη διάρκεια των Κλασικών και Ελληνιστικών χρόνων¹⁶⁴. Επίσης, μαθαίνοντας για εμπορικές, καλλιτεχνικές και στρατιωτικές επαφές με την Πελοπόννησο¹⁶⁵, είναι πολύ πιθανό η απεικόνιση της Αθηνάς με κορινθιακό κράνος (αρ. κατ. 87) να εμπνεύστηκε από εκεί, αλλά σε υστερότερη φάση. Σύμφωνα με άλλη άποψη, ίσως οι αργυρές δραχμές της Κνωσού να αναφέρονται σε κάποιο άγαλμα της θεάς, που υπήρχε στην πόλη και το οποίο ο Πανσανίας (ΙΧ. 40, 3) αποδίδει στο Δαίδαλο¹⁶⁶.

Η'. ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

Το σύμβολο που εμφανίζεται πολύ συχνά στους οπισθότυπους των κνωσιακών νομισμάτων είναι το **αστέρι** (αρ. κατ. 14) του οποίου το σχέδιο έχει εξελιχθεί από στιγμές σε δέσμη ακτίνων. Το αστέρι μπορεί να είναι το στεφάνι της Αριάδνης που έγινε αστερισμός αργότερα¹⁶⁷. Ίσως η ερμηνεία του έχει τις ρίζες της στην Αίγυπτο, όπου απαντάται ως βασιλικό σύμβολο που συνδέεται με τον ουράνιο κόσμο¹⁶⁸. Και στις δύο περιπτώσεις καθίσταται ένας συσχετισμός με το ηλιακό και αστρικό σύστημα, στο οποίο παραπέμπουν άμεσα και έμμεσα όλα τα σύμβολα, αλλά και το μυθολογικό υπόβαθρο¹⁶⁹, που υποδηλώνει τους δεσμούς των θεοτήτων και των ηρώων, που μας απασχολούν και αποτυπώνονται στα νομίσματα, με τα ουράνια σώματα και τις ιδιότητές τους. Αν δεχτούμε την άποψη που θέλει τον αγκυλωτό σταυρό ιερό μινωικό σύμβολο που συνδέεται με τον ουράνιο κόσμο, σκοπός της συμπληρωματικής αποτύπωσης του αστεριού είναι να εξυψωθεί στη σφαίρα του ουράνιου το θρυλικό παρελθόν της Κνωσού την εποχή της βασιλείας του Μίνωα.

Στα σύμβολα του λαβυρίνθου εντάσσεται και ο **μηνίσκος** (αρ. κατ. 38), συχνά σε συνδυασμό με το αστέρι, που βρίσκεται στο κέντρο του αγκυλωτού σταυρού ή στις γωνίες που σχηματίζουν οι κεραιές του. Προφανώς συμβολίζει τη βασίλισσα σεληνιακού

¹⁶³ LIMC, II, 1, 982-985. Για νομισματική ανάλυση βλ. 1038-1039. Για τον ίδιο τύπο που βρίσκεται αποτυπωμένος στα κνωσιακά νομίσματα με αρ. κατ. 85 οι Χανιώτης 1987, 278, Pendlebury 1963, 358 και Willetts 1965, 54 συμφωνούν πως μιμείται τον αντίστοιχο αθηναϊκό και τον χρονολογούν γύρω στα 200. Η άποψη έχει απορριφθεί. Βλ. κεφ. Νομισματοκοπία, σ. 74, 75.

¹⁶⁴ Για σχέσεις με Αθήνα βλ. κεφ. Ιστορικό πλαίσιο και Νομισματοκοπία και Χανιώτης 1987, 275-278.

¹⁶⁵ Για σχέσεις με Πελοπόννησο βλ. κεφ. Ιστορικό πλαίσιο και Νομισματοκοπία.

¹⁶⁶ Τασούλας 1994, 55.

¹⁶⁷ Για μύθο βλ. κεφ. Αριάδνη.

¹⁶⁸ Τασούλας 1994, 116, υποσ. 538.

¹⁶⁹ Για μυθολογικό υπόβαθρο βλ. κάθε θεότητα, που ενδιαφέρει, στο κεφάλαιό της και αναλυτικά τύπους νομισμάτων από κατάλογο για συσχετισμό εμπροσθότυπου και οπισθότυπου, μορφής και συμβόλων.

χαρακτήρα Πασιφάη, για να υπενθυμίζει τη σχέση της με το ιερό λατρευτικό τυπικό του γάμου και επομένως με την παράδοση της πόλης.

Η **ταυροκεφαλή** συμβολίζει σύμφωνα με μια άποψη το βασιλιά στην ανθρώπινη και ταυρομορφική του παράσταση. Ο συσχετισμός της με τον μηνίσκο αφηγείται το γάμο της Πασιφάης με τον ταυρόμορφο βασιλιά, που κρατήθηκε στο μύθο ως ένωση της Πασιφάης με τον ταύρο¹⁷⁰. Μπορεί επίσης να συμβολίζει και το μυθικό Μινώταυρο, κύριο του λαβυρίνθου, οπότε κάνει αναφορά στο μύθο με τη ζωή του, που συνδέεται άμεσα με την Κνωσό¹⁷¹.

Πλάι στο λαβύρινθο συχνά εντυπώνεται **κεραυνός** (αρ. κατ. 66), σύμβολο του Δία, που υπογραμμίζει τη θέση του θεού στην πόλη της Κνωσού και την εξουσία του σε θεούς και ανθρώπους, ή αναφέρεται στην ιδιότητά του ως θεού του Κάτω Κόσμου.

Επιπρόσθετα, χαράζονται ως σύμβολα **βέλος** ή **φαρέτρα** (αρ. κατ. 53) πλάι στον τετράγωνο λαβύρινθο, σύμβολα της Αρτέμιδος ή Βριτομάρτυος¹⁷².

Ως σύμβολο της Αθηνάς τέλος εμφανίζεται στον οπισθότυπο το ιερό πουλί της, η **κουκουβάγια**, με την όλη παράσταση εντός στεφάνου **ελιάς** (αρ. κατ. 85). Ο συγκεκριμένος τύπος, απαντάται στο νέο νόμισμα της Αθήνας το 148-147 (αρ. 39 και αρ. 390e¹⁷³), 115-114 (αρ. 40) και 94-93 (αρ. 41)¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Ηώς 1964, 47, 48.

¹⁷¹ Για την ανάλυση βλ. κεφ. Μινώταυρος.

¹⁷² Για μύθο και απόψεις βλ. αναλυτικά Κακριδής 1986, τ. 2, 160-165. Παπαχατζής 1987, 130-134. Grimal 1991, 111-113. Willetts 1962, 271-277. Nilsson 1971, 503-512 Burkert 1993, 318-324. Kerényi 1984, 143-148.

¹⁷³ LIMC, II, 1, 235.

¹⁷⁴ LIMC, VI, 1, 851.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΑΠΟΛΥΤΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Α. Σχολιασμός προτεινόμενης χρονολόγησης από εικονογραφία

Τα εικονογραφικά παράλληλα παρέχουν πληροφορίες περισσότερο σε ότι αφορά τα πρότυπα και τις επιρροές από διάφορες περιοχές και όχι τόσο από πλευράς χρονολόγησης, γιατί όπως θα φανεί στη συνέχεια οι κνωσιακοί τύποι, με βάση τη χρονολόγηση που υποδεικνύουν οι θησαυροί και οι επικοπές, δε συμβαδίζουν πάντα χρονικά με τα πρότυπά τους. Έτσι δε μπορούμε να βασιζόμαστε αποκλειστικά στην εικονογραφία. Όταν, όμως, υπάρχουν τύποι που δεν περιέχονται ανάλογοί τους σε θησαυρούς, καταφεύγουμε στην εικονογραφία και σε συσχετισμούς, αν και επιφυλασσόμαστε για την εγκυρότητα των χρονολογήσεων. Τέτοιες περιπτώσεις αναλύονται και παρακάτω.

Β. Θησαυροί

Από την εποχή της έναρξης της κνωσιακής νομισματοκοπίας ως το 280-270 αποκρύπτονται πέντε θησαυροί. Μεσολαβεί ένα μεγάλο διάστημα, διακοσίων περίπου ετών, ως το 90-80, όταν πραγματοποιείται η έκτη απόκρυψη θησαυρού περιέχοντος νομίσματα της πόλης της Κνωσού (πιν. 3). Επομένως, οι γνώσεις μας για τις κοπές του μεσοδιαστήματος περιορίζονται. Γι' αυτές επιχειρείται μια συγκριτική και συμπερασματική χρονολόγηση, που στηρίζεται στην τεχνοτροπία, σε εικονογραφικά παράλληλα, σε συνδυασμό με ιστορικά γεγονότα και βιβλιογραφικές προτάσεις. Για τη χρονολόγηση των νομισματικών τύπων, που θα ακολουθήσει, βασιζόμαστε στη χρονολόγηση των θησαυρών και των επικοπών που παραδίδει ο Le Rider. Αναφέρουμε, ωστόσο, και τις υπόλοιπες.

ΘΗΣΑΥΡΟΣ	ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΑΠΟΚΡΥΨΗΣ	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΣΕ ΚΝΩΣΙΑΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ
Ηράκλειο, 1914	IGCH 104 1973	4 ^{ος} αι. π.Χ.	1 στατήρας (αρ. κατ. 12)
Χάρακας, 1963	IGCH 109 1973 Alexiou, A. Delt 1964, 443. Oeconomides 1981. Coin Hoards VII 1973, no. 70.	Ύστ. 4 ^{ος} αι. π.Χ. 270 π.Χ.	5 στατήρες (αρ. κατ. 30) 3 στατήρες (αρ. κατ. 44) 5 στατήρες (αρ. κατ. 29, 46, 47, 48, 57) Σύνολο: 15 στατήρες ¹⁷⁵

¹⁷⁵ Τα νομίσματα στην Oeconomides 1981, 122, αρ. 29, 30 δεν έχουν σχόλιο, ούτε εικονίζονται.

Φαιστός, 1953	IGCH 152 1973. Varoucha 1960, 490. Le Rider 1966, 19-49.	280-270 π.Χ.	4 στατήρες (αρ. κατ. 30) 3 στατήρες (αρ. κατ. 46) 8 στατήρες (αρ. κατ. 39, 55, 65, 66 [από δύο ο κάθε τύπος]). 16 στατήρες (αρ. κατ. 2, 31, 36, 37, 40, 42, 43, 44, 48, 54, 56, 57, 58, 59, 23, 67). Σύνολο: 33 στατήρες ¹⁷⁶
Κρήτη, 1936	IGCH 154 1973. Le Rider 1966, 40-49. Hackens 1968, 42, Note I.	280-270 π.Χ. μετά το 270 π.Χ.	10 στατήρες (αρ. κατ. 66) 4 στατήρες (αρ. κατ. 39, 45, 62, 22) 5 δραχμές (αρ. κατ. 70) Σύνολο: 14 στατήρες και 5 δραχμές
Κρήτη, πριν το 1964	IGCH 153 1973. Oeconomides 1967, 9, 10. Le Rider 1966, 62.	280-270 π.Χ.	4 στατήρες Γορτυνιακοί επικεκομμένοι πάνω σε κνωσιακά (αρ. κατ. 6, 1, 8) ¹⁷⁷
Λιμάνι Χερσονήσου, 1942	IGCH 332 1973. Le Rider 1966, 269-285. Lewis 1962, 282. Pollak 1970, 54-55. Price 1968, 9-10. Thomson 1973, 511-513; NC 1962, 316-317.	90-80 π.Χ. 75-70 π.Χ.	8 τετράδραχμα (αρ. κατ. 83) 3 τετράδραχμα (αρ. κατ. 81) 1 τετράδραχμο (αρ. κατ. 82) Σύνολο: 12 τετράδραχμα
Ιεράπετρα, 1933 (?)	IGCH 352 Kambanis, BCH 1938, 75-6. Thompson 1973, 516-7; NC 1962, 313-4. Lewis NC 1962, 283.	44-42 π.Χ.	1 τετράδραχμο (αρ. κατ. 85) 1 τετράδραχμο (αρ. κατ. 83) 1 τετράδραχμο (αρ. κατ. 76) Σύνολο: 3 τετράδραχμα

Πίνακας 3: Θησαυροί που περιείχαν κνωσιακά νομίσματα

Ο τύπος του Μινώταυρου και του σχηματοποιημένου εντός έγκοιλου τετραγώνου λαβυρίνθου απαντάται στο θησαυρό του Ηρακλείου, 1914, οπότε χρονολογείται πριν τον 4^ο αι., και της Φαιστού, 1953, γεγονός το οποίο σημαίνει ότι κυκλοφορούσε ως το 280-270, σε περιορισμένη ποσότητα, και ήταν αρκετά πρωιμότερη κοπή.

Στο θησαυρό του Χάρακα, 1963, που αποκρύφτηκε τον ύστερο 4^ο αι. ή το αργότερο γύρω στο 270, βρέθηκαν τύποι γυναικείων κεφαλών που ανήκουν στις κατηγορίες *Νύμφη* 2, 3, 4, πράγμα που σημαίνει ότι η κοπή και κυκλοφορία τους άρχισε πριν από τα τέλη του 4^{ου} αι. και συνεχίστηκε, των κατηγοριών 3, 4, τουλάχιστον ως το 280/70 καθώς οι ίδιοι τύποι εμπεριέχονται στο θησαυρό της Φαιστού, 1953, και της Κρήτης, 1936. Αν γίνει αποδεκτή η πρόταση του Hackens για την τοποθέτηση του

¹⁷⁶ Υπολείπονται 2 νομίσματα που δεν υπάρχουν στον κατάλογο.

¹⁷⁷ Ο Le Rider 1966, 62, για το στατήρα αρ. 19 h, δε δίνει αντιστοιχία με κάποιο του πίνακά του.

τελευταίου θησαυρού μετά το 270¹⁷⁸ το όριο της χρονολόγησης των συγκεκριμένων εκδόσεων κατεβαίνει.

Οι οπισθότυποι του θησαυρού του Χάρακα, 1963, εμφανίζουν ως επί το πλείστον τύπους αγκυλωτού σταυρού, αλλά όχι πλέον αποτυπωμένους μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Το αστέρι των πέντε στιγμών εξακολουθεί, όπως και οι τέσσερις τετράγωνες βυθίνσεις στις γωνίες. Προστίθεται ως σχηματική απεικόνιση του αστεριού μια μόνη στιγμή στη θέση των πέντε. Στον ίδιο θησαυρό εμπεριέχονται και τύποι τετράγωνων λαβυρίθων με επιγραφή ΒΡΙΩΝ. Αυτοί απαντώνται επίσης στους θησαυρούς της Φαιστού, 1953, και της Κρήτης, 1936, που σημαίνει ότι κυκλοφορούν στις αρχές του 3^{ου} αι..

Ο τύπος Νύμφης της κατηγορίας 7 εμφανίζεται στο θησαυρό της Φαιστού, 1953, και της 8 σ' αυτόν της Κρήτης, 1936, γεγονός που συνεπάγεται πως βρίσκονταν σε κυκλοφορία τουλάχιστον ως το 280/70. Ο τύπος της Ήρας περιέχεται στους θησαυρούς της Φαιστού, 1953 και της Κρήτης, 1936, οπότε χρονολογείται στα ίδια περίπου χρόνια. Στο θησαυρό της Φαιστού, 1953, και της Κρήτης, 1936, υπάρχουν νομίσματα με οπισθότυπους αγκυλωτούς σταυρούς και τέσσερις μικρές τετράγωνες βυθίνσεις, εξακολουθούν τα σύμβολα των αστεριών πέντε και μιας στιγμής και εμφανίζονται νέα οκτώ ακτίνων, μηνίσκοι και τετράγωνοι λαβύρινθοι με επιγραφή ΒΡΙΩΝ, βέλη, φαρέτρες, κεραυνοί και μαιανδροειδή πλαίσια εντός των οποίων μορφή.

Ο θησαυρός στο Λιμάνι της Χερσονήσου, 1942, περιέχει μόνο τετράδραγμα με τη μορφή ταινιοφόρου Δία και τετράγωνο λαβύρινθο. Σύμφωνα με τη χρονολόγηση του Le Rider τοποθετούνται πριν το 90-80¹⁷⁹, ενώ μ' αυτή του Lewis πριν το 75-70. Το γεγονός ότι ο θησαυρός της Ιεράπετρας, 1933(?), περιέχει τέτοιου τύπου νόμισμα σημαίνει, ότι οι τύποι κυκλοφορούσαν έως και το 67, χρονιά που οι Ρωμαίοι κατέλαβαν την Κρήτη, ή ότι πρόκειται για συλλεκτικό κομμάτι. Μόνο στο θησαυρό της Ιεράπετρας, 1933(?), υπήρξε τετράδραγμα με τον τύπο του Απόλλωνα δαφνοστεφούς και του κυκλικού λαβυρίνθου (αρ. κατ. 76). Ο Le Rider χρονολογεί τα τετράδραγμα με το Δία και τον Απόλλωνα από το 110 έως το 67, όταν αποφασίζεται η κοπή τοπικού τύπου και όχι αθηναϊκού¹⁸⁰. Κρίνοντας από την νέα εικονογραφική απόδοση του λαβυρίνθου κυκλικού σχήματος ο τύπος του Απόλλωνα πρέπει να είναι νεότερος του Δία. Το μοναδικό παράδειγμα ψευδοαθηναϊκού τετράδραχμου με τη μορφή της Αθηνάς και την κουκουβάγια περιλαμβανόταν στο θησαυρό της Ιεράπετρας, επίσης. Η βιβλιογραφία συγκλίνει στην υιοθέτηση των ετών

¹⁷⁸ Hackens 1968, 42, Note I.

¹⁷⁹ Le Rider 1966, 269-285.

¹⁸⁰ Le Rider, 1968, 332.

ανάμεσα στα 88-84, χωρίς να έχει καταλήξει στο λόγο που οδήγησε στη σύντομη αυτή κοπή¹⁸¹.

Οι θησαυροί και οι επικοπές δε διευκολύνουν τη χρονολόγηση ορισμένων εκδόσεων. Ανάμεσα σε αυτές βρίσκονται και εκείνες με τις γυναικείες κεφαλές «βαρβαρικής» τεχνοτροπίας (αρ. κατ. 26, 27, 28). Από την τεχνοτροπία του λαβυρίνθου και μόνο την κατατάσσουμε στις πρώιμες εκδόσεις με τύπους Νύμφης, δηλαδή στα χρόνια γύρω στο 320(?).

Τύποι που ανάλογοί τους δεν περιέχονται σε θησαυρούς είναι του Δία δαφνοστεφούς σε δραχμή και του Άμμωνα-Δία σε δραχμή επίσης (αρ. κατ. 72, 84 αντίστοιχα.). Στην βιβλιογραφία οι συγκεκριμένες εκδόσεις του δαφνοστεφούς ανήκουν στις κοπές της περιόδου 200-67¹⁸², ωστόσο, επιφυλασσόμαστε για την κατάταξή του στην τελευταία φάση της νομισματοκοπίας. Ενώ τεχνοτροπικά και εικονογραφικά θα μπορούσε να υπάγεται εκεί, το βάρος του νομίσματος καταδεικνύει, ότι δεν είναι υποδιαίρεση του τετράδραχμου των χρόνων 110-67, αλλά συμφωνεί με τα βάρη των υποδιαίρεσεων πρωιμότερων κοπών, γι' αυτό τον συμπεριλαμβάνουμε σε αυτές του διαστήματος πριν από το 280/70. Αν και δεν έχουμε καμιά χρονολογική ένδειξη για τον Άμμωνα-Δία, το βάρος του, $\frac{1}{4}$ του τετράδραχμου των χρόνων 110-67, πιστεύουμε πως συμφωνεί με την απόδοση της κοπής του αυτή την περίοδο. Οι έντονες σχέσεις με την Ανατολή ως τον 1^ο αι. και η κυκλοφορία των νομισμάτων από εκεί στο κεντρικό μέρος του νησιού¹⁸³, επιτρέπουν αυτή τη χρονολόγηση.

Ο τύπος του ημίδραχμου της Αθηνάς με κορινθιακό κράνος (αρ. κατ. 86) δε χρονολογείται από τη βιβλιογραφία και τους θησαυρούς, αλλά ούτε και από τα εικονογραφικά παράλληλα, καθώς ανάλογοι τύποι της Κορίνθου τοποθετούνται στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια. Πρόκειται για αντίγραφο της κεφαλής του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Αθηνάς του Φειδία, η εικονογράφηση του οποίου ξεκινά από τον 5^ο αι. και συνεχίζει για τέσσερις ακόμα αιώνες, οπότε δεν μιλάμε για χρονολογική ένδειξη.

Γ. Επικοπές

Η Κνωσός επέκοψε σε αιγινήτικους στατήρες τύπους που χρονολογούνται από τα μέσα του 5^{ου} αι. ως τα 360 περίπου και σε εφesiaκό στατήρα τύπο του 320-300. Στον πίνακα 5 φαίνεται ότι οι ξένες πόλεις κόβουν νόμισμα πάνω σε κνωσιακά με τύπους, που

¹⁸¹ Για τα ψευδοαθηναϊκά νομίσματα βλ. σ. 74, 75.

¹⁸² BM (acq. 1920), 21.

¹⁸³ Για τα εικονογραφικά παράλληλα του Δία βλ. σ. 45- 46.

γνωρίζουμε από τους θησαυρούς ότι κυκλοφορία τους σταματά πριν το τέλος του 4^{ου} αι. Ο Le Rider συμβάλλει, χρονολογώντας τους τύπους των ξένων πόλεων¹⁸⁴, στην τοποθέτηση κάποιων χρονικών ορίων. Η Γόρτυνα, η Φαιστός, η Άξος και η Σύβριτα έχουν επικόψει νομίσματα της Κνωσού με τους τύπους αρ. κατ. 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 12 κυρίως στο διάστημα 360-350, αλλά και λίγο νωρίτερα, 380-370, ή λίγο αργότερα, 340-330(?). Αυτό σημαίνει ότι τα κνωσιακά νομίσματα είχαν κοπεί πριν από τα χρόνια των ξένων επικοπών και βρισκόνταν σε κυκλοφορία αυτό το διάστημα. Ο τύπος με το μαιανδροειδές πλαίσιο στον οπισθότυπο, εντός του οποίου μορφή με αρ. κατ. 21 επικόπτεται για πρώτη φορά σε νόμισμα που χρονολογείται από το 380/70-330(?) και ανάλογος, με αρ. κατ. 25, σε νόμισμα του 322-300. Έτσι προκύπτει ότι οι τύποι με το μαιανδροειδές πλαίσιο είναι μεταγενέστεροι τεχνοτροπικά από τους προηγούμενους.

	ΚΝΩΣΟΣ Τύπος αρ. κατ.	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΕΠΙΚΕΚΟΜΜΕΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
1.	4	425(?) - 360(?)	Στατήρας Αίγινας	5 ^{ος} αι.
2.	8		»	
3.	1		»	
4.	6		»	
5.	10		»	
6.	12 / L.R. XXV, 2		»	
7.	12 / L.R. XXV, 3		»	
8.	13		Δραχμή Αίγινας	
9.	14 / Sv. IV, 26- L.R. XXV, 5		»	
10.	16 / L.R. XXV, 6		Τριώβολο Αίγινας	
11.	16 / L.R. XXV, 7		»	
12.	16 / L.R. XXV, 8		»	
13.	30	320(?) - 300	Στατήρας Εφέσου	Α΄ μισό 4 ^{ου} αι.

Πίνακας 4: επικολές κνωσιακών τύπων σε ξένα νομίσματα

ΞΕΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ		ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΕΠΙΚΟΜΜΕΝΟ ΣΕ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
Le Rider			ΚΝΩΣΙΑΚΟ	
ΓΟΡΤΥΝΑ				
1.	10a, XI 20		Σvoronos / Le Rider	
2.	11b, XI, 23 (1953 Φ)		Τύποι αρ. κατ. 4, 3 / 8, 1	
3.	11c, XI, 24 (1953 D)		Τύποι αρ. κατ. 9 / 5	
4.	13a, fig. 1, 57 13b, XII, 1 (1953) 13c, XII, 2		Τύποι αρ. κατ. 4, 3 / 8, 1	
			-	

¹⁸⁴ Le Rider, 1966, 194-198.

5.	14c, Catal. Schlessinger, XII, 1	360/350 και 322	Τύποι αρ. κατ. 9 / 5	Α΄μισό 4 ^{ου} αι.		
6.	14d, XII, 11 (1953)		Τύποι αρ. κατ. 4, 3 / 8, 1			
7.	14e, XII, 12 (1953)		Ph. Pacha* no 1231, IV			
8.	15b, XII, 16 (1953)		Svoronos Προσθήκαι, 1889, II, 14			
9.	15c, XII, 17		Τύπος αρ. κατ. 12			
10.	19b, XIII, 5		- / no. 14e			
11.	20c, XIII, 12		Τύπος αρ. κατ. 6			
12.	20f, XIII, 14		Τύπος αρ. κατ. 8			
13.	20g, XIII, 15		- / XXIV, 25- 26 Τύποι αρ. κατ. 8, 1			
14.	20h, XIII, 16		-			
15.	21b, XIV, 3		322-300		Τύποι αρ. κατ. 8, 1	Μέσα 4ου αι.
16.	22b, XIV, 9				Τύπος αρ. κατ. 25	
17.	26, XV, 3				-	
18.	27e, XV, 8				Τύπος αρ. κατ. 12	
19.	30a, XV, 18	Τύπος αρ. κατ. 12				
20.	(Svoronos 41a, XIV, 1) / XVI, 21	Τύπος αρ. κατ. 5				
21.	42a, XVI, 23	-				
22.	43a, XVII, 1	-				
23.	43b, XVII, 2	-				
24.	73c, XIX, 13	-		Τύποι αρ. κατ. 13, 14		
25.	75, XIX, 20	-	-			
ΦΑΙΣΤΟΣ						
26.	7, XX, 25	360/50 και 320(?)	Τύπος αρ. κατ. 5	Α΄μισό 4 ^{ου} αι.		
27.	11c, XXI, 2		-			
28.	12b, XXI, 6		-			
29.	13a, XXI, 7	330(?) - 322	Τύποι αρ. κατ. 8, 1	Μέσα 4ου αι.		
30.	14a, XXI, 11 (1953)		-			
31.	23,(Svoronos, XXIII, 10)	-	-			
ΑΞΟΣ						
32.	2, (Svoronos, p.36,1)	-	Τύπος αρ. κατ. 6			
33.	3, XXVI, 3	380/70 και 330(?)	Τύπος αρ. κατ. 21	Αρχές 4ου αι.		
ΡΑΥΚΟΣ						
34.	2, XXVI, 14	μετά το 330	Τύπος αρ. κατ. 12	Μέσα 4ου αι.		
ΣΥΒΡΙΤΑ						
35.	1a, (Svoronos, XIII, 2) / XXVII, 7	μεταξύ 360/ 350 και 340/ 330 (?)	Τύπος αρ. κατ. 5	Α΄μισό 4 ^{ου} αι.		
36.	2a, (Svoronos, XIII, 1) / XXVII, 9		-			

Πίνακας 5: Ξένα νομίσματα επικομμένα σε κνωσιακά

Δ. Χρονολόγηση

Με γνώμονα τα παραπάνω προτείνεται η ακόλουθη χρονολόγηση των τύπων του καταλόγου¹⁸⁵:

425(?)-**360(?)**: 1-20

360-350/20(?): 21-25

320(?)-**300** :26-52

300-280/70: 53-75

110-67: 76-84

88/4: 85, 86

¹⁸⁵ Για τη χρονολόγηση έχει ληφθεί υπόψη μέρος της χρονολόγησης που προτείνει ο Le Rider 1966, 195.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

Η Κνωσός ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ: ΕΝΑ ΣΧΕΔΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ελάχιστα ιστορικά γεγονότα είναι γνωστά για την κλασική Κνωσό, πιθανόν λόγω της απουσίας όλης της νήσου από τα δρώμενα στην υπόλοιπη Ελλάδα, και συγκεκριμένα τον Περσικό και Πελοποννησιακό πόλεμο. Οι ιστορικοί που μιλούν για την Κρήτη δίνουν λίγες πληροφορίες σχετικά με την Κνωσό, δεν έχει σωθεί κάποια τοπική Κρητική ιστορία, ενώ όσοι ασχολήθηκαν με την ιστορία, σκοπό είχαν τη σύνθεση «Κρητικών» και όχι «Κνωσιακών»¹⁸⁶. Σε αντίθεση με άλλες μεγάλες κρητικές πόλεις, όπως η Γόρτυνα, από την Κνωσό σώζονται ελάχιστα συμμαχικά ψηφίσματα πριν από το 150, καθώς χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό, από Άραβες, Ενετούς και Τούρκους, στην ανέγερση των τειχών του Ηρακλείου¹⁸⁷.

Κλασικοί Χρόνοι (500-323 π.Χ.)

Η κλασική πόλη της Κνωσού εκτεινόταν βόρεια ως το νεκροταφείο Τεκέ και πέρα από τα μισά της κοιλάδας του ποταμού Καιράτου, δυτικά ως την πλαγιά της Ακρόπολης και ανατολικά ως τον Καιράτο. Η επικράτειά της τον 5^ο αι. εκτείνεται ως τη θάλασσα, ανάμεσα σε δύο ανεξάρτητες πόλεις, την Απολλωνία, η θέση της οποίας αμφισβητείται¹⁸⁸, και το Ηράκλειο. Κατέχει μέρος της Αμνισού¹⁸⁹, επίνειό της και στα μινωικά χρόνια, αν και δεν είναι γνωστό πόσο¹⁹⁰. Για κάποια περίοδο κατά τα αρχαϊκά χρόνια και τον 5^ο αι. δεν βρίσκονται αρκετές ταφές στην Κνωσό, γεγονός που οδήγησε τον Dunbabin να προτείνει ότι ίσως καταπονήθηκε από κάποια καταστροφή που προκάλεσαν οι γείτονές της, οπότε το κέντρο της δύναμης μεταφέρθηκε αλλού. Είχε περιγραφεί από το Στράβωνα εξαφάνιση της πόλης, η οποία τοποθετήθηκε ανάμεσα στον 4^ο και τα μισά του 2^{ου} αι., μπορεί όμως να συνέβη και νωρίτερα. Προς αυτή την πλευρά συνηγορεί η έναρξη της

¹⁸⁶ Huxley 1994, 123.

¹⁸⁷ Huxley 1994, 124. Στρατηγάκης 1967, 210. Το Ηράκλειο ήταν επίνειο της Κνωσού. Βλ. σχετικά Φαράκλας 1998, 88, 89, Davaras 1989, 138-141 και Faure 1959, 192. Δεν έχει διακριτή χώρα και ακόμα και αν ήταν κοινότητα δεν ήταν πόλη. Οι Ηρακλεώται υπογράφουν στη συνθήκη με τη Μίλητο τον 3^ο αι. και υπογράφουν και ως πρόξενοι άλλων πόλεων. Ως εκ τούτου προκύπτει ότι κάποια πόλη πρέπει να υπήρχε, που να μην έχει βρεθεί και αυτή, που ενδεχομένως ήταν γειτονική, ονομάστηκε Ηράκλεια. Γι' αυτήν λέγεται πως βρίσκεται ανατολικά της νήσου Δίας και ήταν στενά εξαρτημένη από την Κνωσό. Για περαιτέρω δικαιολόγηση βλ. Φαράκλας 2000, 46.

¹⁸⁸ Βλ. σχετικά Faure 1959, 191, 199 και Davaras 1989, 14-15.

¹⁸⁹ Για την Αμνισό βλ. αναλυτικά Σπανάκης 1967, 123-126. Ο Faure 1959, 188, 192, την αναφέρει ανάμεσα στις ψευδείς πόλεις και την ταυτίζει με τον ποταμό Καρτερό.

¹⁹⁰ Για την έκταση της πόλης και την επικράτειά της βλ. Huxley 1994, 124-126.

νομισματοκοπίας της Γόρτυνας και της Φαιστού (ίσως και της Λύττου) πριν από της Κνωσού¹⁹¹.

Γύρω στα 480 ο τύραννος του Ακράγαντα, Θήρωνας, για να εξασφαλίσει τη φιλία και την βοήθεια των Κρητών στην επιχείρηση εναντίον της Καρχηδόνας, ισχυρίστηκε ότι θα έδινε τα λείψανα του Μίνωα στους Κνώσιους και από σεβασμό για τη λατρεία του ήρωα θα αναγνώριζε τους Κρήτες αποίκους στη Γέλα¹⁹², μητρόπολη του Ακράγαντα. Σύμφωνα με την παράδοση τα λείψανα δεν έφτασαν ποτέ στην Κνωσό, γιατί στην Κέρκυρα δέχτηκαν οι Κρήτες επίθεση -από τότε ήταν πάντα εχθρικοί απέναντί της¹⁹³. Ωστόσο, από ψήφισμα της Κέρκυρας του 5^{ου} αι. πληροφορούμαστε ότι ήταν ανάμεσα στις πόλεις που διατηρούσαν τακτικές εμπορικές σχέσεις με το νησί¹⁹⁴.

Η Κνωσός, όπως και ολόκληρη η Κρήτη, δε συμπαρατάχθηκε στο πλευρό των υπόλοιπων Ελλήνων στους περσικούς πολέμους, εφόσον η Πυθία δεν έδωσε την έγκρισή της και καθώς δεν ένιωθε να απειλείται από την Περσία¹⁹⁵. Ως το 480 διατηρούσε δεσμούς με την ανατολίτικη αριστοκρατία και συμμετείχε σε συναλλαγές παραδόσεων, αν και υπάρχει ένδεια πληροφοριών σχετικά με το ζήτημα¹⁹⁶. Το 470 έγινε στάση στην πόλη, η οποία σύμφωνα με τον Πίνδαρο (*Olympian* xii.16) προκάλεσε την καταφυγή στη Σικελία των συμμετεχόντων, ανάμεσα στους οποίους ο γιος του Φιλάνορα, Εργοτέλης. Συνήθης λόγος για στάση ήταν η *ακοσμία* ή η τριβή ανάμεσα σε ηλικιωμένους, απλούς πολίτες και προνομιούχους πολιτικά¹⁹⁷.

Τους Κνώσιους είχαν εμπιστευθεί οι περισσότερες πόλεις της Κρήτης. Ο Πλάτωνας μιλά για την Κνωσό ως τη διαπρεπή πόλη του νησιού και αναφέρει ότι της αναγνωρίζονταν τιμητικά πρωτεία λόγω αρχαιότητας¹⁹⁸. Στην κλασική εποχή παρότι δεν σχηματίστηκε κάποια παγκρήτια ομοσπονδία, μαθαίνουμε για τοπικές. Η Κνωσός άσκησε ηγεμονία πάνω σε εκτεταμένες περιοχές, λόγω πολιτικού βάρους και απολάμβανε αυξημένα δικαιώματα¹⁹⁹, αν και δεν είναι επακριβώς γνωστή η στρατιωτική και οικονομική ισχύς της, που θα επέτρεπε τέτοιες αξιώσεις²⁰⁰.

¹⁹¹ Hood 1981, 18-19. Και ο Huxley 1994, 128 επισημαίνει την έλλειψη των ταφών, αλλά την τοποθετεί στον 6^ο αι. και όχι και στον 5^ο, όπως και ο Φαράκλας 2000, 42.

¹⁹² Χανιώτης 1987, 180. Davaras 1989, 198.

¹⁹³ Huxley 1994, 129.

¹⁹⁴ Στρατηγάκης 1967, 147.

¹⁹⁵ Huxley 1994, 129-130. Χανιώτης 1987, 178, 184-185.

¹⁹⁶ Huxley 1994, 130.

¹⁹⁷ Huxley 1994, 130-131. Χανιώτης 1987, 204. Σύμφωνα με το Στρατηγάκη 1967, 148-150, η στάση έγινε πριν το 472, διότι τότε ο Εργοτέλης ανακηρύχθηκε νικητής στην 76^η Ολυμπιάδα την ίδια χρονιά. Ο ίδιος την τοποθετεί το 467.

¹⁹⁸ Huxley 1994, 131. Μικρογιαννάκης 1967, 22. Χανιώτης 1987, 191.

¹⁹⁹ Χανιώτης 1987, 190, 191.

²⁰⁰ Μικρογιαννάκης 1967, 23.

Πόλεμοι μαρτυρούνται και στα μέσα του 5^{ου} αι. Ίσως μετά από πόλεμο²⁰¹ υπογράφει συνθήκη συμμαχίας και το Άργος, μητρόπολή δική της αλλά και άλλων δωρικών πόλεων, υπογράφηκε συνθήκη συμμαχίας με την Τύλισο²⁰², γειτονική και πιο αδύναμη πόλη, με τη διαμεσολάβηση του Άργους, μητρόπολή δική της, της Τυλίσου αλλά και άλλων δωρικών πόλεων της Κρήτης. Άλλα μέλη δεν ονομάζονται. Το Άργος εμφανίζεται ως μεσολαβητής και εγγυητής και ασκεί σημαντική επίδραση και ίσως στη φιλική ουδετερότητα που το Άργος υιοθέτησε προς τους Πέρσες, να οφείλεται εν μέρει η αποχή της Κρήτης από τα Περσικά. Οι πόλεις συμφωνούσαν για τη διενέργεια κοινών στρατιωτικών επιχειρήσεων, ενώ ειδικός όρος της συνθήκης ρύθμιζε την διανομή των λαφύρων μεταξύ των συμμάχων, καθώς συνεργάζονταν και σε πειρατικές επιχειρήσεις²⁰³. Από τις ρυθμίσεις επωφελούνταν κυρίως η Κνωσός παρά η Τύλισος, γεγονός που καταδεικνύει την ηγετική θέση της πόλης.

Εκτός της στρατιωτικής συνεργασίας, υπήρξαν μεταξύ τους στενές εμπορικές σχέσεις, αφού η συνθήκη επέτρεπε τις εξαγωγές μεταξύ των δύο πόλεων Κνωσού-Τυλίσου και όριζε χαμηλούς δασμούς για εξαγωγές σε τρίτη πόλη²⁰⁴. Ανάμεσα σε άλλα σημεία η συνθήκη όριζε επίσης και τη συμμετοχή των πόλεων στη λατρεία του Ηραίου του Άργους. Μέσα από αυτές τις σχέσεις δύναται να εξηγηθεί η αποτύπωση της Αργείας Ήρας πάνω στα κνωσιακά νομίσματα. Το πρώτο κατόρθωμα της συμμαχίας Κνωσίων και Τυλισίων ήταν η εκμετάλλευση των Αχαρνών²⁰⁵, μέρος των οποίων κρατούσαν ήδη οι πρώτοι²⁰⁶. Στους νόμους του Πλάτωνα (Laws 70c4-5), η αναφορά σε κοινή επανίδρυση της νέας Μαγνησίας κάτω από τις υποδείξεις της Κνωσού, υποδεικνύει επίσης ομοσπονδιακή συνεννόηση²⁰⁷. Στα 450 σύναψε συμμαχία με τη Λίνδο, μεγάλη ροδιακή πόλη²⁰⁸ και την ίδια εποχή κατακτά ίσως την Ελτυνία²⁰⁹.

Η Κνωσός στα μέσα του 4^{ου} αι. θα πρέπει να ήταν ήδη μεγάλη πόλη και μεγάλη επικράτεια, συμπέρασμα που δύναται να εξαχθεί από την οργανωμένη επιχείρηση κατά το έτος 346 ενάντια της Λύττου, όταν προσκεκλημένοι Φωκαείς μισθοφόροι με αρχηγό το

²⁰¹ Ο Χανιώτης 1987, 192 εκφέρει την άποψη ότι μπορεί να πρόκειται για εποχή πολέμου όταν έγινε η συνθήκη, με την οποία ο Στρατηγάκης 1967, 145 διαφωνεί λέγοντας, ότι η υπόθεση αιωρείται στο κενό και ότι ήταν καθαρά αμυντικού χαρακτήρα.

²⁰² Για την Τύλισο βλ. αναλυτικά Σπανάκης 1967, 495-503, Φαράκλας 1998, 89 και Faure 1959, 167.

²⁰³ Χανιώτης 1987, 220.

²⁰⁴ Χανιώτης 1987, 217. Φαράκλας 2000, 42-44. Huxley 1994, 131.

²⁰⁵ Faure 1959, 191, 199. Σύμφωνα μ' αυτόν ταυτίζονται με Αρχάνες Τεμένους. Για την απόδοση θέσης στις Αχαρνές βλ. Φαράκλας 1998, 96. Βλ. επίσης Σπανάκη 1967, 144-146. Davaras 1989, 17.

²⁰⁶ Huxley 1994, 135.

²⁰⁷ Huxley 1994, 131.

²⁰⁸ Στρατηγάκης 1967, 147.

²⁰⁹ Χανιώτης 1987, 192. Για την Ελτυνία βλ. Faure 1959, 197 και Σπανάκη 1967, 334-335, όπου αναφέρεται Κούναβοι.

Φάλαικο ήρθαν από το Ταίναρο για να βοηθήσουν στην κατάληψη της πόλης²¹⁰. Η κίνηση αυτή επιτρέπει την υπόθεση ότι η Κνωσός θα είχε ήδη προσεταιριστεί γειτονικές της πόλεις, μέσω επιθέσεων ή συμμαχιών και η Λύττος, σπουδαία και ισχυρή, θα αποτελούσε εμπόδιο για την επέκταση της επικράτειάς της. Άξιο προσοχής είναι ότι η πρόσκληση δεν αφορούσε τους φίλους Αθηναίους, στους οποίους απονεμήθηκε ένα χρόνο αργότερα στεφάνι, αλλά μισθοφόρους. Η εσκεμμένη αποφυγή της εισόδου μεγάλης δύναμης στο νησί καταδεικνύει τις ηγεμονικές αξιώσεις της Κνωσού²¹¹.

Οι Φωκαείς κατέλαβαν με έφοδο την πόλη, ώσπου οι Λύττιοι την ανάκτησαν με τη βοήθεια των συγγενών Σπαρτιατών, που έχοντας τη συγγένεια σε πολύ μεγάλη υπόληψη έσπευσαν με αρχηγό τον Αρχίδαμο να προσφέρουν τη βοήθειά τους²¹². Καταδίωξαν το Φάλαικο που έφυγε στην Κυδωνία, όπου και δέχτηκε τη θανατηφόρα επίθεση των ντόπιων²¹³. Σύμφωνα με το Διόδωρο (Diodorus xvi.62.3 ff.) οι πολίτες εκπατρίστηκαν και επανέκτησαν μόνο τμήμα της πόλης και της επικράτειας της. Οι πίθοι, όμως, της αρχαϊκής εποχής που βρέθηκαν μετά από μια μεταγενέστερη λεηλασία, ίσως σημαίνουν ότι δεν έγινε ολική καταστροφή της πόλης και ότι οι Λύττιοι ενδεχομένως να υπέστησαν μείωση του καθεστώτος φόρου υποτέλειας και έλαβαν φρουρά²¹⁴.

Από τότε και έπειτα υπήρξε σταθερή συνέχεια και εξέλιξη για την Κνωσιακή ζωή. Στα τέλη του 4^{ου} αι. δε συμμετείχε στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου. Η προσπάθεια των Περσών να θέσουν υπό τον έλεγχο τους την Κρήτη μέσω των Σπαρτιατών, τους οποίους υποστήριξε μεγάλο μέρος της νήσου, απέτυχε διότι τελικά νίκησαν οι Μακεδόνες. Οι Κρήτες και οι Κνώσιοι προσχώρησαν μάλλον στο μακεδονικό στρατόπεδο, αφού οι τελευταίοι, όπως και άλλες πόλεις, προμηθεύτηκαν σίτο από την Κυρήνη, σύμμαχο πόλη του Αλεξάνδρου, και από την Κύπρο, κατά τη σιτοδεία των ετών 330-326.²¹⁵

Ελληνιστικοί Χρόνοι (323-67 π.Χ.)

Ο θάνατος του Αλεξάνδρου βρήκε το νησί σε μια πολύ αβέβαιη κατάσταση. Καμιά δύναμη δεν μπορούσε να εδραιωθεί. Στα ελληνιστικά χρόνια η νήσος δεν ακολουθεί κοινή

²¹⁰ Για τη χρονική τοποθέτηση της επίθεσης κατά της Λύττου οι απόψεις δίστανται ανάμεσα στα έτη 346-343 π. Χ. Βλ. σχετικά Μικρογιαννάκης 1967, 21, Ξανθουδίδης 1909, 49, Χανιώτης 1987, 191, Σπανάκης 1967, 362, Willetts 1965, 152, Στρατηγάκης 1967, 150, 151, Huxley 1994, 132, 136.

²¹¹ Μικρογιαννάκης 1967, 21, 22.

²¹² Μικρογιαννάκης 1967, 25. Ξανθουδίδης 1909, 49. Χανιώτης 1987, 191. Σπανάκης 1967, 362. Willetts 1965, 152. Στρατηγάκης 1967, 151. Φαράκλας 2000, 42. Huxley 1994, 136.

²¹³ Ξανθουδίδης 1909, 49.

²¹⁴ Για την άποψη βλ. σχετικά Huxley 1994, 136.

²¹⁵ Huxley 1994, 132. Μικρογιαννάκης 1967, 43-46, 186. Για τη σιτοδεία βλ. αναλυτικά Στρατηγάκης 1967, 217.

πολιτική, οι πόλεις προασπίζονται την ελευθερία και την αυτονομία τους, αν και πιστοποιούνται προσπάθειες συνενώσεων, που υποκινούνται κυρίως από τις μεγαλύτερες και ισχυρότερες με επιδίωξη την αύξηση της επικράτειάς τους. Συχνά στις ενδοκρητικές συνεννοήσεις συμβάλλουν οι πιέσεις από εξωκρητικές δυνάμεις, όχι πια τόσο ελληνικές όσο ξένες. Η ελληνιστική περίοδος είναι γενικά χρόνος αναστατώσεων. Οι συνασπισμοί δεν είχαν μεγάλη διάρκεια ούτε σταθερές προτιμήσεις σε δυνάμεις του εξωτερικού, οπότε μεταβάλλονταν τακτικά. Ασφαλώς, ο βασικός λόγος συνάψεως των συμμαχιών, των διαρκώς μεταβαλλόμενων συνασπισμών και των πολέμων ήταν οι εδαφικές διεκδικήσεις και προσβάσεις σε λιμάνια, που θα εξασφάλιζαν διεξόδους εμπορίου και σταθμούς ελέγχου κοντινών ακτών εκτός της νήσου, κυρίως ανατολικών. Οι ανταγωνισμοί παραμερίζονταν προσωρινά, όταν οι δύο μεγαλύτερες δυνάμεις, Κνωσός και Γόρτυνα, συνεργάζονταν ή όταν κάποια από αυτές επικρατούσε. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει η μελέτη της ελληνιστικής περιόδου και θα προσπαθήσουμε να ελέγξουμε είναι η δυσκολία ταξινόμησης των γεγονότων.

Στις αρχές του 3^{ου} αι. η πρώτη στρατιωτική δύναμη πρέπει να ήταν η Κνωσός, γιατί στον πόλεμο που ξέσπασε στα 272 ανάμεσα στα δύο αντίπαλα στρατόπεδα, της Κνωσού και της Γόρτυνας, οι Γορτύνιοι αναγκάζονται να προσφύγουν στη Σπάρτη προς αποστολή βοήθειας. Η έκκληση προς βοήθεια μαρτυρεί την αδυναμία τους να αντιμετωπίσουν μόνοι τους Κνώσιους και επιβεβαιώνει το λόγο για το ασφαλώς αξιόλογο μέγεθος της συμμαχικής δύναμης, αν αναλογιστούμε τον κίνδυνο που η ίδια η Σπάρτη διέτρεξε αυτή τη χρονιά²¹⁶. Στο Χρεμωνίδειο πόλεμο, 267-261, εκδηλώθηκε η επιρροή της Αιγύπτου και της Σπάρτης εναντίον της Μακεδονίας, την οποία υποστήριξε προφανώς η Κνωσός, η Κυδωνία και η Πραισός, παρακινημένες από τις αντιθέσεις τους προς το αντιμακεδονικό συνασπισμό. Ωστόσο, η επιρροή της Αιγύπτου διατηρήθηκε παρά την τελική επικράτηση της Μακεδονίας στην υπόλοιπη Ελλάδα²¹⁷.

Στα μέσα του 3^{ου} αι.²¹⁸ ή κατά άλλη άποψη, το 293/2²¹⁹ με τη συνθήκη της Μιλήτου, είχαν διαμορφωθεί τρεις τουλάχιστον συμμαχίες. Η Κνωσός έχει εντάξει στη συμμαχική της ομάδα τις περισσότερες κρητικές πόλεις, δεκαεννέα στο σύνολο, η Γόρτυνα τέσσερις και η Φαιστός μόλις δύο. Καθίσταται λοιπόν σαφές ότι η Κνωσός δε βρίσκεται

²¹⁶ Μικρογιαννάκης 1967, 48. Στρατηγάκης 1967, 219-220.

²¹⁷ Χανιώτης 1987, 236-237. Willetts 1965, 153. Για τη διεθνή κατάσταση και τα αίτια του Χρεμωνίδειου πολέμου βλ. αναλυτικά Μικρογιαννάκης 1967, 106-109 και Στρατηγάκης 1967, 221, 222.

²¹⁸ Χανιώτης 1987, 237. Willetts 1965, 153.

²¹⁹ Μικρογιαννάκης 1967, 27, 187.

μόνο σε υπερέχουσα θέση μέσα στο συνασπισμό της, αλλά και σε όλη την Κρήτη²²⁰. Αξιοπρόσεκτη είναι η μεταξύ των πόλεων απουσία του Τριτονίου²²¹, της Λυκάστου²²², της Ριζηνίας και της Πάννονας²²³. Πιθανώς άλλες είχαν καταποσθεί από την Κνωσό και άλλες από τη Γόρτυνα²²⁴. Συγκεκριμένα στη συμμαχία της Κνωσού συμμετέχουν η Τύλισος, Ραύκος, Χερσόνησος, Μίλατος, Ελυτία, Ηράκλειο, Απολλωνία, Πέτρα, Ίτανος, Πραισός, Ίστρος, Ολούς, Δρήρος, Λατώ, Ελεύθερα, Αξός, Κυδωνία και Φαλάσαρνα²²⁵. Με ένα λόγο η επικράτειά της εκτεινόταν στο μεγαλύτερο μέρος του νησιού, από τη Φαλάσαρνα έως την Ίτανο, και φυσικά έλεγχε τη συντριπτική πλειοψηφία των λιμανιών. Οι διάφοροι σύμμαχοί της έχουν διαφορετικούς βαθμούς εξάρτησης. Οι απομακρυσμένοι από το κέντρο του νησιού δε μπορούσαν να ελέγχονται αδιάκοπα, σε αντίθεση με τους γείτονες, που όχι σπάνια ενσωματώνονταν όχι ως ανεξάρτητη πόλη αλλά ως κόμη. Τέτοια είναι η περίπτωση της Λυκάστου, που έπειτα ονομάστηκε Λυκάστιον και αναφερόταν πλέον στο πεδίο της Λυκάστου²²⁶.

Αν εξαιρεθούν οι παραπάνω ενώσεις και ο σχηματισμός κατά καιρούς άλλων τοπικών, συναντάμε στην Κρήτη μια ομοσπονδία που για πρώτη φορά περιλάμβανε τις περισσότερες πόλεις. Δεν είναι γνωστός με βεβαιότητα ο χρόνος και οι αιτίες που οδήγησαν στην ίδρυση του λεγόμενου *Κοινού των Κρηταιέων*, τα μέλη και οι οργανωτικές του αρχές. Οι πειστικότερες θεωρίες της σύγχρονης έρευνας για την ίδρυση του *Κοινού* είναι, είτε ότι η Κνωσός και η Γόρτυνα ένωσαν το 221 όλη την Κρήτη υπό την ηγεμονία τους εκτός από τη Λύττο, είτε ότι αυτή συμπίπτει με την ανακήρυξη του Φιλίππου Ε΄ σε προστάτη της Κρήτης το 216, είτε τέλος ότι έγινε γύρω στο 250.²²⁷

Αν ισχύει η τελευταία πρόταση, η ίδρυση μπορεί να οφείλεται στην Αίγυπτο, που είχε επαφές με πόλεις κατά το Χερμωνίδειο πόλεμο αλλά και μετά τη λήξη του. Η υπόθεση ενισχύεται από την ονομασία δύο θεσμών, *διάγραμμα* και *κοινοδίκιον*, που χρησιμοποιούνταν πέρα από το κρητικό *Κοινό*, στην Αίγυπτο και γενικά στις ελληνιστικές

²²⁰ Στην ένωση της Γόρτυνας προσχωρούν οι Λύττιοι, οι Αρκάδες, οι Αριαίοι και οι Υρταίοι και στις Φαιστού οι Ματάλιοι και οι Πολυρρήνιοι. Για τις ενώσεις βλ. αναλυτικά Μικρογιαννάκης 1967, 55-72, Huxley 1994, 136-137 και Willetts 1965, 153.

²²¹ Για το Τριτόνιο βλ. αναφορά Faure, 1959, 209.

²²² Σπανάκης 147-151. Faure 1959, 196.

²²³ Η Πάννονα είναι γνωστή από τον Πτολεμαίο. Μνημονεύεται μεταξύ των πόλεων του εσωτερικού, ανάμεσα στη Γόρτυνα και την Κνωσό. Βλ. Φαράκλας 1998, 91.

²²⁴ Huxley 1994, 138. Σύμφωνα με τον ίδιο, η παράδοση λέει ότι η Λύκαστος κατεδαφίστηκε κατά την κατάληψή της.

²²⁵ Μικρογιαννάκης 1967, 56-57. Φαράκλας 2000, 44.

²²⁶ Φαράκλας 2000, 45.

²²⁷ Χανιώτης 1987, 252, 253. Η τελευταία άποψη υποστηρίζεται από το Στρατηγάκη 1967, 209 και από τη Μαρκουλάκη-Νίνιου Κινδέλη 2000. Ο Στρατηγάκης 1967, 14 αναφέρει ότι την προεδρία του κοινού το 260-250 έχει χωρίς αμφιβολία η Κνωσός.

μοναρχίες²²⁸. Το Κοινό επανιδρύθηκε δύο φορές, το 216 και το 184, ύστερα από πίεση της Μακεδονίας και της Ρώμης αντίστοιχα. Αν πράγματι δε δημιουργήθηκε από κάποια εσωτερική ανάγκη εξηγούνται οι αδυναμίες και η χαλαρή δομή του. Λειτουργούσε όσο συνεργάζονταν αρμονικά η Κνωσός και η Γόρτυνα. Η τρίτη μεγάλη δύναμη, η Φαιστός, είχε πλέον εξασθενήσει και δε συμμετείχε αποφασιστικά στα δρώμενα. Όταν κάποια από τις δύο προσπαθούσε να υπερισχύσει ή άλλαζε τους εξωτερικούς και εσωτερικούς της συμμάχους, το Κοινό κατέρρευε. Η εικόνα είναι συνήθης, εφόσον τα μέλη του και ο προσανατολισμός τους μεταβάλλονταν διαρκώς²²⁹.

Αν η ίδρυση του Κοινού έγινε γύρω στο 250, η ζωή του ήταν βραχύβια, καθώς η Κρήτη κατά το 229/28 ήταν διασπασμένη σε δύο στρατόπεδα, σ' αυτό της Κνωσού και αυτό της Πολυρρήνιας. Η συνεργασία της Κνωσού και της Γόρτυνας θα συντελέστηκε ωρύτερα από το 229/28 και αργότερα από το 237/36, όταν η Γόρτυνα είχε συμπράξει μόνη με το βασιλιά της Μακεδονίας, Δημήτριο, προκειμένου να την ενισχύσει στις ηγεμονικές βλέψεις της²³⁰. Στη συμφωνία μεταξύ των δύο πόλεων δεν αναφέρεται από τον Πολύβιο (Δ', 55, 6) καθόλου η Φαιστός, που ίσως είχε απορροφηθεί από τους όμορους Γορτυνίους²³¹. Ίσως ο βασικός λόγος της σύμπραξης τους ήταν καθαρά εσωτερικός και γι' αυτό δεν αναμείχθηκαν ξένες δυνάμεις. Ο φόβος τους απέναντι στη Λύττο, που ακολουθούσε δική της πολιτική, είχε αναπτύξει δραστηριότητα, απείχε από το Κοινό και θα μπορούσε να συμπαρασύρει και άλλες πόλεις σ' αυτή την πλευση, αποτελώντας τοιουτοτρόπως απτό κίνδυνο, επέβαλλε το συντονισμό των δύο δυνάμεων²³². Θα πρέπει να την είχαν απογυμνώσει από τους συμμάχους της, εφόσον ο Πολύβιος (Δ', 53) μιλά για πόλεμο ενάντια μόνο σε μία πόλη (είναι γνωστό ότι η Λύττος το 249 είχε συμμάχους)²³³.

Οι Κνώσιοι θα είχαν τα ηνία της μεγάλης συμμαχίας, «των πρωτείων αντείχοντο», και ελπίζοντας ότι θα μπορούσε πλέον η Κρήτη να αποτελέσει ισχυρό παράγοντα όπως τα υπόλοιπα ελληνιστικά κράτη, ξεσηκώνουν παγκρήτιο πόλεμο κατά της Λύττου το 221-19²³⁴. Οι σύμμαχοι που δεν συμφωνούσαν με την πολιτική τους ήταν οι Πολυρρήνιοι, οι Λαππαίοι, οι Κεραίται, οι Όριοι και οι Αρκάδες, που αποστάτησαν λόγω της δυσφορίας που προκαλούσε ο άνισος αγώνας, αλλά και από το φόβο μήπως κάποια στιγμή υποφέρουν

²²⁸ Χανιώτης 1987, 253. Παπαδάκης 2000, 193.

²²⁹ Χανιώτης 1987, 237, 253.

²³⁰ Μικρογιαννάκης 1967, 139-140.

²³¹ Μικρογιαννάκης 1967, 141, υποσ. 1.

²³² Μικρογιαννάκης 1967, 141. Davaras 1989, 167.

²³³ Μικρογιαννάκης 1967, 142-143.

²³⁴ Huxley 1994, 138.

ανάλογα²³⁵. Συγχρόνως στη Γόρτυνα είχαν ξεσηκωθεί οι νέοι κατά των πρεσβυτέρων, που υποστήριζαν την Κνωσό και όχι τη Λύττο, παλαιότερη φίλη και σύμμαχό τους.

Η αποστασία εξέπληξε τους Κνώσιους που δεν περίμεναν τέτοια τροπή, ώστε αναγκάστηκαν να αποταθούν για βοήθεια προς τους συμμάχους τους Αιτωλούς²³⁶. Η πρώτη κίνηση ήταν να επέμβουν στη Γόρτυνα, να υποστηρίξουν τους ολιγαρχικούς που συμμετείχαν στη συμμαχία και όπως αναμενόταν να επικρατήσουν, εκδιώκοντας και σκοτώνοντας τους νέους. Η περίοδος της συμπροεδρίας θα ήταν σύντομη, διότι γύρω στο 221 οι Κνώσιοι «συμφρονήσαντες Γορτυνίους πάσαν εποιήσαντο την Κρήτην υφ' αυτούς πλην της Λυττίων πόλεως»²³⁷. Η Γόρτυνα, αδύναμη, περιήλθε στον απόλυτο έλεγχο των Κνωσίων²³⁸. Επόμενος προορισμός ήταν η άδεια Λύττος το 221/20²³⁹. Εκεί επενέβησαν μόνο οι Κνώσιοι, που όχι μόνο κατέλαβαν αλλά κατέστρεψαν από τα θεμέλια την πόλη, αιχμαλώτισαν τα γυναικόπαιδα και εξανάγκασαν τους Λύττιους να αναγνωρίσουν την ηγεμονία τους, προκειμένου να ελευθερώσουν τους αιχμαλώτους αμάχους και να επιτρέψουν την ανοικοδόμηση της πόλης τους²⁴⁰. Στον ύστερο 3^ο ή πρώιμο 2^ο αι. η Δρήρος ορκίζεται φιλία προς την Κνωσό και αιώνιο μίσος προς τη Λύττο. Πιθανολογείται ότι οι δύο πόλεις μπορεί να ήταν σύμμαχοι στην εχθρότητά τους απέναντι στη Λύττο²⁴¹. Η δύναμη της Κνωσού και η δυνατότητά της να εμπλέκεται ως ηγέτιδα δύναμη στα ενδότερα μιας πόλης φαίνεται το 220, όταν έστειλε δικαστές για να συμφιλιώσει τους Δρήριους, που είχαν πολιτικές διαφορές μεταξύ τους²⁴².

Επειδή είναι ανεξήγητο πώς οι Λύττιοι εγκατέλειψαν την πατρίδα τους ενώ γνώριζαν την τεράστια δύναμη των Αιτωλών, έχει προταθεί ότι είναι δυνατό τα δύο τελευταία γεγονότα να απέχουν χρονικά, με πρώτο αυτό της Γόρτυνας να τοποθετείται κοντά στο 229/28, όπως και η αποστασία των πόλεων, οπότε οι Κνώσιοι κάλεσαν τους Αιτωλούς²⁴³. Υπέρ αυτής της χρονολόγησης συνηγορεί το γεγονός ότι οι Αθηναίοι αιχμάλωτοι, που συνελήφθησαν από Αιτωλούς, βρέθηκαν αυτό το έτος σε λιμάνια μεταξύ

²³⁵ Για την αποστασία των πόλεων από τη συμμαχία των Κνωσίων βλ. αναλυτικά Μικρογιαννάκης 1967, 144-149.

²³⁶ Στρατηγάκης 1967, 230-232. Φυσικά με την προϋπόθεση ότι σε ανάλογη περίπτωση πολέμου στην ηπειρωτική Ελλάδα οι Κνώσιοι θα υποχρεούνταν να στείλουν βοήθεια.

²³⁷ Στρατηγάκης 1967, 213.

²³⁸ Μικρογιαννάκης 1967, 150-152. Στρατηγάκης 1967, 229-230. Huxley 1994, 138.

²³⁹ Οι Λύττιοι ενώ γνώριζαν τις προθέσεις της Κνωσού, εγκατέλειψαν την πόλη και εκστράτευσαν πανστρατιά εναντίον μιας γειτονικής πόλης της Λάππας. Μετά την καταστροφή της πόλης τους κατέφυγαν στη γείτονα και φιλάνθρωπο Λάππα. Μικρογιαννάκης 1967, 231 και Στρατηγάκης 1967, 231.

²⁴⁰ Huxley 1994, 138. Για την καταστροφή της Λύττου βλ. Μικρογιαννάκης 1967, 155-157, Χανιώτης 1987, 238, Στρατηγάκης 1967, 230-231, Χανιώτης 2000, 144, Ξανθοουδίδης 1909, 50.

²⁴¹ Huxley 1994, 126. Davaras 1989, 75.

²⁴² Σπανάκης 1967, 311.

²⁴³ Μικρογιαννάκης 1967, 153. Στρατηγάκης 1967, 222.

των οποίων και της Κνωσού και εξαγοράστηκαν από τον Κυδωνιάτη Ευμαρίδα²⁴⁴ και οι λόγοι του Πausανία («Αττικά», I, 36) ότι η Κνωσός και οι σύμμαχοί της εγκατέλειψαν την παλιά συμμαχία με τη Αθήνα, που συνήψε φιλικές σχέσεις με τη Ρώμη, κατά το Δημητριάκο πόλεμο, οπότε συμάχησαν με τους Αιτωλούς, εχθρούς και πολέμιους των Αθηναίων²⁴⁵. Άλλωστε πρέπει οπωσδήποτε να υπήρξε μια παύση ανάμεσα στα γεγονότα, αφενός γιατί ορισμένα προσχήματα έπρεπε να τηρούνται και αφετέρου γιατί μετά από τέτοια συμπλοκή στη Γόρτυνα ασφαλώς θα είχε εξασθενήσει η δύναμη των Κνωσίων, που θα επιφυλάσσονταν να ξεκινήσουν ενάντια στη Λύττο²⁴⁶. Πέρα από τους Αιτωλούς προσφέρθηκαν και οι Ρόδιοι για βοήθεια προς την παλιά τους σύμμαχο²⁴⁷.

Με τη στροφή των Κνωσίων προς τους Αιτωλούς και τους Ρόδιους, το αντίπαλο στρατόπεδο προσανατολίστηκε προς τους εχθρούς των τελευταίων, τους Μακεδόνες και τους Αχαιούς²⁴⁸. Οι περισσότερες ιστορίες συμπυκνώνουν τα γεγονότα μεταξύ των ετών 221/19²⁴⁹. Λίγο αργότερα, το 220-217, ξέσπασε ο συμμαχικός πόλεμος στην ηπειρωτική Ελλάδα. Οι σύμμαχοι αλληλοϋποστηρίχτηκαν και τα μέτωπα στην Κρήτη συμπλέχθηκαν με αυτά της ηπειρωτικής Ελλάδας²⁵⁰. Το 217/16 ο Φίλιππος Ε΄ ανακηρύχθηκε προστάτης της Κρήτης, το *Κοινό* επανιδρύθηκε κάτω από την ηγεσία της Γόρτυνας και μάλλον προσχώρησε στη συμμαχία της Μακεδονίας²⁵¹. Ωστόσο, η επικράτηση της Μακεδονίας δεν είναι απόλυτη, γιατί η Ίτανος διατηρούσε αιγυπτιακή φρουρά. Η Κνωσός αναγκάστηκε να αποδεχτεί την μακεδονική ηγεμονία, αλλά είναι αμφίβολο αν ανέχτηκε για πολύ αυτή την κατάσταση²⁵².

Μετά τον πόλεμο του Φιλίππου με τη Ρώμη το 215-205, η Κρήτη αποκτά σημασία. Όταν αυτός προσπαθεί να ελέγξει τη Ρόδο και τους συμμάχους της μέσα από πειρατικές επιδρομές που θα έκαναν οι Κρήτες, ξέσπασε ο Κρητικός πόλεμος το 205-201. Η υποστήριξη της Ρώμης έκρινε το αποτέλεσμα του πολέμου σε βάρος της συγκαλυμμένης Μακεδονίας²⁵³. Πλέον το αντιμακεδονικό στρατόπεδο ισχυροποιήθηκε στην Κρήτη υπό

²⁴⁴ Για τον Ευμαρίδα, μεσολαβητή μεταξύ των μεγάλων πόλεων της Κρήτης, τον οποίον στεφάνωσαν οι Αθηναίοι, βλ., Στρατηγάκης 1967, 176, 222.

²⁴⁵ Στρατηγάκης 1967, 176, 177.

²⁴⁶ Μικρογιαννάκης 1967, 154.

²⁴⁷ Στρατηγάκης 1967, 227. Μικρογιαννάκης 1967, 159-160.

²⁴⁸ Χανιώτης 1987, 238, 248. Μικρογιαννάκης 1967, 157. Στρατηγάκης 1967, 233. Ξανθουδίδης 1909, 50.

²⁴⁹ Την άποψη αυτή παραδίδει και η Guarducci 1935, 48 μέσα από τα λόγια του Πολύβιου (Δ΄, 53, 3-54), για τον οποίο ο Μικρογιαννάκης 1967, 153, στην υπόθεση του ότι οι Αιτωλοί μπορεί να ήρθαν το 229/28, λέει ότι ο Πολύβιος αφήνει να εννοηθεί ότι οι Πολυρρήνιοι και οι Λαππαίοι θα διαπίστωσαν ότι η συμμαχία Κνωσίων και Αιτωλών θα εξακολουθούσε να ισχύει.

²⁵⁰ Χανιώτης 1987. Στρατηγάκης 1967, 235-236.

²⁵¹ Χανιώτης 1987, 238. Χανιώτης 2000, 144. Στρατηγάκης 1967, 210 και αναλυτικά 237-239. Εδώ λέγεται ότι είναι άγνωστο ποια πόλη είχε την ηγεμονία του *Κοινού*.

²⁵² Χανιώτης 1987, 238. Huxley 1994, 140.

²⁵³ Χανιώτης 1987, 239. Ο Στρατηγάκης 1967, 177 αναφέρει ότι Κρητικός πόλεμος ουδέποτε έγινε.

την ηγεσία της Κνωσού²⁵⁴. Με μεσολάβηση της Αθήνας και της Μιλήτου η Ρόδος συνήψε συνθήκες ειρήνης και συμμαχίας με την Κνωσό, που μπόρεσε να διεκδικήσει και πάλι ηγεμονικές αξιώσεις, προκαλώντας σειρά πολέμων, από το 200-84, με αμφίροπη έκβαση και συνεχείς εναλλαγές στους συνασπισμούς²⁵⁵.

Πριν, το 207/6, πόλεμος είχε ξεσπάσει ανάμεσα στην Κνωσό και τη Γόρτυνα, που έληξε κατόπιν μεσολαβήσεως των Μαγνητών²⁵⁶. Από τότε και για πέντε χρόνια η Γόρτυνα κράτησε την ηγεμονία και ήταν εχθρική προς την Κνωσό, στην οποία επιτέθηκε το 197/5, ώσπου επενέβη η Μαγνησία και η Αίγυπτος με τον Πτολεμαίο τον Επιφανή²⁵⁷. Η Κνωσός διασώζεται με λίγες μόνο ζημιές και συνεργάζεται με τη Γόρτυνα, αλλά δέχεται ξανά επίθεση το 184 από την ενισχυμένη με τη Ραύκο²⁵⁸ και τη Λύττο Γόρτυνα, οπότε της αφαιρούν εθνικά εδάφη και τα μοιράζονται²⁵⁹. Συγκεκριμένα απέσπασαν πρόσκαιρα το Τριτόνιον, το Διατόνιο²⁶⁰ και τη Λύκαστο και άλλα εδάφη που δεν αναφέρονται από τις πηγές.²⁶¹ Προσωρινή ειρήνη επιτεύχθηκε με μεσολάβηση της Ρώμης και του Άππιου Κλαύδιου, το Διατόνιο και η Λύκαστος επιστράφηκαν στην Κνωσό²⁶², που κέρδισε και τη Δρήρο και το κοινό επανιδρύθηκε²⁶³.

Το 183 κατατάσσεται ανάμεσα στις 30 πόλεις που συνάπτουν συνθήκη με τον Ευμένη Β΄ βασιλιά της Περγάμου²⁶⁴. Επόμενη απώλεια της Κνωσού ήταν η Απολλωνία από την Κυδωνία το 171²⁶⁵. Επιχείρησε να προσαρτήσει τα εδάφη της, ώσπου παραδόθηκε στη Γόρτυνα από αιγύπτια διαιτησία. Με τη μεσολάβηση της Αιγύπτου οι δύο πόλεις συμφιλιώθηκαν προσωρινά. Το 167-165 επιτέθηκαν από κοινού στην ισχυρή πόλη της Ραύκου, που έπαψε να υφίσταται ως λειτουργούσα αστική και μοίρασαν τα εδάφη της²⁶⁶.

²⁵⁴ Σύμφωνα με Σπυριδάκη 1985, 25 είναι δυνατόν μια αντιμακεδονική ομάδα Κρητικών πόλεων υπό την ηγεσία της Κνωσού να μην έλαβε μέρος στον πόλεμο κατά των Ροδίων. Ίσως αυτές να ήταν η Πολυρρήνια, η Κυδωνία και η Ραύκος (υποσ. 2 του ίδιου).

²⁵⁵ Χανιώτης 1987, 239.

²⁵⁶ Στρατηγάκης 1967, 210, 213. Βέβαια ο ίδιος, 234, υποστηρίζει ότι τέτοιος πόλεμος ποτέ δεν έγινε, αντικρούοντας τη γνώμη του Kern.

²⁵⁷ Παπαδάκης 2000, 190. Ο Στρατηγάκης 1985, 27 αναφέρει ότι οι Αιγυπτιακές δυνάμεις αποσύρθηκαν από το νησί μετά το 200 και έως το 187/6, γιατί η ίδια η Αίγυπτος κινδύνευε και επανήλθαν κατόπιν προσκλήσεως των Ιτανίων.

²⁵⁸ Για Ραύκο που αναφέρεται με το όνομα Αγ. Μύρων βλ. αναλυτικά Σπανάκης 1967, 99-101 και Faure 1959, 197.

²⁵⁹ Χανιώτης 1987, 239, 246, 249. Στρατηγάκης 1967, 213. Χανιώτης 2000, 144. Huxley 1994, 138. Ξανθουδίδης 1909, 51.

²⁶⁰ Για την τοποθεσία του Διατονίου βλ. Faure 1959. 189, 193. Την κατατάσσει ανάμεσα στις ψευδείς πόλεις. Την άποψη συμμερίζεται ο Φαράκλας 1998, 91.

²⁶¹ Χανιώτης 1987, 249. Χανιώτης 2000, 144. Huxley 1994, 138.

²⁶² Hansen 1996, 247, 249. Ξανθουδίδης 1909, 51. Φαράκλας 1998, 91.

²⁶³ Χανιώτης 1987, 239, 240.

²⁶⁴ Χανιώτης 1987, 240. Φαράκλας 1998, 88. Huxley 1994, 139-140.

²⁶⁵ Φαράκλας 1998, 90.

²⁶⁶ Χανιώτης 1987, 240. Φαράκλας 1998, 89- 90. Huxley 1994, 138. Davaras 1989, 167.

Η κνωσιακή επικράτεια εκτεινόταν σε όλο το δρόμο προς τα βουνά. Είναι πιθανό η Τύλισος να ανήκε πλέον στην Κνωσό²⁶⁷.

Οι πειρατικές επιδρομές των Κρητών ενάντια στη Ρόδο προκάλεσαν νέο πόλεμο το 155-135, που έληξε χάρη στη μεσολάβηση των Ρωμαίων, και όχι των Αχαιών που αρνήθηκαν την υποστήριξή τους και στις δύο πλευρές²⁶⁸. Από το 146, που κατακτήθηκε η Ελλάδα και το 145, που αποχώρησαν οι Αιγύπτιοι από την Κρήτη, περιορίζονται οι εξωτερικές σχέσεις της Κνωσού αλλά και ολόκληρης της Κρήτης. Ωστόσο στο εσωτερικό του νησιού η Κνωσός συνεχίζει τις επιθέσεις με σκοπό την προσάρτηση εδαφών²⁶⁹. Μετά τη νέα διαμάχη με τη Γόρτυνα το 121, με υπεροχή δική της κατόπιν βοήθειας από το Δορύλαο, στρατηγό του βασιλιά του Πόντου, εντείνονται οι συγκρούσεις. Ως το 111 διαρκούν οι πόλεμοι ανάμεσα στις συμμάχους της Κνωσού, Λατώ και Ίτανο, και αυτούς της Γόρτυνας, Ολούντα και Ιεράπυτνα. Λήγουν με τη βοήθεια της Κνωσού και της μικρασιατικής Μαγνησίας²⁷⁰, που επικυρώθηκαν από τη Ρώμη. Το 110 οι περισσότερες πόλεις συνήψαν διμερείς συνθήκες συμμαχίας, γεγονός που δίνει την εντύπωση γενικής ειρήνης²⁷¹. Αν και δε μαρτυρείται σχετικά, ίσως μετά το 139 το Κοινό επανιδρύθηκε και την ηγεσία του είχε αναλάβει η Κνωσός.²⁷²

Τον 1ο αι. η Κνωσός συναντάται σε οικονομική άνθηση, όπως και ολόκληρη η νήσος. Συνέχισε να επιδίδεται στην πειρατεία, στο πλευρό του βασιλιά του Πόντου, Μιθριδάτη ΣΤ΄, μαζί με την Κυδωνία, τη Λάππα, την Ελεύθερνα, τη Λύττο, ίσως και την Ιεράπυτνα. Αυτή τη δράση επιχειρούν να περιορίσουν οι Ρωμαίοι με τη διεξαγωγή πολέμων από το 86 έως το 67, στο πλευρό των οποίων τάχθηκε η Γόρτυνα, όταν τελικά ο Κόιντος Καικίλιος Μέτελλος κατέλαβε το σύνολο της Κρήτης²⁷³.

Συμπερασματικά, σε αντίθεση με την κλασική περίοδο, κατά την οποία η Κνωσός είχε πολιτικές, διπλωματικές και στρατιωτικές σχέσεις κυρίως με δυνάμεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, στην ελληνιστική έχει επαφές και με σημαντικούς παράγοντες του εξωτερικού που έχουν βλέψεις για τα εδάφη της υποκινούμενες από τα συμφέροντα στις ανατολικές θάλασσες και ακτές. Η Αίγυπτος αναμειγνυόταν στους πολέμους, αλλά η επιρροή της στο Κοινό δεν ήταν μακροχρόνια. Ωστόσο, έως τα τέλη του 2^{ου} ήταν ο κύριος εργοδότης των μισθοφόρων της. Η παρουσία της είχε φανερά αποτελέσματα στη

²⁶⁷ Huxley 1994, 138, 139.

²⁶⁸ Χανιώτης 1987, 240. Χανιώτης 2000, 144.

²⁶⁹ Χανιώτης 1987, 240-241.

²⁷⁰ Για τη χρονολόγηση της διαιτησίας των Μαγνητών βλ. Παπαδάκης 2000, 192.

²⁷¹ Χανιώτης 1987, 240-241. Pendlebury 1963, 359. Willetts 1996, 157. Χανιώτης 2000, 145. Ο τελευταίος επισημαίνει ότι σώζονται οι επιγραφές σχετικά με τις μεσολαβήσεις και οι συνθήκες μεταξύ των πόλεων.

²⁷² Χανιώτης 1987, 240-241.

²⁷³ Χανιώτης 1967, 241. Τασούλας 1994, 3, υποσ. 5. Huxley 1994, 140. Willetts 1965, 157.

θηρσκειά, καθώς από εκεί εισήχθη ο τύπος του Άμμωνα Δία, αν και δε μαρτυρείται σχετική λατρεία²⁷⁴. Ιδιαίτερη διείσδυση σημειώνει την δεκαετία 270-260 με τον ερχομό στρατιωτικής δύναμης στην Ίτανο²⁷⁵. Με τη Μακεδονία και την Αχαΐα είχε κατά καιρούς σχέσεις, ξεκινώντας τους κλασικούς χρόνους αλλά βρίσκονταν ως επί το πλείστον σε αντίπαλα στρατόπεδα. Η δύναμη που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο ήταν οι Αιτωλοί, με τους οποίους αλληλοϋποστηρίζονταν και δεν ήταν τόσο απειλητικοί για τη διεκδίκηση της ηγεσίας του νησιού, οπότε προσφέρονταν για συμμαχία.

Φιλικές σχέσεις υπήρξαν με τους Μάγνητες της Μικρασίας και με τη Ρόδο, που καταφαίνονται το 305 κατά την πολιορκία της από το Δημήτριο τον Πολιορκητή, όταν οι Κνώσιοι απέστειλαν μικρή δύναμη τοξοτών²⁷⁶. Φάνηκε παραπάνω η υποστήριξη που δέχτηκαν και οι Κνώσιοι από τους Ρόδιους, γύρω στο 220, με τους οποίους διατήρησαν καλές σχέσεις ως τους δύο κρητικούς πολέμους. Με την Αθήνα οι σχέσεις ήταν και στις δύο περιόδους περισσότερο εμπορικού και καλλιτεχνικού χαρακτήρα. Οι επαφές της Κνωσού με άλλες δυνάμεις, όπως την Πέργαμο, είχαν βασική μέριμνα την εξασφάλιση μισθοφόρων. Ενεργά επεμβαίνουν οι Ρωμαίοι στις κινήσεις της, αλλά και του νησιού, από το 2^ο αι. και έπειτα, ώσπου το κατακτούν. Κνώσιοι μισθοφόροι, των οποίων η δράση μειώθηκε μετά το 2^ο αι., συνηθιζόταν, όπως όλοι οι Κρήτες, να διεκδικούνται και να συμμετέχουν στους στρατούς διαφόρων δυνάμεων, μεταξύ των οποίων και οι προαναφερθείσες.

²⁷⁴ Χανιώτης 1987, 282. Παπαδάκης 2000, 194. Με την ίδια απεικόνιση αναφέρονται οι τύποι των Απτέρων και των Αρκάδων.

²⁷⁵ Σπυριδάκης 1985, 7.

²⁷⁶ Σπυριδάκης 1985, 24, υποσ. 2. Στρατηγάκης 1967, 177. Huxley 1994, 139.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄ Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ

Κλασικοί Χρόνοι

Η κοπή νομισμάτων άρχισε καθυστερημένα στην Κρήτη σε σύγκριση με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και σε άλλες σημαντικές περιοχές της Μεσογείου. Έχει διατυπωθεί η πρόταση, αν και δεν αναφέρεται τίποτα στα τόσα νομικά κείμενα, ότι η καθυστέρηση συνίσταται σε νομοθετική απαγόρευση κατά το σπαρτιατικό πρότυπο στην οποία είχαν συμφωνήσει οι κρητικές πόλεις, χωρίς αυτό να συνεπάγεται την ένταξή τους σε κάποιο Κοινό του 5^{ου} αι.²⁷⁷. Η επικρατέστερη άποψη υποστηρίζει ότι οφείλεται σε έλλειψη εγχώριων μεταλλευτικών πηγών²⁷⁸. Η ανάγκη οδήγησε στη χρησιμοποίηση μετάλλου, μέσω νομισμάτων, από τον εξωκρητικό κόσμο, τα οποία είτε λιώνονταν και παράγονταν τοπικοί τύποι ή επικόπτονταν.

Ένας τρόπος εισροής μετάλλου με μορφή χρήματος στην Κνωσό ήταν οι λείες των πειρατών της, που φημίζονταν για τις επιδρομές τους ως τις ακτές της Αιγύπτου. Σημαντικές ποσότητες έφερναν στην πόλη οι συμμετέχοντες σε μισθοφορικούς στρατούς με την επιστροφή τους από πολέμους. Γνωρίζουμε πως μισθοφόροι είχαν προσληφθεί από τη Σπάρτη, την Αθήνα, την Περσία, την Αίγυπτο και τη Μακεδονία με γνώμονα κυρίως το κέρδος και όχι τόσο τη συγγένεια ή τη συμμαχία. Οι Κνώσιοι είχαν πρόσβαση στην Πελοπόννησο με σημαντικούς εμπορικούς εταίρους το Άργος, την Κόρινθο και την Αίγινα. Συναλλάσσονταν ταυτόχρονα με την Αθήνα και τις Κυκλάδες²⁷⁹.

Οι εικονογραφικοί τύποι που πρόβαλλαν τα ξένα νομίσματα αποτελούσαν έμπνευση για τους Κνώσιους καλλιτέχνες, που σε πολλές περιπτώσεις χάραζαν τύπους που είχαν τεχνοτροπικές επιρροές από εξωκρητικά πρότυπα. Ενδεικτικά αναφέρεται η εικονογραφική συγγένεια των τύπων με το Μινώταυρο των αγγείων της Αθήνας, με τις κεφαλές της Ήρας από το Άργος, της Δήμητρας από τη Μεσσήνη, και της Περσεφόνης από την Κύζικο. Η εικονογραφία μας παραπέμπει αρκετές φορές σε σχέσεις με πόλεις της

²⁷⁷ Stefanakis 1999, 249.

²⁷⁸ Σύμφωνα με το Χανιώτη 1987, 269 ο εντοπισμός μεταλλείων και χώρων εκκαμίνευσης επιτρέπει την υπόθεση πως οι πρώτες ύλες για την κοπή νομισμάτων ήταν δυνατό να προέρχονται από το νησί. Ο ίδιος, 218, αναφέρει ότι έρευνες του Faure επιβεβαιώνουν την εκμετάλλευση πολλών πηγών χαλκού και αργύρου, που ίσως όμως σύμφωνα με τον Thompson 1973, 350 δεν ξεκίνησε από τόσο νωρίς. Ο Τασούλας 1994, 640, γράφει ότι το υπέδαφος δεν διέθετε ικανές ποσότητες μετάλλου, ώστε οι κρητικές πόλεις αναγκάστηκαν να επικόψουν ξένα νομίσματα, άποψη που επαληθεύεται από τις εκτεταμένες επικοπές του 5^{ου} και 4^{ου} αι. Ο Stefanakis 1999, 248 υποστηρίζει ότι η νομισματοκοπία της Κρήτης εξαρτάται πέρα ως πέρα από εισαγωγές μετάλλων, αν και διευκρινίζει ότι δεν έχουν αναλυθεί ακόμα τα νομίσματά της για να πιστοποιηθεί η άποψη.

²⁷⁹ Χανιώτης 1987, 217.

Κ. Ιταλίας και του Πόντου από τους κλασικούς κιόλας χρόνους. Στη νομισματοκοπία έδινε υλικό και η σύγχρονή της κεραμική και αγγειογραφία, γλυπτική και μικροτεχνία²⁸⁰. Ήταν επόμενο να επηρεαζόταν η τέχνη από τα ρεύματα των παραπάνω περιοχών, καθώς τα κρητικά είναι λίγα και αναχρονιστικά. Η κρίση, που διανύει αυτή την εποχή η Κνωσός, οφείλεται στο γεγονός πως πολλοί καλλιτέχνες, γλύπτες και κεραμείς, εγκαταλείπουν το νησί²⁸¹.

Η Γόρτυνα και η Φαιστός κόβει μάλλον μετά το 470, ενώ η νομισματοκοπία γενικεύτηκε στο νησί στα τέλη του αιώνα. Τα πρώτα κνωσιακά νομίσματα κόπηκαν στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αι., με βάση σχεδόν αποκλειστικά το Αιγινήτικο μέτρο, ελαφρά μειωμένο²⁸². Σύμφωνα με την ιστορία, η Αίγινα διαδραμάτισε κυρίαρχο ρόλο στην κνωσιακή οικονομία του 5^{ου} και 4^{ου} αι. ενώ Κρήτες καλλιτέχνες εργάστηκαν ή μαθήτευσαν σε καλλιτεχνικά εργαστήριά της²⁸³. Ο σημαντικός βαθμός εμπορικών δραστηριοτήτων που είχε αναπτύξει με την πόλη, επιβεβαιώνεται από την παρουσία αιγινήτικων νομισμάτων στους θησαυρούς. Η συντριπτική πλειοψηφία των πρώιμων κνωσιακών νομισμάτων, έχουν επικοπέι πάνω σε αιγινήτικα (πιν. 4). Επιπλέον, η Κνωσός μπορεί να αποτελούσε λιμάνι-σταθμό της Αίγινας για πειρατικό πέρασμα στην ανατολική Μεσόγειο, οπότε ήταν φυσικό να εξοικονομούσε μέταλλο σε νομίσματα.

Εντύπωση προξενεί η απουσία επικομμένων νομισμάτων της Αθήνας, δεδομένων των οικονομικο-εμπορικών σχέσεων με την πόλη. Παρότι δεν υπήρξαν συγγενικοί δεσμοί, οι δύο πόλεις συνεργάζονταν σε επίπεδο οικονομίας και πολιτικής. Τις οικονομικο-εμπορικές σχέσεις προδίδουν η εξαγωγή αττικών αγγείων και νομισμάτων, η μεγάλη διάδοση επιτύμβιων στηλών, και η προμήθεια ξυλείας από την Κρήτη για την αρχιτεκτονική και τη ναυπηγική. Η Κνωσός ήταν μια από τις πόλεις με την οποία η Αθήνα είχε υπογράψει εμπορική συνθήκη, ρυθμίζοντας δικαστικές διαφορές και απαλλάσσοντας τους μετοίκους από την καταβολή ειδικού φόρου. Οι σχέσεις των δύο επισημαίνονται από αφιερώματα στην Ακρόπολη, από αναφορές των αττικών αγγείων στη μυθολογία της πόλης του Μίνωα, και από το ήδη γνωστό γεγονός της τιμής των Αθηναίων με χρυσό στεφάνι από τους Κνώσιους το 345²⁸⁴.

Δεν είναι απίθανο η προτίμηση τον 5^ο και 4^ο αι. στα νομίσματα της Αίγινας και όχι της Αθήνας, παρά την άνθηση που σημειώνει αυτή την εποχή και των αναπτυσσόμενων με

²⁸⁰ Για περισσότερες λεπτομέρειες στο θέμα των τεχνολογικών-εικονογραφικών ομοιοτήτων βλ. την ανάλυση των εικονογραφικών παραλλήλων κάθε μορφής στο μέρος Β' και Χανιώτης 1994, 226-227.

²⁸¹ Για την οικονομική δραστηριότητα της κλασικής εποχής βλ. εκτενέστερα Χανιώτης 1987, 215-234.

²⁸² Willetts 1965, 54. Stefanakis 1999, 250, 257. Για το κρητικό μέτρο βάρους που πλησιάζει στο περσικό βλ. στον ίδιο, 251-264.

²⁸³ Χανιώτης 1987, 187. Pendlebury 1963, 347.

²⁸⁴ Χανιώτης 1987, 187-188, 217.

την Κνωσό δραστηριοτήτων που παρακολουθήσαμε, να οφείλεται σε υποστήριξη της δωρικής Αίγινας στον ανταγωνισμό της με την Αθήνα²⁸⁵. Πέρα από αιγινήτικα νομίσματα επικόπτει και εφεσιακά δεδομένων των σχέσεων της με την Ανατολή. Ο Le Rider εκφέρει την άποψη ότι αυτά τα νομίσματα έχουν φτάσει σε μεγάλες ποσότητες στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αι. λόγω συμμαχικών σχέσεων με τη Μ. Ασία²⁸⁶. Παράλληλα, συναντάμε επικομμένους τύπους στα μεταξύ των πόλεων νομίσματα²⁸⁷. Η Γόρτυνα, η Φαιστός, η Αξός, η Ραύκος και η Σύβριτα κόβουν πάνω σε Κνωσιακά (πιν. 5).

Η κοπή νομισμάτων κάλυπτε κυρίως τις βασικές ανάγκες και δεν επεδίωκε να γίνει πηγή πλούτου. Έχουν βρεθεί πολλά νομίσματα ξένων πόλεων, αλλά απουσιάζουν εντελώς κνωσιακά έξω από το νησί²⁸⁸. Σε αυτή την πρώτη φάση της νομισματοκοπίας έκδηλο είναι το ενδιαφέρον της θεματολογίας για τους τοπικούς μύθους, που όσο προχωρά στο χρόνο εμπλουτίζει τις παραστάσεις με διάφορα παραπληρωματικά στοιχεία από τη φύση ή τον ουράνιο κόσμο. Η κυκλική κίνηση και οι ζωηρές στάσεις παραπέμπουν απευθείας στη Μινωική τέχνη. Σε πολλά θέματα γίνεται χρήση της προοπτικής. Στα νομίσματα της ελληνιστικής εποχής δεν συγκαταλέγει τη γεμάτη κίνηση μορφή του Μινώταυρου, αλλά προτομές θεών ή ηρώων²⁸⁹. Ωστόσο η κίνηση υποδηλώνεται από το Λαβύρινθο του οπισθότυπου, που δεν ξεπεράστηκε σχεδόν ποτέ²⁹⁰.

Ελληνιστικοί Χρόνοι

Στην αρχή των ελληνιστικών χρόνων χρήμα συρρέει ξαφνικά στο νησί, που συνίσταται σε επιστροφή μισθοφόρων και σε άνθηση της πειρατείας²⁹¹. Ταυτόχρονα, οι εμπορικοί δρόμοι ανοίγουν πλατύτερα και η πόλη αναπτύσσει σχέσεις με νέες περιοχές. Κρήτες έμποροι κυκλοφορούσαν σχεδόν παντού, Αθήνα, Δήλο, Αλεξάνδρεια, Κυρήνη, ακτές Θράκης, Αίγυπτο, Συρία, Κύπρο και Παλαιστίνη, αλλά και ξένοι από Χίο, Ρόδο, Σάμο, Αθήνα, Πέργαμο, Δήλο έρχονταν στο νησί. Φυσικά η Κνωσός εμπορευόταν και με τις υπόλοιπες πόλεις της Κρήτης. Σε κάποια από τις περιόδους φιλίας μεταξύ Κνωσού και Γόρτυνας, μάλλον στη δεκαετία του 230, οι δύο πόλεις έκοψαν κοινό χάλκινο νόμισμα²⁹².

²⁸⁵ Stefanakis 1999, 258.

²⁸⁶ Le Rider 1966, 184.

²⁸⁷ Thompson 1973, 350-351.

²⁸⁸ Χανιώτης 1987, 217. Ο Thompson 1973, 353 μιλά για μικρή ή καθόλου εξαγωγή και ο Stefanakis 1999, 248, αναφέρει ότι εξαγωγή έχουμε σπάνια και μόνο στους ελληνιστικούς χρόνους.

²⁸⁹ Χανιώτης 1987, 278.

²⁹⁰ Βλ. σχετικό κεφ. Λαβύρινθος.

²⁹¹ Stefanakis 1999, 260.

²⁹² Στεφανάκης, 2002, 54. Στρατηγάκης 1967, 216. Pendlebury 1963, 358. Συγκεκριμένα, σε άγνωστη χρονική στιγμή, η Κνωσός υιοθετεί την Ευρώπη πάνω σε ταύρο στον εμπροσθότυπο (γορτυνιακός τύπος) και

Από την κίνηση που περιγράφεται είναι επόμενο να σφύζουν από ζωή τα επίνεια πλησίον της Κνωσού, το Ηράκλειο και η Αμνισός. Έτσι, νέοι εικονογραφικοί τύποι κάνουν την εμφάνισή τους και εμπλουτίζουν τις επικρατούσες δημιουργικές τάσεις των ντόπιων καλλιτεχνών. Ακόμα εντονότερη γίνεται η ανταλλαγή καλλιτεχνών, με αποτέλεσμα να ενδιαφέρονται πολλοί ξένοι να εργαστούν στην Κνωσό. Φέρνουν τις ιδέες και τα στυλ στην τέχνη των πατρίδων τους, που σε οποιαδήποτε μορφή, επιδρούν στην καθιέρωση προτύπων για τους νομισματικούς τύπους της²⁹³.

Από το 330 η νομισματική τέχνη γενικεύεται σε όλη τη Μεσόγειο. Μετά το 300, η συγκέντρωση χρήματος, άρα μετάλλου, επιτρέπει την παραγωγή καθαρά κνωσιακών και όχι επικομμένων νομισμάτων. Οι ενδείξεις για επικοπές μειώνονται. Η παραγωγή πρέπει να εξαρτούνταν σε μεγάλο βαθμό από την εισαγωγή μετάλλου από την Αίγυπτο. Όταν αυτή διακόπηκε, υπήρξε κάμψη, που φαίνεται από το γεγονός ότι τα περισσότερα κρητικά νομισματοκοπεία σταμάτησαν τη λειτουργία τους²⁹⁴. Βέβαια η παύση μπορεί να συνέβη λόγω των ενδοκρητικών αναστατώσεων, που προκάλεσε η κατάκτηση ή ακόμα και ο αφανισμός ορισμένων πόλεων από την Κνωσό και τη Γόρτυνα, καθώς όταν μια πόλη ενσωματώνεται από κάποια άλλη, σταματά να κόβει νόμισμα. Το μόνο παράδειγμα κνωσιακού νομίσματος που βρέθηκε στην Αίγυπτο είναι ένα χάλκινο του 300²⁹⁵. Φαίνεται ότι εξακολουθούσε να ισχύει η τακτική της Κνωσού, που παρατηρείται αρχικά στην κλασική περίοδο, να μην κυκλοφορεί τα νομίσματά της έξω από το νησί. Στις συναλλαγές της πλήρωνε με αγαθά και μισθοφόρους άνδρες που στρατεύονταν για λογαριασμό ξένων πόλεων²⁹⁶.

Από τον 4^ο αιώνα και για τρεις αιώνες κυκλοφορούν σε αφθονία πτολεμαϊκά νομίσματα στο κεντρικό τμήμα του νησιού²⁹⁷. Από το 150 έως το 80 μεγάλες ποσότητες Σελευκιδικών νομισμάτων επιδρούν στη νομισματοκοπία της Κνωσού. Φτάνουν μέσω επιτυχημένων πειρατικών επιδρομών και μισθοφόρων, που υπηρετούσαν σε ανατολίτικους στρατούς. Γύρω στα 108 η πόλη χρησιμοποιεί και επικόπτει σε τετράδραχμα του Σύριου βασιλιά Αντιόχου Θ' τη μορφή του ταινιοφόρου Δία²⁹⁸. Οι χρόνοι 110-67 ανήκουν στην εποχή που εγκαινιάζει νέες κοπές με την κεφαλή του Δία και του Απόλλωνα. Οι τύποι

πίσω το δικό της τύπο του Λαβυρίνθου και η Γόρτυνα εμπρός τη Βριτόμαρτη, δικό της τύπο, και πίσω τον κνωσιακό τύπο της κεφαλής του Δία. Για το νόμισμα της Κνωσού βλ. Svoronos 1890, 81, αρ. 121, VII, 11.

²⁹³ Για την οικονομική δραστηριότητα της ελληνιστικής εποχής βλ. αναλυτικά Χανιώτης 1987, 264-284.

²⁹⁴ Στεφανάκης 2000, 382.

²⁹⁵ Στεφανάκης 2000, 382.

²⁹⁶ Thompson 1973, 23.

²⁹⁷ Στεφανάκης 2000, 382.

²⁹⁸ Thompson 1973, 151, 153.

αυτοί περιέχονταν στο θησαυρό της Ιεράπετρας μαζί με μόλις έναν ψευδοαθηναϊκό και τοποθετούνται με βεβαιότητα πριν τις ψευδοαθηναϊκές κοπές²⁹⁹.

Η άνοδος της Αθήνας σε πρώτη οικονομική δύναμη είναι μια εξέλιξη που επηρεάζει την κρητική και κατ' επέκταση την κνωσιακή νομισματοκοπία. Αμείωτη από τους κλασικούς χρόνους είναι η αττική επίδραση, ιδίως στις αρχές του 3^{ου} αι.. Στην Κνωσό το ιερό της Δήμητρας του 2^{ου} αι. είναι φτιαγμένο από πεντελικό μάρμαρο. Εργαστήρια κοροπλαστικής και κεραμικής ασχολούνται με θέματα εξωτερικών εργαστηρίων, ιδίως αττικών³⁰⁰. Τώρα το αττικό μέτρο έρχεται να αντικαταστήσει το αιγινήτικο.

Νέου τύπου αθηναϊκά τετράδραχμα κυκλοφορούν σε μεγάλες ποσότητες στην Κρήτη από το 183/2 ως το 117/6. Ο Le Rider αναφέρει 63 παραδείγματα³⁰¹. Κάποια στιγμή η Κνωσός βρίσκεται ανάμεσα σε άλλες έξι κρητικές πόλεις, την Κυδωνία, τη Γόρτυνα, την Ιεράπυτνα, τη Λάππα, την Πολυρρήνια και την Πριανσό, που άρχισαν να κόβουν απομιμήσεις αττικών τετράδραχμων³⁰². Αυτά τα ψευδοαθηναϊκά νομίσματα δεν είναι απίθανο να φιλοτεχνήθηκαν από τον ίδιο καλλιτέχνη. Το διαφοροποιητικό στοιχείο είναι η αποτύπωση στον οπισθότυπο του σήματός της Λαβυρίνθου και του εθνικού ονόματος ΚΝΩΣΙΩΝ. Η ομοιότητά τους επιτρέπει την υπόθεση ότι πρόκειται για ταυτόχρονες κοπές.

Τρία είναι τα προτεινόμενα διαστήματα, που δικαιολογούνται βάση γεγονότων. Η πιο απαρχαιωμένη άποψη τη χρονολογεί κοντά στο 200 και την αποδίδει σε συμμαχία με τους Αθηναίους ενάντια στο Φίλιππο Ε΄ ή απλά σε εμπόριο³⁰³. Τότε όμως απλώς κυκλοφορούσαν αθηναϊκά τετράδραχμα, δεν κόβονταν ακόμα απομιμήσεις. Ο Raven και ο Le Rider αποδίδουν την κοπή σε πολιτικό συμβάν³⁰⁴. Την τοποθετούν στα 87/6, όταν αφίχθη στο νησί ο Λούκουλλος, Ρωμαίος αξιωματικός, στον οποίο ο Σύλλας έδωσε ασήμι και ανέθεσε την εύρεση συμμάχων στον πόλεμο που διεξήγε εναντίον του βασιλιά του Πόντου, Μιθριδάτη ΣΤ΄. Προτείνουν ότι, μετά από κατάληξη σε συμφωνία με αυτόν και ίσως από ασήμι προμηθευμένο από εκείνον, οι πόλεις ξεκίνησαν να κόβουν ως δείγμα ευχαριστίας ψευδοαθηναϊκό νόμισμα παρόμοιο με τα ψευδοαθηναϊκά που είχε εκδώσει ο

²⁹⁹ Την παρατήρηση κάνει πρώτος ο Σβορώνος, βλ. Le Rider 1968, 324, που επαληθεύεται από τα νομίσματα του θησαυρού από το Λιμάνι Χερσονήσου. Για τη βιβλιογραφία του θησαυρού βλ. πίν. 3 και για το σχολιασμό του το κεφ. Θησαυροί.

³⁰⁰ Για την οικονομική δραστηριότητα της ελληνιστικής εποχής βλ. αναλυτικά Χανιώτης 1987, 264-284.

³⁰¹ Le Rider 1966, 280.

³⁰² Χανιώτης 1987, 278. Pendlebury 1963, 358. Thompson 1973, 352. Willetts 1965, 54. Για τη χρονολόγηση των κνωσιακών τετράδραχμων με την αποτύπωση της Αθηνάς (αρ. κατ. 85) βλ. κεφ. Χρονολόγηση, σ. 54.

³⁰³ Wroth 1884, 26-28. Le Rider 1968, 324.

³⁰⁴ Le Rider 1968, 332, 333.

Σύλλας το 86/4, όταν κατέλαβε το αθηναϊκό νομισματοκοπείο³⁰⁵. Η υπόθεση συναντά προβλήματα, που εντοπίζει και αναλύει ο Μετενίδης. Στο άρθρο του προβάλλει αναμφισβήτητες ενδείξεις που υποδεικνύουν το Μιθριδάτη ΣΤ΄ πίσω από την κίνηση. Κύριο επιχείρημά του είναι ότι παρουσιάζει την κουκουβάγια εντός ημικυκλικού πλαισίου ως εξέλιξη του τύπου του προμιθριδατικού χάλκινου νομίσματος της Κυδωνίας με την παράσταση ημικυκλικού σχήματος που εγκλείει αστέρι, ποντιακό σύμβολο. Ύστερα ξεκινά να στηρίζει τη σημείωσή του ερευνώντας το ιστορικό πλαίσιο των Μιθριδατικών πολέμων. Επισημαίνει ότι όταν ο Μιθριδάτης ΣΤ΄ κήρυξε πόλεμο στη Ρώμη το 89, οι Κρήτες βρίσκονταν στο πλευρό του. Πώς θα μπορούσε λοιπόν η ρωμαϊκή διπλωματία να πετύχει τη συμμαχία των Κρητών χωρίς να ρισκάρει την αξιοπιστία των λόγων τους και να χάσει το ασήμι της; Για το διάστημα που λέγεται ότι η Αθήνα είχε καταληφθεί από το Σύλλα, αναφέρει ότι μαθαίνουμε από τον Ποσειδώνιο ότι ο Μιθριδάτης ΣΤ΄ επενέβη ενεργά στην Αθήνα βοηθώντας τους τυράννους που επιθυμούσε. Επισημαίνει την πρόταση του Habicht ότι ο επώνυμος άρχοντας της Αθήνας ίσως ήταν ο ίδιος ο βασιλιάς. Με βάση τα στοιχεία που έχει συγκεντρώσει, ενισχύει την προσέγγιση του³⁰⁶.

Αν και θίξαμε τα σημεία στα οποία μέχρι τώρα έχουν καταλήξει οι μελέτες, χωρίς ολοκληρωμένη έρευνα δεν είμαστε σε θέση να εξάγουμε βέβαιο συμπέρασμα για τον ακριβή χρονικό ορισμό της έκδοσης, γι' αυτό δεχόμαστε ως εποχή κοπής των ψευδοαθηναϊκών νομισμάτων κάποια στιγμή στα χρόνια ανάμεσα στο 88 και το 84.

³⁰⁵ Για τις απόψεις και την εκτενή ανάλυση του θέματος βλ. Le Rider 1968, 313-335 και Μετενίδης 1998, 118, 119.

³⁰⁶ Μετενίδης 1998, 119, 120.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έχοντας ήδη εξετάσει μεμονωμένα την εικονογραφία, τη χρονολόγηση, το ιστορικό πλαίσιο και τη νομισματοκοπία καταλήγουμε σε μια συνθετική ενότητα που αποβλέπει σε γενικές και ειδικές διαπιστώσεις. Μετά από τη μελέτη 312 νομισματικών παραδειγμάτων αναγνωρίστηκαν 86 τύποι. Στα κλασικά το μεγαλύτερο πολλαπλάσιο είναι το δίδραχμο (στατήρας), ενώ στους ελληνιστικούς το τετράδραχμο -πλουσιότερες κοπές. Οι υποδιαίρέσεις και στις δύο περιόδους είναι τα ημίδραχμα (τριώβολα) και οι οβολοί.

Οι παραστάσεις που εντυπώνονται στα νομίσματα της Κνωσού διαπνέονται από έντονη θρησκευτικότητα. Η μυθολογική μελέτη οδηγεί στη σκέψη ότι στην κλασική και ελληνιστική εποχή επιβιώνουν οι παλιές μινωικές παραδόσεις, οι οποίες αναμειγνύονται με τις κρατούσες ελληνικές, που φτάνουν στην Κνωσό με την κατά διαστήματα κάθοδο των Δωριέων. Η συνάντηση των παλαιών και νεοεμφανιζόμενων αντιλήψεων είχε ως ευτυχές αποτέλεσμα την ανταλλαγή ιδεών και την αμοιβαία δημιουργική ενσωμάτωση και αφομοίωση στοιχείων, που διαπιστώνεται σε κάθε μορφή που εμφανίζεται στα νομίσματα της πόλης.

Στην κεφαλή και στην ένθρονη μορφή του Δία, βασιλιά θεών και ανθρώπων, προβάλλεται ο Κρηταγενής Δίας, δευτερεύουσα μινωική αρσενική θεότητα, σύμβολο του μαρασμού και αναγέννησης της φύσης. Ομοίως, στην απεικόνιση της κεφαλής της Ήρας, συζύγου και αδερφής του Δία, που συνδεόταν με τη σελήνη και τη χθόνια λατρεία, συμπαρουσιάζεται η Μινωική μητέρα θεά της γονιμότητας, που ενσάρκωνε επίσης τη σελήνη. Η ιδιότητα της Μινωικής μητέρας θεάς σαν μάνα και κόρη- κορίτσι- τροφός βρίσκεται στο πρόσωπο της θεάς Δήμητρας και Περσεφόνης. Η εικόνα της Αριάδνης που εμπλέκεται σαν ηρωίδα στην παράδοση του Μινώταυρου, ενέχει το χαρακτήρα της γνήσιας μινωικής θεότητας της φύσης και του θανάτου, κατά το πρότυπο του αντίστοιχου μινωικού θεού. Στους παραλληλισμούς των ολύμπιων θεών με μινωικές θεότητες προστίθεται ο Απόλλωνας, που ενδέχεται να συμβαδίζει με το μινωικό θεό του κυνηγιού και η Αθηνά, που παραπέμπει με τα σύμβολά της στην ιδιότητα της Μινωικής Μητέρας θεάς ως φύλακας του σπιτιού. Στην απεικόνιση του ήρωα Μίνωα συναντώνται ο γιος του Δία και της Ευρώπης και ο υιοθετημένος γιος της Μινωικής Μητέρας θεάς και σ' αυτήν του Μινώταυρου ο μειξογενής γιος της Πασιφάης και ο μινωικός ταύρος, θεός του Ήλιου. Έως και τα σύμβολα αστέρι, μηνίσκος, λαβύρινθος παραπέμπουν σε μυθοπλασίες και μινωικούς τελετουργικούς χορούς.

Μέσα από κάθε αποτύπωση μορφής ή συμβόλου τροφοδοτούμαστε, λοιπόν, με πληροφορίες για το μυθολογικό υπόβαθρο της Κνωσού. Είναι εύλογη η υπόθεση, ότι οι αρχές της Κνωσού επιθυμούν να τονίσουν τη σχέση της πόλης τους με το ελληνικό πνεύμα, αλλά ταυτόχρονα να προβάλλουν το δικό της ιδιαίτερο χαρακτήρα μέσα από την παλιά θρησκεία του ένδοξου μινωικού παρελθόντος, και έτσι δίνουν τις ανάλογες οδηγίες στους χαρακτές. Άλλωστε, όπως συμβαίνει συχνά στη νομισματοκοπία των πόλεων, κάθε μια προσανατολίζει τον ερχόμενο σε επαφή με τα νομίσματά της προς την κατεύθυνση που επιθυμεί, προκειμένου να τονίσει την παράδοσή της και να κερδίσει εντυπώσεις. Πιστεύουμε ότι η τοποθέτηση της μορφής του Μινώταυρου στα πρώτα νομίσματα, και του Λαβυρίνθου που ποτέ δεν έπαψε να δηλώνεται, συνδέεται με το κλίμα που επικρατεί μετά τη στάση του 470 στην Κνωσό, λόγω ακοσμίας, να επεκτείνει την επικράτειά της και να εδραιώσει την ηγεμονία της. Ειδικά η αποτύπωση του Λαβυρίνθου στοχεύει στην υπενθύμιση της παλιάς της δύναμης και αίγλης στους πολίτες της, τους συναναστρεφόμενους με αυτήν, τους συμμάχους και τους εχθρούς της, στην άσκηση δηλαδή ενός είδους πολιτικής προπαγάνδας. Ωστόσο, δεν αποκλείεται η επιλογή να οφειλόταν σε προσπάθεια «τουριστικής αξιοποίησης»³⁰⁷.

Παράλληλα, τα νομίσματα πληροφορούν ή πιστοποιούν τις σχέσεις της Κνωσού με περιοχές εντός και εκτός Κρήτης. Μέσα από την εύρεση εικονογραφικών τύπων παράλληλων με τους κνωσιακούς, μπορούν να έρθουν στην επιφάνεια τα εικονογραφικά πρότυπα, από τα οποία δύνανται να επηρεάστηκαν οι καλλιτέχνες που ασχολήθηκαν με τη σφραγιδογλυφία των νομισμάτων της πόλης. Τα ξενόφερτα νομίσματα εμπλουτίζουν την πόλη με μέταλλο και παραστάσεις και εισάγουν νέα πρότυπα εκσυγχρονίζοντας τα λίγα και αναχρονιστικά ντόπια καλλιτεχνικά ρεύματα. Η παρατήρηση ότι η τέχνη της Κνωσού αντλεί τα πρότυπά της από την τέχνη κυρίως του ευρύτερου Ελληνικού κόσμου, του εξωτερικού και πιο σπάνια των γειτόνων πόλεων, πηγάζει από την ομοιότητα των κνωσιακών εικονογραφικών τύπων με έργα γλυπτικής, αγγειογραφίας, μικροτεχνίας και νομισματικών τύπων διάφορης προέλευσης. Υπενθυμίζουμε ενδεικτικά ότι από την Ανατολή εμπνεύστηκε ο Άμμωνας-Δίας, από την Αττική το τεχνοτροπικό στυλ της Αθηνάς και από το Άργος η απεικόνιση της Ήρας.

Ταυτόχρονα, αποτελούν επιβεβαίωση των συμμαχιών που αναφέρει η ιστορία. Η αποτύπωση της Αργεΐας Ήρας στα νομίσματα της Κνωσού και της Τυλίσου πιστοποιεί τη συνθήκη του 450 ανάμεσα στις δύο κρητικές πόλεις και το Άργος. Όμοια, η ανταλλαγή εμβλημάτων στους νομισματικούς τύπους της Κνωσού και της Γόρτυνας επαληθεύει την

³⁰⁷ Τασούλας 1994, 639.

αμφίβολου χρόνου συμμαχία των συχνά αντιπάλων. Τα εικονογραφικά παράλληλα δίνουν μια ιδέα χρονολογικής οριοθέτησης, χωρίς να μπορούμε βέβαια να κάνουμε λόγο για απόλυτη χρονολόγηση. Εξετάζοντας τα περιεχόμενα των θησαυρών συναντάμε πολύ συχνά μεγάλες αποκλίσεις των προτάσεων της εικονογραφίας από τα πρότυπα.

Οι θησαυροί είναι άκρως σημαντικοί για τη χρονολόγηση των νομισματικών τύπων, εφόσον μπορούν να καθορίσουν το χρόνο με ακρίβεια ή κατά προσέγγιση και τουλάχιστον να θέσουν ένα όριο. Όταν μελετηθούν σε συνδυασμό τα δεδομένα των θησαυρών και της ιστορίας, είναι δυνατόν να εξαχθούν έγκυρα και τεκμηριωμένα συμπεράσματα. Σ' αυτόν τον τομέα συνεργάζονται τα επικομμένα σε κνωσιακά ξένα νομίσματα, που επίσης χρονολογούνται με βάση τους θησαυρούς που τα περιέχουν. Τύποι των οποίων αντίστοιχοι δεν έχουν βρεθεί σε θησαυρούς ή επικοπές μπορούν να χρονολογηθούν σχετικά μέσα από συγκριτική εικονογραφική-τυπολογική μελέτη και κυρίως από έρευνα των αναφορών των ιστορικών πηγών.

Ταυτόχρονα οι θησαυροί παρέχουν πληροφορίες για την πολιτική ιστορία. Η νομισματοκοπία της Κνωσού έχει ξεκινήσει ως το 425, καθυστερημένα όμως σε σύγκριση με τη Γόρτυνα και τη Φαιστό, που έκοβαν νόμισμα από το 470. Η καθυστέρηση ίσως επιβεβαιώνει την καταστροφή που υποτέθηκε ότι υπέστη κάποια στιγμή κατά την διάρκεια των κλασικών χρόνων η Κνωσός, ή τη δεύτερη θέση που πιθανολογείται ότι κατείχε τότε στο νησί, ή απλώς την έλλειψη μετάλλου, που δεν επέτρεπε την ανάπτυξη της νομισματοκοπίας. Η τελευταία άποψη ίσως είναι η σωστότερη, αφού επισημαίνεται από τις περιπτώσεις της πληθώρας των επικομμένων νομισμάτων. Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς κατά τον 4^ο αι. τοποθετείται ο θησαυρός του Ηρακλείου 1914, πάντως τα νομίσματα του κνωσιακού τύπου που περιέχει χρονολογούνται έως το 360. Για την περίοδο των αρχών του 4^{ου} αι. μέχρι το 346 δεν είναι γνωστή η ιστορία της Κνωσού, ούτε κάποιο συμβάν που επηρέασε γενικά το νησί, οπότε αγνοείται η αιτία απόκρυψης του συγκεκριμένου θησαυρού. Σημαντικό γεγονός που προβάλλει η ιστορία και ασφαλώς θα προκάλεσε πανικό στους κατοίκους του νησιού και ιδίως της Χερσονήσου, που ήταν λιμάνι απόβασης, ήταν η στροφή των Περσών ενάντια στην Κρήτη τον ύστερο 4^ο αιώνα. Η απειλή είναι σοβαρή και το διάστημα επίθεσης ταιριάζει με το χρόνο απόκρυψης του θησαυρού του Χάρακα 1963, που δεν αποκλείεται να οφειλόταν σε αυτήν και να ήταν ταυτόχρονός της.

Το γεγονός ότι πολλοί θησαυροί αποκρύφθηκαν ως το 280/70 υποδηλώνει πολεμική δραστηριότητα στο νησί. Η ιστορία παραδίδει γι' αυτό το διάστημα τον πόλεμο ανάμεσα στην Κνωσό και τη Γόρτυνα το 272, που όμως δε μπορεί να δικαιολογήσει από

μόνος του αποκρύπτει σε διαφορετικές τοποθεσίες, και το Χρεμωνίδειο πόλεμο το 267-261, στον οποίο συμμετείχαν πολλές πόλεις και ξένες δυνάμεις. Αν τελικά θεωρηθεί αιτία αποκρύψεων ο Χρεμωνίδειος πόλεμος, το χρονικό όριο τοποθέτησης του θησαυρού κατεβαίνει. Απόκρυψη που αναφέρει κνωσιακό νόμισμα συμβαίνει το 90-80 ή το 75-70, την περίοδο των ρωμαϊκών επεμβάσεων στο νησί για την καταστολή της πειρατείας. Περιέργως δεν υπάρχουν θησαυροί που αφορούν τα νομίσματα της Κνωσού για ένα διάστημα διακοσίων χρόνων, 280/70-90/80 ή 75-70, παρά την αναστάτωση που προκαλούσαν οι συνεχείς αναμετρήσεις ανάμεσα στις ισχυρές πόλεις που διεκδικούσαν την ηγεμονία του νησιού και του *Κοινοῦ*, και οι επεμβάσεις ξένων στρατιωτικών δυνάμεων. Οι γνώσεις επομένως για τη νομισματοκοπία των χρόνων αυτών είναι ελλιπείς. Ο τελευταίος θησαυρός περιεκτικότητας σε κνωσιακά είναι της Ιεράπετρας 1933(?), που αποκρύφτηκε το 44/2.

Σύμφωνα με τα στοιχεία των θησαυρών και των επικοπών, τα νομίσματα που έπονται της πρώτης κοπής ξεκινούν να κόβονται γύρω στο 360, διάστημα που δεν γνωρίζουμε τους λόγους που μπορεί να κόπηκε νόμισμα. Ίσως πρόκειται για τον ίδιο λόγο που οδήγησε στην απόκρυψη του θησαυρού του Ηρακλείου 1914. Η επόμενη κοπή τοποθετείται με επιφύλαξη γύρω στα 320, έτη κοντά στη σιτοδεία του 330-326, όταν η Κνωσός προσχώρησε στο μακεδονικό στρατόπεδο. Μετά από μια εικοσαετία περίπου κόβεται νέα σειρά νομισμάτων, ίσως με αφορμή την υπερέχουσα θέση της ανάμεσα στις υπόλοιπες πόλεις της Κρήτης, εφόσον κατόρθωσε να συμμαχήσει με δεκαεννέα στο σύνολο πόλεις. Για τον 3^ο αι. δεν έχουμε πληροφορίες πέρα από την καμπή σε κάποια φάση της εισαγωγής μετάλλου, που μάλλον δημιούργησε ανάγκη για χάλκινες κοπές. Από το 187 ως το 117 κυκλοφορούν σε αφθονία αθηναϊκά και σελευκιδικά τετράδραχμα. Το 110 η πόλη αποφασίζει να κόψει νέο νόμισμα ίσως με αφορμή τις διμερείς συνθήκες, που συνάπτονταν μεταξύ των κρητικών πόλεων αυτό το χρόνο. Η κυκλοφορία των νέων νομισμάτων διάρκεσε ως την κατάληψη της πόλης το 67 από τους Ρωμαίους. Στο μεσοδιάστημα έκανε σύντομη αναμνηστική κοπή με αθηναϊκούς τύπους.

Στα νομίσματα των χρόνων από την αφετηρία της νομισματοκοπίας ως το 360(?) απεικονίζεται ο Μινώταυρος στη στάση *εν γούνασι δρόμω*. Για μια περίοδο τριάντα περίπου χρόνων, 360/50-320, συναντώνται εμπροσθότυποι με τη μορφή του Μινώταυρου και της Νύμφης και οπισθότυποι με ταυροκεφαλή ή ένθρονη ανδρική μορφή συχνά εντός μαιανδροειδούς πλαισίου. Στα χρόνια 320-300 κόβονται κεφαλές Νυμφών σε ποικίλους εικονογραφικούς τύπους. Από το 300 έως την απόκρυψη των θησαυρών τη δεκαετία 280/70 οι παραστάσεις αυξάνουν σε ποικιλομορφία. Εκτός από την κεφαλή της Νύμφης, που

εξακολουθεί, αποτυπώνονται κεφαλές της Ήρας, του Απόλλωνα, του Δία και ολόκληρη ανδρική ένθρονη μορφή. Το 110 κυκλοφορούν νομίσματα με κεφαλές του Δία και του Απόλλωνα και συνεχίζουν μέχρι το 67, με μια ενδιάμεση κοπή ψευδοαθηναϊκών τετράδραχμων με τη μορφή της Αθηνάς και του συμβόλου της, κουκουβάγια. Αξίζει να προσέξει κανείς ότι από την έναρξη ως το τέλος της κνωσιακής νομισματοκοπίας ο Λαβύρινθος, ακόμα και όταν δε λαβαίνει τη σχηματοποιημένη του μορφή σε αγκυλωτό σταυρό, τετράγωνο, κύκλο, δεν παύει να υποδηλώνεται από μαιανδροειδή μοτίβα, που εμφανίζονται σε τετράγωνα πλαίσια, κομμώσεις, ενώτια και θρόνους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Κατάλογος Επισημάνσεων

Οι επισημάνσεις που εμφανίζονται στον κατάλογο των νομισμάτων χωρίζονται τυπολογικά με βάση το χωρισμό του Le Rider³⁰⁸ και για τα νομίσματα της Κνωσού είναι οι ακόλουθες:

- 1^{ος} τύπος: κύκλος που περικλείεται από κουκκίδες. Αποτυπώνεται σε δεκατέσσερα νομίσματα³⁰⁹ (αρ. κατ. 2x36, 37, 41, 43, 46, 54, 55, 56, 59, 62, 64, 2x66).
- 2^{ος} τύπος: στιγμές σε καμπύλο σχήμα. Σπανίζει σε ένα παράδειγμα (αρ. κατ. 30).
- 3^{ος} τύπος: κεφαλή Μινώταυρου εντός πλαισίου στιγμών σε ρομβοειδή σχηματισμό. Απαντάται σε οκτώ παραδείγματα (αρ. κατ. 37, 39, 2x43, 59, 49, 2x66).
- 4^{ος} τύπος: κηρύκειο του Ερμή εντός ορθογώνιου πλαισίου. Το βρίσκουμε σε έναν μόλις τύπο (αρ. κατ. 22).
- 5^{ος} τύπος: κηρύκειο επίσης, απουσία πλαισίου, πρόσθετη επιγραφή MI | ΔΑ. Συναντάται σε δύο περιπτώσεις νομισμάτων (αρ. κατ. 30, 66).
- 6^{ος} τύπος: διπλό κηρύκειο και επιγραφή Δ-Α. Δεν απαντάται στα μέχρι τώρα γνωστά παραδείγματα της Κνωσού.
- 7^{ος} τύπος: κηρύκειο και επιγραφή Δ. Κανένα παράδειγμα.
- 8^{ος} τύπος: κηρύκειο και δυσανάγνωστη επιγραφή. Υπάρχει ένα παράδειγμα τέτοιου τύπου (αρ. κατ. 37).
- 9^{ος} τύπος: τσαμπί σταφυλιού εντός ορθογώνιου πλαισίου. Ένας μόλις ανάλογα επισημασμένος τύπος (αρ. κατ. 36)
- 10^{ος} τύπος: τσαμπί σταφυλιού απουσία ορθογώνιου πλαισίου. Κανένα παράδειγμα..
- 11^{ος} τύπος: δύο μηνίσκοι εντός κυκλικού πλαισίου. Κανένα παράδειγμα
- 12^{ος} τύπος: δελφίни. Κανένα παράδειγμα.
- 13^{ος} τύπος: τετράγωνο πλαίσιο. Κανένα παράδειγμα.
- 14^{ος} τύπος: απλό ανάγλυφο τετράγωνο. Κανένα παράδειγμα.
- 15^{ος} τύπος: σταυροειδές πεντάκτινο σύμβολο. Συναντάται σε ένα παράδειγμα (αρ. κατ. 66)³¹⁰.

2. Επιγραφές στα Κνωσιακά Νομίσματα

ΜΟΡΦΗ	ΕΠΙΓΡΑΦΗ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΗ
Μινώταυρος	ΚΝΟΜ	425(?) - 360(?)	Δίδραχμο
	ΚΝΟ		Δίδραχμο
Νύμφη	ΚΝΩΣΙΟΝ	360-350/320(?)	Δίδραχμο
	ΜΙΝΩΣ		Δίδραχμο
	ΚΝΟΣΙΟΝ		Δίδραχμο
	ΚΝΩΣΙ	320(?) - 300	Δίδραχμο
	ΚΝΩ		Δραχμή
	Κ		Δίδραχμο
	ΡΙΒ		Δίδραχμο
	ΒΡΙ		Δίδραχμο

³⁰⁸ Για τις επισημάνσεις βλ. το αναλυτικό κεφάλαιο του Le Rider 1966, 199- 215.

³⁰⁹ Βλ. Le Rider 1966, 199 για τον τύπο με αρ. 10 (;) της πρώτης κατηγορίας επισήμανσης.

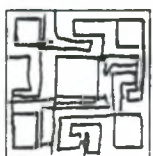
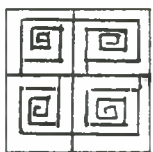
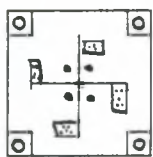
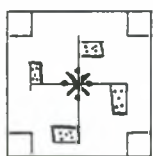
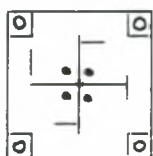
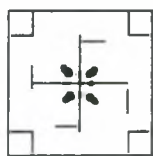
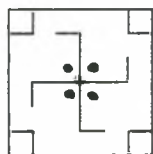
³¹⁰ Υπάρχει ένα παράδειγμα τύπου επισήμανσης δεκάξι, που απουσιάζει από τον κατάλογο. Βλ. σχετικά Bull. Corr. Hell., 84, 1960, 491, Pl. IX, 6.

	B- I- P	300-280/70	Δίδραχμο
	ΩΙΡΒ		Δίδραχμο
	ΒΡΙΩΝ		Δίδραχμο
	ΚΝΩ Α-Ρ		Δραχμή
	ΚΝΩΣΙ		Δραχμή
Ήρα	ΚΝΩΣΙΩΝ	300-280/70	Δίδραχμο
Απόλλωνας	ΡΙΒ	300-280/70	Δίδραχμο
	ΚΝΩΣΙΩΝ ΚΑ- ΑΓΕΙ		Δραχμή
	ΚΝΩΣΙΩΝ ΑΓΕΙ		Ημίδραχμο
	ΠΟΛ ΧΟΣ ΚΝΩΣΙΩΝ	110-67	Τετράδραχμο
Δίας	ΚΝΩΣΙΩΝ	300-280/70	Δραχμή
	ΚΝΩΣΙΩΝ ΝΙΚΑ Α	110-67	Τετράδραχμο
Αθηνά	ΚΝΩΣΙΩΝ	88/4	Τετράδραχμο

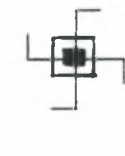
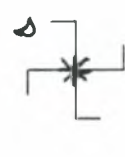
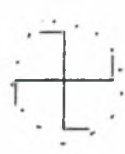
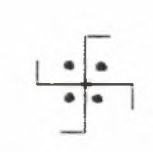
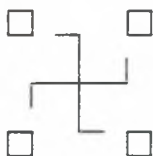
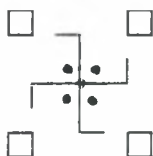
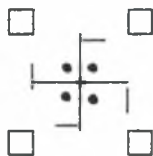
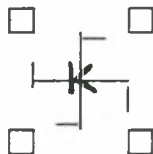
Επιγραφές συναντώνται όχι μόνο στις μεγάλες υποδιαιρέσεις, όπου το επιτρέπει η επιφάνεια του νομίσματος, αλλά και στις μικρότερες. Οι παραπάνω επιγραφές κάποτε είναι αποτυπωμένες ανάποδα ή έχουν ορθογραφικά λάθη. Το φαινόμενο πιθανότατα οφείλεται στην ανάθεση δημιουργίας σφραγίδων σε εύκαιρους αλλά ατάλαντους χαρακτές. Αυτοί δεν χάραζαν το αρνητικό στη σφραγίδα με αποτέλεσμα να βλέπουμε την επιγραφή ανάποδα και φαίνεται ότι δε γνώριζαν σε κάποιες περιπτώσεις ούτε ορθογραφία³¹¹.

³¹¹ Στεφανάκης 2002, 45.

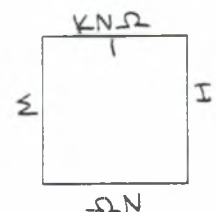
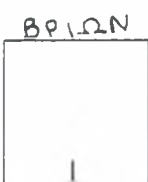
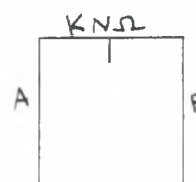
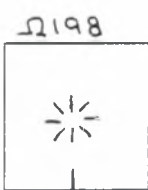
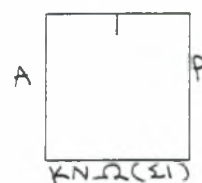
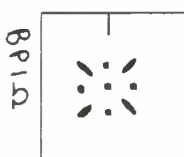
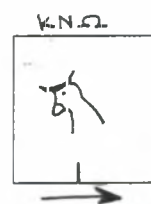
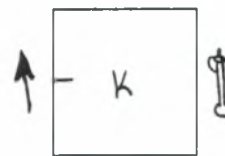
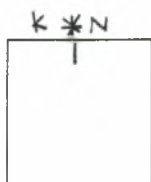
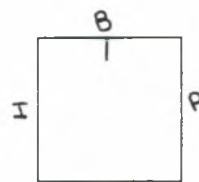
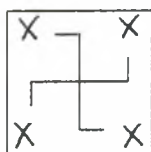
3. Σχεδιακός Τύπος Ια

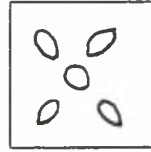
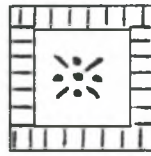
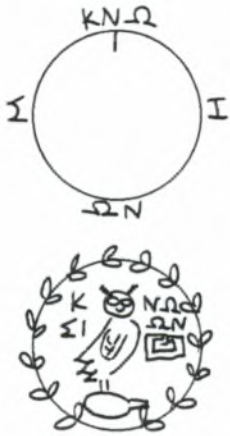
Σχεδιακός Τύπος Ιβ

Σχεδιακός Τύπος II

Σχεδιακός Τύπος III

Σχεδιακός Τύπος IV

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

14

16

18

15

17

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

71

73

70

72

74

75

77

76

ΠΙΝΑΚΑΣ VII

78

79

80

81

82

83

84

85

86

